

MODERN SCIENCE:

theory and practice of applying the latest paradigm

Collective monograph

Modern science: theory and practice of applying the latest paradigm: Collective monograph. Institute of professional development. Bratislava, Slovakia, 2023.

The purpose of the monograph is to acquaint the scientific community with the results of research, in which separate ways of solving the fundamental task are proposed - the substantiation of a new scientific paradigm as the basis for solving the development of modern science, including from the point of view of the problems of the development of the entire global world. The scientific novelty of such a statement of the task and the possibility of its solution lies in the fact that all development problems are considered from the standpoint of defining a single goal, as well as from the standpoint of integrity, systematicity, and complexity, and on the basis of the unification of all sciences and spiritual knowledge into a single transdisciplinary knowledge and only in relation to the revealed objectively set goal of development. This provided the keys to the formation of a new modern scientific paradigm. Its practical use allows for the structural and systemic restructuring of science in such a way that the solution to development problems is formed not by the "trial and error" method, but is realized with an understanding of the ultimate goal and in the interests of each specific person living on the planet "Earth" and with a predictive horizon for the whole perspective, the goal will not be achieved yet.

Reviewers:

Asociat. prof. Molnar Shandor, Cs. (Slovakia)

Conf. univ. dr. Berlingher Daniel (Romania)

Prof. JUDr. Dmytry Byelov, DrSc. (Ukraine)

Responsible secretary:

Myroslava Zan

CONTENTS

Part 1. CHANGES IN THE FIELD OF ECONOMY, MANAGEMENT AND TOURISM: TODAY'S CHALLENGES

- АСИМЕТРІЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ:
ЧИННИКИ, ЯКІ ЇЇ ЗУМОВЛЮЮТЬ
ТА ШЛЯХИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ
Загородній А.Г., Партин Г.О. 5
- ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ СТРАТЕГІЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ
ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ
В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
Базиліук В. 17

Part 2. HEALTH CARE: INNOVATIONS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

- THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC
ON PHYSIOTHERAPY: TOOLS, EFFICIENCY,
AND EDUCATION.
Mohammad Reza Parish 39
- УРАХУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ЇЖИ ЛЮДЕЙ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ
*Вигера С.М., Ключевич М.М., Столяр С.Г.,
Ковальчук Р.Л., Залевський Р.А.* 55

Part 3. THEORETICAL FOUNDATIONS OF PHILOLOGY, PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY: CHALLENGES OF TODAY

- INCLUSIVE SOCIO-EDUCATIONAL SPACE:
COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF EUROPEAN
AND UKRAINIAN EXPERIENCE
Anna Khilya, Irina Sarancha 72

CREATION OF A FAVORABLE INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR THE ADAPTATION OF FUTURE TEACHERS OF PROFESSIONAL EDUCATION <i>Marynchenko Inna</i>	90
--	----

Part 4. MODERN LEGAL SCIENCE: THEORY AND PRACTICE OF APPLYING THE LATEST PARADIGM

THE CONSTITUTION OF THE STATE: DOCTRINE AND PRACTICE <i>Byelov D.M., Bielova M.V., Fridmansky R.M., Fridmanska V.I.</i>	114
ARGUMENTAREA DECIZIILOR CURȚILOR CONSTITUȚIONALE: O PROBLEMĂ DISCUTABILĂ ÎN ȘTIINȚA DREPTULUI CONSTITUȚIONAL <i>Șcerbaniuc Oksana, Bzova Laura</i>	138
ПРОТОКОЛ У ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ФОРМІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА, ЙОГО МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ <i>Перунова О.М.</i>	160

**Part 1. CHANGES IN THE FIELD OF ECONOMY,
MANAGEMENT AND TOURISM:
TODAY'S CHALLENGES**

**АСИМЕТРІЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ:
ЧИННИКИ, ЯКІ ЇЇ ЗУМОВЛЮЮТЬ
ТА ШЛЯХИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ**

Загородній А.Г.,

*к.е.н, професор, професор кафедри обліку та аналізу
Національний університет «Львівська політехніка»
Інститут економіки та менеджменту
ORCID 0000-0002-2332-4214
e-mail: anatolii.h.zahorodnii@lpnu.ua*

Партин Г.О.,

*к.е.н, професор, професор кафедри фінансів
Національний університет «Львівська політехніка»
Інститут економіки та менеджменту
ORCID 0000-0002-6733-0157
e-mail: halyna.o.partyn@lpnu.ua*

Вступ.

За умов ринкової економіки, яка базується на цифрових технологіях, інформація для господарюючих суб'єктів стає не менш важливим ресурсом, ніж інші види ресурсів – фінансові, трудові, матеріально-технічні, енергетичні тощо. Інформація, як засіб зниження рівня невизначеності та ризику є водночас і товаром, і суспільним благом, а також чи не найвагомим чинником конкурентної боротьби та елементом ринкового механізму, який може суттєво впливати на стан економічної системи як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Найважливішими якісними ознаками (характеристиками) інформації є її достовірність, об'єктивність, адекватність, актуальність (своєчасність), повнота, корисність (цінність) та зрозумілість, які досить детально і повну розкриті в науковій літературі. Проте найбільш дискусійною характеристикою інформації, не дивлячись на те, що вона вже майже століття знаходиться під пильною увагою багатьох вчених різних країн світу і якій присвячена не одна сотня монографій та наукових статей, є її асиметрія. Досить згадати що премією в галузі економіки Нобелівський комітет нагороджував 5 науковців, які досліджували проблеми, пов'язані з асиметрією інформації, – у 1996 році за фундаментальний внесок в економічну теорію стимулів і асиметричної інформації американського економіста В. Вікрі та шотландського економіста Дж. Міррліса, а в 2001 році за дослідження щодо аналізу ринків з асиметричною інформацією американських економістів Дж. Акерлофа, М. Спенса та Дж. Стігліца [1, с. 680-681, 730].

Науковці [2, с. 46; 3, с. 80; 4, с. 121 та інші] трактують асиметрії інформації як володіння одним суб'єктом ринку повнішою чи важливішою інформацією щодо певного об'єкта (угоди, проекту, товару, діяльності тощо) та ризиків, які йому властиві, ніж інший зацікавлений суб'єкт ринку. Якщо ж конкретизувати наведене визначення асиметрії інформації, то можна констатувати, що вона виникає між суб'єктами ринку, які є реальними чи потенційними діловими партнерами. Причиною цієї асиметрії є володіння нерівноцінною (асиметричною) інформацією, а стосуватися вона може: вартості та якості предмета угоди (зокрема й щодо певного виду діяльності), підприємницького проекту та умов його реалізації, науково-технічної цінності чи новизни предмета угоди, інших сприятливих чи несприятливих чинників, які можуть вплинути на ефективність угоди, рівня тих видів ризиків, які зумовлені виконанням договірних зобов'язань чи участю в реалізації підприємницького проекту [5, с. 71-72].

Асиметрія інформації є зовсім іншою її характеристикою, аніж повнота (неповнота) інформації. Адже асиметрія є характеристикою рівня поінформованості взаємозалежних суб'єктів ринку (контрагентів, стейкхолдерів), а повнота характеризує фактичною наявний обсяг інформації щодо її вичерпного (необхідного, достатнього) обсягу.

Асиметрія інформації зумовлює:

здорожчання вартості верифікації даних;

зростання вартості та неефективності використання не тільки інформаційних, а й інших видів ресурсів;

монополізацію ринку, обмеження конкуренції, зниження ринкової активності;

створення для одних учасників ринкових відносин можливостей зловживання неіформованістю інших учасників;

зростання витрат на зменшення рівня асиметричності, витрат діяльності та трансакційних витрат, інвестиційних ризиків і, водночас, зменшення ефективності управлінських рішень та реалізації економічних інтересів суб'єктів господарювання, їхніх доходів і чистого прибутку.

Асиметрія інформації негативно впливає на економічні процеси, які відбуваються на мікро-, мезо-, та макрорівнях будь-якої національної економіки, а також на глобальному (світовому) рівні. Асиметрію обліково-аналітичної інформації ми розглядатимемо, як правило, на мікрорівні, тобто в межах суб'єкта господарювання. Проте постараємося врахувати вплив на неї й інших рівнів асиметричності інформації, зокрема й глобального, адже немало підприємств реалізують і зовнішньоекономічну діяльність.

Презентація результатів дослідження.

I. Обліково-аналітична інформація та чинники, які зумовлюють її асиметрію.

Обліково-аналітична інформація суб'єкта господарювання, яку він формує у процесі своєї діяльності, є основою, головним інформаційним джерелом прийняття більшості управлінських рішень і охоплює (рис. 1):

облікову інформацію, джерелом якої є усі види господарського обліку – оперативний, статистичний та бухгалтерський (охоплює фінансовий, податковий та управлінський облік);

аналітичну інформацію, яка об'єднує різні види економічного аналізу за такими класифікаційними ознаками: об'єкти аналізу – внутрішній та зовнішній аналіз; функціональне призначення – фінансовий та управлінський; час прийняття управлінських рішень – ретроспективний та перспективний; характер дослідження об'єктів – порівняльний, факторний, економіко-математичний, маржинальний, портфельний, функціонально-вартісний, інші види аналізу; періодичність проведення аналізу – разовий та циклічний; рівень охоплення об'єктів аналізу – вибірковий та суцільний; обсяг (глибина) дослідження – комплексний та тематичний аналіз. Говорячи про асиметрію обліково-аналітичної інформації ми більше уваги приділятимемо тим

видам аналізу, які відповідають двом класифікаційними ознаками: функціональному призначенню, згідно з яким виділяють фінансовий аналіз, який полягає в оцінюванні та прогнозуванні фінансового стану підприємства за даними його фінансової звітності, та управлінський аналіз, що базується на даних управлінського обліку; часу прийняття управлінських рішень (змісту процесу управління) – ретроспективний аналіз (який поділяють на оперативний чи поточний), тобто за результатами діяльності підприємства, та перспективний аналіз, результати якого використовують для обґрунтування стратегії розвитку підприємства;

інформація, яку формують в процесі контролю, здійснюваного суб'єктом господарювання, за усіма видами як господарського обліку, так і економічного аналізу.

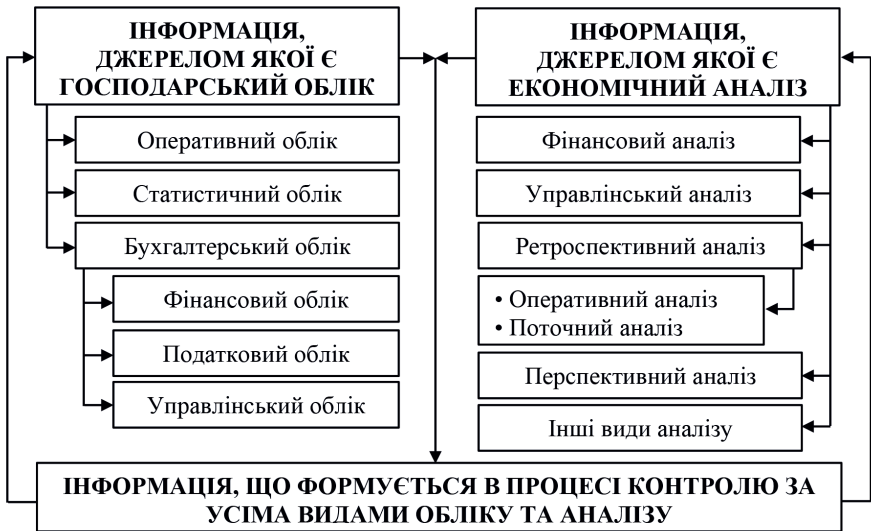

Рис. 1. Складові обліково-аналітичної інформації

Обліково-аналітична інформація є найвагомішою складовою інформаційного масиву суб'єкта господарювання. Ця інформація дає змогу оцінювати його ринкові можливості, виробничий потенціал, ресурсне забезпечення діяльності, доходи, витрати, фінансові результати та фінансовий стан і є надзвичайно важливою для контрагентів (стейкхолдерів) з якими цей суб'єкт має виробничі чи інші взаємини.

Асиметрія обліково-аналітичної інформації полягає в тому, що підприємство та його контрагенти володіють неоднаковою (асиметричною) інформацією, що її формують у процесі господарського обліку та економічного аналізу, здійснюваних підприємством чи контрагентом. Така асиметрія, як і асиметрія будь-якої іншої інформації, буває односторонню та двосторонньою. Щодо обліково-аналітичної інформації, то це асиметрія зазвичай є односторонньою. Схематично вона зображена на рис. 2.

↑ X ↓	Повна та достовірна обліково-аналітична інформація	↑ X ↓
Інформація, що нею володіє контрагент А, який формує обліково-аналітичну інформацію		Асиметрія інформації
		Інформація, що нею володіє контрагент Б, який має господарські відносини з контрагентом А

Рис. 2. Одностороння асиметрія обліково-аналітичної інформації

(X – складова інформації, яка відповідає невизначеності діяльності будь-якого суб'єкта господарювання).

Звичайно суб'єкт, який формує обліково-аналітичну інформацію в процесі своєї діяльності володіє більшим масивом інформації, ніж його контрагент. Проте і він не може мати абсолютно повної та абсолютно достовірної інформації з причин, про які мова йтиме нижче. Через це з'являється частка інформації «X» (див. рис. 2), яка зумовлена невизначеністю хоча б через те, що обліково-аналітична інформація характеризує не тільки реальний стан господарської діяльності, але й спрямована на прогнозування діяльності в майбутньому.

За твердженням науковців вивчення та аналіз причин асиметрії інформації (не винятком є й обліково-аналітична інформація) особливо за умов стрімкого розвитку інформаційної економіки мають велике практичне значення, оскільки дають змогу знайти шляхи та способи уникнення (зменшення прояву) або подолання цього явища [12, с. 28].

Однією з внутрішніх специфічних причин асиметрії обліково-аналітичної інформації є недостовірність змісту великої кількості

первинних та зведених документів, яка зумовлена помилками, допущеними випадково або навмисно особами, що їх формують. Саме ця обставина вимагає ретельних перевірок усіх цих документів. Якщо ж говорити про аналітичну інформацію, то основною причиною її асиметрії є відсутність офіційно затверджених нормативних документів щодо обчислення аналітичних показників.

Асиметрію обліково-аналітичної інформації зумовлює і паралельне використання різних видів обліку, зокрема в Україні – фінансового та податкового, які притаманні системі національного бухгалтерського обліку. При цьому система обліку стає «генератором асиметрії інформації» [9, с. 181], адже «підсистеми фінансового та податкового обліку досить часто дають різну інформацію про фінансовий результат підприємства» [9, с. 182]. Причиною цьому є те, що ці види обліку регулюють різні нормативно-правові акти, вони передбачають використання різних первинних документів та форм звітності для розрахунку чи не найважливішого показника, яким є фінансовий результат діяльності підприємства.

Ще однією з суттєвих причин асиметрії обліково-аналітичної інформації є альтернативні (багатоваріантність) обліку, яка зумовлена альтернативністю господарського, фінансового та податкового законодавства і дає змогу досягнути бажаного результату різними шляхами та отримати різні фінансові наслідки від результатів діяльності.

У бухгалтерському обліку розрізняють п'ять видів концепцій варіантності, а саме: повна та розширена одноваріантність і обмежена, частково обмежена та необмежена багатоваріантність. Суть цих концепцій розкрита у [10, с. 97–99]. В Україні, як і в багатьох розвинених країнах світу, використовують ринкову модель обмеженої багатоваріантності бухгалтерського обліку, яку реалізують через формування кожним підприємством своєї облікової політики.

Елементи облікової політики підприємства охоплюють практично усі складові активів, забезпечення, доходи та витрати, інші об'єкти обліку. Основними об'єктами та альтернативними елементами облікової політики підприємства є: статутний, резервний та додатковий капітали; основні засоби, малоцінні необоротні матеріальні активи, нематеріальні активи; фінансові інструменти (фінансові активи, фінансові зобов'язання тощо); інвестиційна нерухомість;

запаси; поточна дебіторська заборгованість; забезпечення; доходи і витрати звітного періоду; валюта; фонди спеціального призначення; будівельні контракти; інформація. У зв'язку з альтернативністю її елементів облікова політика підприємства є багатоваріантною. О. Лаговська, застосувавши основні принципи комбінаторики, щодо елементів облікової політики, які передбачені альтернативними варіантами ведення обліку за НП(С)БО, розрахувала, що існує 622080 (!) можливих варіантів фінансового результату діяльності підприємства [11, с. 11].

Вагомим чинником асиметрії обліково-аналітичної інформації, для нейтралізації якої використовують спеціальні заходи, є чинник, зумовлений недостатньою стандартизацією та уніфікацією облікових моделей та нормативних документів, які регламентують облік та аналіз.

На підставі детального аналізу різних облікових моделей, використовуваних національними підприємствами та транснаціональними корпораціями професор, В. Євдокимов не без підстав стверджує, що «кожна з них сприяє економічному посиленню інформаційної дискримінації і не забезпечує розвитку економічних процесів у всіх напрямках. Це пов'язано з відсутністю чіткого врегулювання майнових інтересів на економічному рівні кожного з учасників господарських відносин» [13, с. 143].

Серед причин асиметрії обліково-аналітичної інформації необхідно відзначити і недостатність контролю, зокрема внутрішнього, за процесами формування інформації у всіх видах обліку та економічного аналізу.

II. Заходи щодо нейтралізації асиметрії обліково-аналітичної інформації.

Усі заходи щодо нейтралізації асиметрії обліково-аналітичної інформації можна поділити на дві групи:

- 1) загальні заходи, які можна реалізовувати до будь-якої інформації, зокрема й для обліково-аналітичної;
- 2) спеціальні заходи, які реалізують для нейтралізації саме асиметрії обліково-аналітичної інформації.

Аналіз наукових джерел [6; 7; 8 та інші] дає змогу виділити загальні заходи нейтралізації асиметрії інформації, а саме:

ринкові сигнали (відповідно до теорії ринкових сигналів Майкла Спенса). Такі сигнали, які містять інформацію про якість та

характеристику товару, знижують рівень асиметрії інформації. Продавці для збільшення обсягів продажів мусять надавати споживачам додаткову інформацію, яку містять фірмові знаки, торговельні марки, бренди, сертифікати якості, гарантії, рекламні матеріали тощо. Ця інформація є саме різновидами ринкових сигналів;

державне регулювання економічних процесів дає змогу знизити асиметричність інформації завдяки здійснюваному державою контролю за якістю товарів та послуг, створення спеціальних державних служб контролю, ліцензування, сертифікації тощо, голографічному маркуванню, що засвідчує відповідність внутрішнього змісту формі. Наукові дослідження підтверджують, що внаслідок ефективного державного контролю інформаційна асиметрія в розвинених країнах є меншою, ніж в країнах, що розвиваються;

залучення у процес реалізації інвестиційних проектів банків та венчурних фірм. Банки, надаючи кредити позичальникам, здійснюють експертизу їхньої платоспроможності і тим самим знижують асиметрію інформації. Аналогічну роль відіграють і венчурні фірми, які реалізуючи венчурну діяльність, яка полягає у залученні, акумулюванні та вкладенні коштів (венчурного капіталу) в об'єкти інвестування, отримуючи при цьому частку у новому бізнесі має змогу паралельно з власниками контролювати його, що дає змогу знижувати як ризики діяльності, так і інформаційну асиметрію.

Спеціальні заходи щодо зниження рівня асиметричності обліково-аналітичної інформації (адже, на жаль, про повну нейтралізацію асиметрії мова йти не може) залежить від чинників, які їх зумовлюють.

Як було сказано раніше, шляхом зниження рівня асиметричності обліково-аналітичної інформації є перевірка документів, які містять цю інформацію, що їх формують суб'єкти господарювання. Перевірку даних облікових документів здійснюють проводячи інвентаризацію грошових коштів, товарно-матеріальних цінностей, об'єктів матеріальних та нематеріальних активів, а також шляхом звіряння та проведення зустрічних перевірок в процесі внутрішнього аудиту. Фінансову, податкову та статистичну звітність формують на підставі обліку, тому перевірка достовірності звітної інформації передбачає передусім зіставлення звітних показників з обліковими даними. Чимало звітних показників дублюються у різ-

них формах звітності, через це їхня перевірка передбачає зіставлення однакових та узгоджених показників, які містять ці форми. Щодо аналітичної інформації, то її достовірність суттєво залежить від умов порівнянності та способів її забезпечення і визначається тотожністю таких ознак як: методика обчислення показників, що їх порівнюють; використання зіставимих цін; тотожність структури продукції (робіт, послуг); ідентичність календарних термінів, за які розраховують показники; однакова якість продукції та інші ознаки. Підвищення достовірності аналітичних показників та зниження асиметричності інформації, яка з ними пов'язана, можлива за умови прийняття офіційно затверджених нормативних документів, які б регламентували джерела даних, використовуваних для обчислення цих показників та методику їх розрахунку з урахуванням галузевої специфіки економічної діяльності. Суттєвого зниження асиметричності цієї інформації можна досягнути і завдяки цифровізації – впровадження цифрових технологій у сферу обліку, звітності та аналізу, яке дає змогу вибрати оптимальний формат розкриття інформації.

Щодо вирішення проблеми асиметричності інформації, яка притаманна системі бухгалтерського обліку і пов'язана з паралельним існуванням фінансового та податкового обліку, то ми підтримуємо думку науковців, викладену у статті [9, с. 183], щодо необхідності кардинального реформування національної системи бухгалтерського обліку щодо спрощення (симпліфікації) системи обліку через ліквідацію податкового обліку та переходу на сплату податків за даними бухгалтерського обліку відповідно до НП(С)БО, якою є система фінансового обліку.

Асиметрія обліково-аналітичної інформації, яка зумовлена альтернативністю елементів облікової політики підприємства, має бути розкрита в примітках до фінансової звітності. Ці примітки є сукупністю показників і пояснень, що забезпечують деталізацію та обґрунтованість статей фінансової звітності, а також містять іншу інформацію, розкриття якої передбачено НП(С)БО або міжнародними стандартами фінансової звітності. Їхня роль – надати відомості про підготовку фінансової звітності та обрану облікову політику, а також розкрити інформацію, відсутню у фінансовій звітності. За твердженням В. Царука їх необхідно «розглядати як засіб додаткового аналітичного, тобто, більш деталізованого розкриття облікової інформації про діяльність підприємства, а також

деталізованого опису процедурних аспектів, які використовувались під час її формування», а саме як інформаційне джерело, яке дає змогу пояснити процедуру визначення фінансового результату [4, с. 262]. Якщо говорити про облікову політику підприємства, то примітки мають містити інформацію, щодо тих альтернативних її елементів, які були використані підприємством у звітному році. Проте, на нашу думку, у примітках має бути розкрита й інформація щодо тих альтернативних елементів, які були змінені у звітному році порівняно з попереднім.

Необхідним, проте чи не найскладнішим шляхом нейтралізації асиметрії обліково-аналітичної інформації є стандартизація та уніфікація облікових моделей і нормативних документів, а також економічних показників та методології їх обчислень. Це вимагає удосконалення та уточнення як національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, так і міжнародних стандартів фінансової звітності.

Актуальним також є питання встановлення суттєвості обліково-звітної інформації, адже ця характеристика визначає здатність інформації впливати на рішення користувачів фінансової звітності. Інформацію вважають суттєвою, якщо її неправильне відображення чи неврахування може вплинути на управлінські рішення, що прийняті на підставі фінансових звітів, та їхню економічну оцінку. Тому ця характеристика є надзвичайно важливою для практичної діяльності. Порядок встановлення суттєвості обліково-звітної інформації визначають два документи Міністерства фінансів України – лист «Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності» та «Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства». Якщо порівняти ці документи, то при аналогічних базисах порогів суттєвості значення їх для основних об'єктів обліку (активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів, витрат тощо) зовсім різні. Таких прикладів можна було б навести немало.

Посилення контролю за організацією обліково-аналітичного процесу та достовірністю інформації, яку внаслідок цього отримують, є також одним із заходів зменшення асиметричності інформації. Такий контроль мав би бути внутрішнім та стосуватися інформації щодо ефективності діяльності підприємства, достовірності обліку, фінансової звітності та результатів економічного аналізу.

Висновки.

Обліково-аналітична інформація суб'єктів господарювання є основним інформаційним джерелом прийняття більшості управлінських рішень і охоплює облікову інформацію, аналітичну інформацію та інформацію, яку формують в процесі контролю за всіма видами господарського обліку та економічного аналізу. Асиметрія такої інформації зумовлена різним обсягом (за повнотою та важливістю) інформації, якою володіють підприємства та його контрагенти (стейхолдери). Основними чинниками асиметричності обліково-аналітичної інформації є: недостовірність облікових, звітних та аналітичних документальних джерел; паралельне використання різних видів обліку (в Україні – фінансового та податкового); багатоваріантність елементів облікової політики підприємства; неналежний рівень стандартизації та уніфікації облікових моделей та нормативних документів, які регламентують облік та аналіз; недостатня ефективність контролю за процесами формування облікової, звітної та аналітичної інформації. У процесі розкриття цих чинників запропоновані можливі шляхи нейтралізації асиметрії обліково-аналітичної інформації.

Література:

1. Довгий С.О. Енциклопедичний довідник «Лауреати Нобелівської премії. 1901–2001». Видання ювілейне. / С.О. Довгий, В.М. Литвин, В.Б. Солоіденко. – К.: «Український видавничий центр», 2001. – 768 с.
2. Зверяков О.М. Асиметрія інформації та її вплив на забезпечення фінансової стійкості банківської діяльності / О.М. Зверяков // *Economic Annals* – XXI. – 2013. – № 9-10(2). – С. 45-48.
3. Москаленко В.О. Теоретичні основи асиметрії економічної інформації / В.О. Москаленко // *Пріоритети розвитку економіки України та інших країн: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. – Чернігів: ЧДТУ, 2013. – С. 80–82.
4. Царук В.Ю. Теорія і методологія обліку і аналізу в системі корпоративного управління: монографія / В.Ю. Царук. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2020. – 404 с.
5. Загородній А. Асиметрія інформації та формування інформаційної інфраструктури ринку / А. Загородній, І. Кривцун // *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. – Луцьк, 1997. – № 8. Економічні науки. – С. 71–73.

-
6. Ловінська Л.Г. Асиметрія інформації в глобалізованій економіці та шляхи її подолання / Л.Г. Ловінська // Фінанси України. – 2019. – № 2. – С. 20–40.
 7. Легенчук С. Бухгалтерський облік витрат для цілей оподаткування як джерело асиметричної інформації / С. Легенчук, Д. Лозинський // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль: Економічна думка, 2012. – Вип. 10. – Частина 3. – 412 с.
 8. Легенчук С.Ф. Багатоваріантність в бухгалтерському обліку: історико-теоретичні аспекти: монографія / С.Ф. Легенчук. – Житомир: ЖДТУ, 2017 – 204 с.
 9. Лаговська О.А. Бухгалтерський облік розподілу доходів в умовах соціально орієнтованої економіки / О.А. Лаговська – Автореф. дис... на здобуття наукового ступеня к.е.н. зі спеціальності 08.00.09. – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). – К.: ДАСОА, 2007. – 20 с.
 10. Євдокимов В.В. Асиметрія бухгалтерської інформації та шляхи її мінімізації // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: міжнар. збірник наук. праць. / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. Вип. 3(21). 4.1. – 2011. – С. 135–146.
 11. Кривошия О.А. Основні методи усунення інформаційної асиметрії між ринковими гравцями: мікроекономічний рівень / О.А. Кривошия, О.Я. Базилінська // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 13. – С. 95–100.
 12. Спенс М.А. Передача сигналів в ретроспективе и информационная структура рынков: Нобелевская лекция 8 декабря 2001 г. // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. – Т. V: В 2 кн. – М.: Мысль, 2005. – Кн. 2 – С. 484–534.
 13. Spence M. Market Signaling. Harvard University Press, 1974. – 221 p.

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ СТРАТЕГІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Базиліук В.,
д.е.н., проф.

Українська академія друкарства
Факультет медіакомунікацій та підприємництва
ORCID: 0000-0002-8627-1105
e-mail: bvb.uad@ukr.net

Вступ.

Сучасний період суспільно-політичних перетворень потребує не лише зміни моделі економічної політики та її повної переорієнтації у напрямі загальноєвропейських стандартів, але і проведення значно ширших за своїм змістом трансформацій в основних сферах, що формують базу соціально-орієнтованих ринкових відносин (власності; нормативно-правовій базі; державному управлінні; інститутах підприємництва; інфраструктурі; психології економічних суб'єктів тощо). За своєю суттю, дані перетворення є трансформацією інституційної системи держави, яка формується за допомогою сукупності формальних інститутів та інституцій, неформальних обмежень і механізмів примусу. Процес трансформації інституційної системи зумовлений крайньою необхідністю економічного та політичного «виживання» України.

Увага до проблем впливу інституційного середовища на розвиток промислових систем приділяється в різноманітних нормативно-правових актах та стратегічних програмних документах. Однак, незважаючи на сформований правовий та програмний інституційний базис, значна кількість регіональних соціально-економічних систем, у тому числі і видавничо-поліграфічна діяльність (ВПД), не здатні вчасно й адекватно реагувати на інституційні зміни через відсутність методик їх оцінки, механізмів адаптації, комплексної державної підтримки в регіонах, незадовільний рівень розвитку та використання інфраструктури тощо. Недосконалість наявних підходів щодо оцінки інституційних впливів, формування стратегії адаптації та проведення трансформації ВПД

внаслідок інституційних змін зумовлює потребу розвитку теоретичних напрацювань у цьому напрямі.

Формування теоретико-методологічних основ дослідження інституційних чинників та їх впливу на економічне зростання досліджували багато зарубіжних вчених, серед них: Т. Веблен, У. Гамільтон, О. Девіс, Т. Еггертссон, Ф. Кеєфер, С. Классенс, К. Клейг, Р. Коуз, С. Кнаск, Л. Лавен, Д. Норт, К. Перес, Р. Ріхтер, Х. Сала-і-Мартін, О. Уільямсон, Е. Фуруботна та інші), та вітчизняні науковці: А. Гриценко, О. Канцуров, Л. Корнійчук, І. Манцуров, М. Овчарук, М. Олійник, Р. Пустовійт, В. Соболеєв, А. Ткач, А. Чухно та інші.

У вітчизняній економічній науці дослідження, пов'язані з особливостями формування інституційного забезпечення регіонального розвитку, висвітлювались у працях О. Амоші, З. Варналія, І. Вахович, В. Геєця, О. Гонти, Б. Данилишина, М. Долішнього, Я. Жаліла, М. Лендьєла, М. Максимчука, А. Мельник, Н. Мікули, Г. Мостового, О. Панухник, І. Стронянської, І. Студеннікова, М. Чумаченка, С. Шульц та інших. Питання щодо розвитку ВПД знайшли своє відображення у працях О. Афоніна, Б. Дурняка, О. Гіряка, Є. Палиги, М. Тимошика, Л. Швайки, А. Штангрета.

Однак більшість з наведених праць стосуються проблем функціонування ВПД на загальнодержавному рівні, а, враховуючи диспропорції в результатах діяльності в регіонах, виникає потреба у вивченні їх причин. Окрім того, попри вагомий науковий доробок вчених, потребують розв'язання проблеми щодо розробки методологічних основ формування базису системного дослідження впливу інституційно-економічних факторів на розвиток та трансформацію ВПД у регіонах.

Результати дослідження

І. Концептуальний базис формування стратегії трансформації видавничо-поліграфічної діяльності регіону внаслідок інституційних змін

Розробка методологічних основ оцінки ефективності та обґрунтування побудови варіантів трансформації видавничо-поліграфічної діяльності (ВПД) в регіоні з метою підвищення її конкурентоспроможності, вимагає дослідження тих структурних змін, які мають місце на сучасному етапі ринкових відносин. Структурні зрушення, які відбуваються на даний час у сфері трансформації та інтеграції підприємств ВПД у регіоні, та тенденції зміни цих процесів, значною мірою корелюють зі структурними змінами економіки в цілому.

За таких умов господарювання постає необхідність в удосконаленні існуючих регіональних систем управління, адаптації старих елементів управління і формуванні нових. Нові елементи виконують функції акумулювання, зберігання, обробки, передачі і поширення інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень; створення умов для оперативного отримання необхідної інформації для діяльності; прискорення соціально-економічних процесів за рахунок використання інформаційно-телекомунікаційних технологій та засобів зв'язку, якими є, зокрема, електронні та періодичні друковані видання; зменшення інформаційної невизначеності за рахунок отримання необхідної додаткової інформації з офіційних джерел; координації суб'єктів управління в рамках існуючого інформаційного простору тощо.

Таким чином, трансформація систем управління ВПД в регіоні повинна розглядатися в тісному взаємозв'язку з інформаційною складовою, що дозволить ефективніше реалізовувати функції управління: аналіз, моніторинг, супровід, планування і прогнозування, а також консалтинг економічного зростання діяльності в регіоні. Визначити, наскільки ефективно виконуються перераховані функції управління, дозволяє оцінка діяльності органів виконавчої влади, що регулюють ВПД. Тобто, за всіх перелічених умов виникає необхідність у створенні передумов для проведення змін.

Ефективність процесу підготовки, на нашу думку, може бути забезпечена за допомогою проходження низки основних стадій на даному етапі:

- зосередження уваги на стратегічних зонах впливу інституційних змін на розвиток ВПД регіону;
- поглиблення співпраці між органами державної і місцевої влади та суб'єктами ВПД регіону;
- вибір виду трансформації та обґрунтування програми щодо її проведення;
- прийняття рішення про проведення трансформації ВПД регіону.

Необхідність трансформації підприємств видавничо-поліграфічної діяльності обумовлена змінами в інституційному середовищі, які породжують суттєві зрушення у функціонуванні ВПД регіону, вимагають адекватної реакції на їх появу та не можуть бути нівельовані за рахунок консервативної адаптивної поведінки.

Посилення ролі та впливу інституційних факторів на розвиток ВПД у регіонах зумовлює необхідність підвищення рівня результативності діяльності суб'єктів видавничо-поліграфічної справи та перебудови

всієї її структури відповідно до нових інституційних вимог. Вирішення цієї непростої задачі, зважаючи і на регіональні диспропорції ВПД, вимагає зосередження уваги суб'єктів управління діяльністю та органів регіональної влади на формуванні та реалізації пріоритетних напрямів розвитку діяльності, які, на нашу думку, важко втілити без формування та впровадження в життя стратегії трансформації ВПД відповідно до вимог, які продиктовані інституційним середовищем.

Теоретичне обґрунтування даної проблеми – складний ітераційний процес, який, відповідно до нашого бачення, сформованого на основі попередніх досліджень повинен передбачати наступні етапи:

- окреслення переліку базових інститутів, які мають вирішальний вплив на економічний розвиток ВПД регіону та формують інституційне середовище;

- дослідження змін, що зумовлені трансформацією базових інститутів ВПД та їх впливу на розвиток діяльності за період незалежності;

- формування підходів щодо оцінки впливу інституційних факторів на розвиток ВПД регіону та синтез методики порівняльного аналізу розвитку діяльності в різних регіонах під впливом інституційних змін;

- розробка організаційно-економічного механізму забезпечення розвитку ВПД регіону, визначення впливу на нього інституційного механізму та необхідності, внаслідок даного впливу, синтезу механізму адаптації діяльності в регіоні до інституційних змін;

- на основі досліджених механізмів та впливів базових інститутів формування стратегії трансформації ВПД регіону з метою нівелювання негативних чинників та забезпечення сталого розвитку;

- обґрунтування доцільності трансформації та досягнення поставлених цілей на основі формування підходів щодо оцінки ефективності трансформації.

Перед тим як приступити до вирішення поставлених завдань, зосередимось на нормативно-правових документах, які концентрують нашу увагу на напрямках та завданнях щодо змін у інституційному середовищі регіонів. У першу чергу мова йде про Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2027 року [1].

Актуальним, зважаючи на предмет наших досліджень, у даній Стратегії є те, що за результатами ґрунтового аналізу основних тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів окреслено проблеми у сфері регіональної політики та запропоновано цілий комплекс заходів, взаємопов'язаних за ресурсами, термінами і етапами перетворень, які передбачають вирішення низки пріоритетних цілей, однією з яких визна-

чено створення інституціональних умов для регіонального розвитку. До основних стратегічних завдань, які пропонується вирішити з метою активізації соціально-економічного розвитку регіонів, пропонуємо віднести:

- підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу;
- забезпечення розвитку людських ресурсів;
- розвиток міжрегіонального співробітництва;
- створення інституційних умов для регіонального розвитку [1].

Необхідно зосередити увагу на тому, що проблемі інституційних змін та їх впливу на соціально-економічний розвиток економіки регіонів відводиться важлива роль і в інших пріоритетних завданнях Державної стратегії регіонального розвитку.

Так, розвиток людських ресурсів у Стратегії пов'язаний із переходом від системи масової освіти, характерної для індустріальної економіки, до необхідної для функціонування інноваційної соціально-орієнтованої економіки багатоступеневої системи освіти за допомогою створення в регіонах науково-освітніх центрів.

Інституційний аспект наявний і в завданні підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу, що пов'язане з формуванням інноваційної системи, створенням центрів для надання адміністративних та інших послуг населенню і суб'єктам господарювання, підвищенням інвестиційної спроможності регіонів, розширенням сфери дії механізмів державно-приватного партнерства.

Аналіз Стратегії засвідчує бажання здійснити перехід до нової моделі просторового розвитку вітчизняної економіки із формуванням центрів соціально-економічного розвитку, які ґрунтуються на розвитку інфраструктури та створенні мережі різного роду інноваційних інституцій, що сприятимуть реалізації конкурентного потенціалу регіонів, вдосконаленню системи стратегічного управління регіональним розвитком, підвищенню комплексності та збалансованості розвитку регіонів тощо.

Отже, в аналізованій Державній стратегії регіонального розвитку інституційні зміни розглядаються не тільки як взаємозалежні, але і як наскрізні, що охоплюють значну кількість структурних елементів соціально-економічної системи регіону та країни загалом.

Стратегія, звичайно, не містить повного переліку джерел, що розкривають вектори і суть необхідних інституційних змін на регіональному рівні. Однак, вона дає змогу виявити пріоритетні напрями діяльності органів влади та підприємницьких структур, які зосереджені на

підвищенні ролі інституційних факторів у розвитку регіонів, галузей та ВПД зокрема.

Провівши аналіз нормативно-правового забезпечення, розглянемо теоретичні підходи щодо впливу інституційних чинників на трансформацію та окреслимо можливі області таких перетворень. Так, Дж. Корнаї, аналізуючи причини трансформації, виділяє такі основні її види:

- економічні (розосередження ринкової влади, велика кількість суб'єктів підприємництва та їх державна підтримка);
- технологічні (широка можливість доступу до технологій та інформаційних ресурсів, вільне та безперешкодне поширення досягнень НТП);
- соціальні (набувають по суті системних якостей і охоплюють усі сфери суспільства, усі соціальні структури, діяльність усіх соціальних інститутів) [2].

Так, М. Руденко вказує на тісний зв'язок між економічними та інституційними трансформаціями. Він вважає, що трансформація соціально-економічної системи і трансформаційні процеси у різних секторах економіки пов'язані з трансформацією інституційного середовища, яке є одним з ключових категорій інституційної економічної теорії [3, с. 109].

Схожої думки дотримується і ряд українських вчених при розробці заходів з інституційних корекцій у спільній праці під редагуванням А. Гриценка [4]. Крім того, заслуговують на увагу напрацювання О. Яременка щодо інституційних підвалин трансформаційних процесів в економіці [5].

Подальший розвиток досліджень в даному напрямі зробили О. Никифорок та У. Бережницька, які вважають, що найбільшу стійкість і опірність до економічних змін має інституційна основа економіки, проте впливати на її будову можна і варто через формування належного інституційного середовища, яке є "найполярнішим" до інституційних інновацій і через зміни інституційної структури здатне зміцнювати та якісно удосконалювати інституційний базис. Ключове завдання інституційного середовища – створення сприятливого "мікроклімату", умов для діяльності та розвитку системи, яку воно "обслуговує", визначення напрямів подальших її трансформацій [6, с. 81].

Більшість із досліджуваних праць пропонує групування технологічних та інформаційних перетворень в єдиний напрям інституційних трансформацій, що на нашу думку, є не зовсім доцільним. Оскільки, таке поєднання раціональне лише для деяких випадків, зокрема, доступність технологій та поширення досягнень НТП у ВПД залежать від рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, а ефективність державної політики по відношенню до діяльності – від рівня

інформаційної свідомості суспільства, який і формується частково під впливом видавничо-поліграфічної справи. Вважаємо, технологічні та інформаційні трансформації у ВПД є значно ширшими. Так, інформаційні технології спричинили революцію у ВПД та зумовили перехід значного сегменту діяльності в електронну площину, при цьому роль поліграфічної техніки та технологій послабилась. Отже, вважаємо за доцільне розглядати технологічні та інформаційні трансформації в рамках двох окремих напрямів, хоча, безумовно, всі з представлених напрямів тісно пов'язані та рідко реалізуються повністю відокремлено один від одного. Крім того, поряд із економічними, технологічними та соціальними видами трансформації доцільно розглядати ще й організаційну та інформаційну.

Більшість вищезазначених авторів упустили організаційний аспект трансформації. Про доцільність таких припущень свідчать роботи інших науковців, що займались даною проблематикою. Так, О. Івашина фокусує увагу на тому, що зміна технологій вимагає значної концентрації ресурсів нагромадження, соціальних змін, удосконалення організаційних та управлінських структур, сприяє змінам офіційних статусів, традицій та інших інститутів [7].

Отже, вважаємо, що поряд із економічними, технологічними та соціальними видами трансформації доцільно розглядати ще й організаційну та інформаційну.

Визначившись із теоретичними основами та видами трансформації, вважаємо, що методологічно правильним буде окреслити суть стратегії трансформації під впливом інституційних змін.

Існують різні бачення стратегії трансформації. Так, Я. Жаліло вважає, що внаслідок фрагментації інституційного середовища економічні стратегії суб'єктів господарювання, що мають становити основу відтворення суспільної системи, потерпають від серйозних деформацій. Адаптивна реакція позбавлених інституційних комунікацій економічних суб'єктів та ризику набувають насамперед вигляду стратегії виживання, а не зростання, що суттєво примітивізує їхній розвиток, а отже – стратегічну діяльність [8, с. 112].

Інші вважають, що розбудова інституційного середовища зазвичай підвищує адаптованість підприємницьких структур шляхом зниження трансакційних витрат, оскільки їх надмірний розмір призводить до банкрутства чи згорання діяльності суб'єктів підприємництва [9, с.35].

Незважаючи на різне бачення кінцевих результатів стратегії трансформації під впливом інституційних змін, можемо стверджувати, що всі вони передбачають перебудову основних бізнес-процесів ВПД

у регіоні на основі прийняття стратегічних рішень, які містять цілий ряд складових (рис. 1).

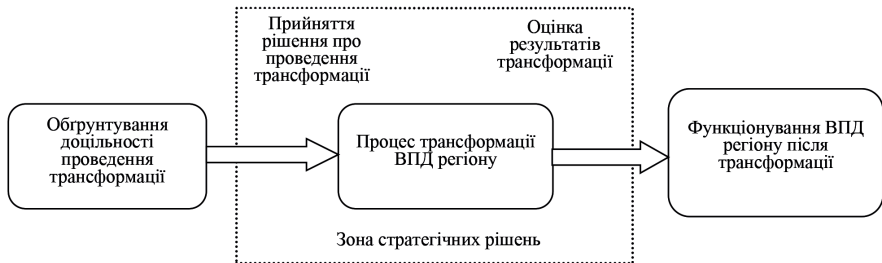

Рис. 1. Зона стратегічних рішень стратегії трансформації ВПД регіону

Результати проведеного аналізу, виявлення стратегічних зон впливу інституційних факторів та окреслення проблем, що стримують розвиток, повинно стати вагомим аргументом для зацікавлення у проведенні трансформації більшості суб'єктів ВПД регіону.

Слід зазначити, що проведення трансформації ВПД регіону, яка ґрунтується на аналізі основних бізнес-процесів та визначенні тих з них, які потребують змін відповідно до вимог інституційного середовища має певні переваги, оскільки практичне проведення перетворень у всіх напрямках роботи ВПД у регіоні є надзвичайно трудомістким і затратним завданням через необхідність формування великої множини варіантів трансформації, їх відповідного економічно обґрунтування та складності у визначенні частки впливу на результати діяльності.

II. Етапи реалізації стратегії трансформації ВПД регіону.

Сама собою стратегія трансформації є складним комплексом заходів, які містять цілу низку пов'язаних між собою елементів. За результатами попередніх досліджень стосовно впливу базових інститутів на функціонування ВПД та аналізу підходів щодо особливостей формування і реалізації стратегії трансформації, вважаємо, що стратегія трансформації ВПД регіону під впливом інституційних змін повинна ґрунтуватися на цілій низці етапів, які, на нашу думку, можна згрупувати в п'ять основних блоків (рис 2):

- обґрунтування доцільності трансформації ВПД регіону та відсутності можливості адаптації до інституційних змін без її проведення;
- процес підготовки до проведення трансформації;

- формування заходів із підтримки проведення трансформації за допомогою інноваційних інституцій розвитку;
- трансформація ВПД регіону;
- система посттрансформаційних заходів, які обґрунтовують доцільність змін.

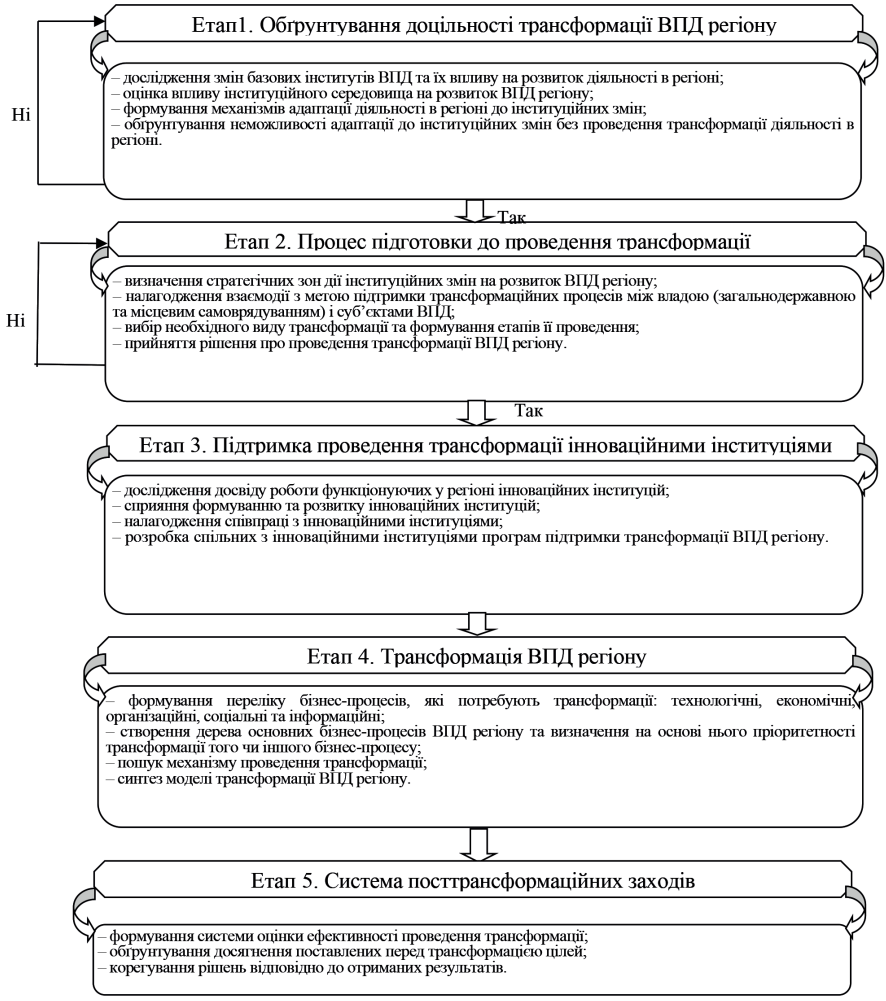

Рис. 2. Алгоритм реалізації стратегії трансформації ВПД регіону

Перший етап щодо обґрунтування доцільності трансформації підприємств ВПД регіону має складатися із комплексу взаємопов'язаних заходів із дослідження змін базових інститутів ВПД та їх впливу на розвиток діяльності в регіоні, оцінки впливу інституційного середовища на розвиток ВПД регіону, формування механізмів адаптації діяльності в регіоні до інституційних змін та обґрунтування неможливості адаптації до інституційних змін без проведення трансформації діяльності в регіоні.

Тут необхідно розробити теоретико-методологічні підходи щодо дослідження впливу базових інститутів на ВПД регіону, запропонувати моделі оцінки інституційних впливів, розглянути діючі механізми розвитку діяльності, на основі чого представити варіанти адаптації до інституційних змін. Це дасть змогу виявити, що не завжди адаптація можлива без трансформацій процесів ВПД регіону. Зазвичай, як показав аналіз функціонування діяльності за часів незалежності України, зміни базових інститутів зумовлювали докорінні трансформації у ВПД.

Отже, обґрунтування доцільності трансформації підприємств ВПД регіону обумовлюється неможливістю функціонування та розвитку діяльності в умовах змін в інституційному середовищі, що графічно представлено на рис. 3.

Рис. 3. Блок-схема проведення етапу «обґрунтування доцільності трансформації ВПД регіону»

З огляду на наведені вище положення, перейдемо до обґрунтування наступного етапу, який полягає у формуванні передумов для проведення трансформації ВПД регіону.

Ефективність процесу підготовки, на нашу думку, може бути забезпечена за допомогою проходження низки основних стадій на даному етапі:

- зосередження на перетвореннях у стратегічних зонах впливу інституційних змін на розвиток ВПД регіону;
- поглиблення співпраці між органами загальнодержавної і місцевої влади та суб'єктами ВПД регіону;
- вибір виду трансформації та обґрунтування етапів її проведення;
- прийняття рішення про проведення трансформації ВПД регіону (рис. 4).

На першій стадії процесу підготовки до трансформації необхідно визначити стимули для суб'єктів ВПД регіону до проведення змін. Реалізація даного напрямку можлива за допомогою створення ініціативної групи із представників бізнесу, науки та влади, яка б сприяла роз'ясненню необхідності проведення трансформації основних процесів ВПД внаслідок інституційних змін, обґрунтувала переваги проведення таких перетворень.

Розглядаючи приклад Львівської області – таким органом, який забезпечив би поштовх щодо заохочення суб'єктів діяльності в регіоні до трансформацій, могло б стати створення ініціативної групи при асоціації поліграфістів Львівщини або поліграфічному кластері. Доцільність такого утворення при даних організаціях продиктована ще й тим, що до складу об'єднань входять одні з найбільш креативних суб'єктів діяльності, які усвідомлюють необхідність проведення змін.

Зрозуміло, що проведення трансформації неможливе без достаточного знання ситуації щодо функціонування ВПД України, регіональних особливостей діяльності та змін у базових інститутах. У даному напрямі фахівцями Української академії друкарства здійснюється постійний моніторинг, що знаходить своє відображення в наукових працях, основними з яких є: на загальнодержавному рівні ВПД України [10; 11] та регіональному рівні [12; 13].

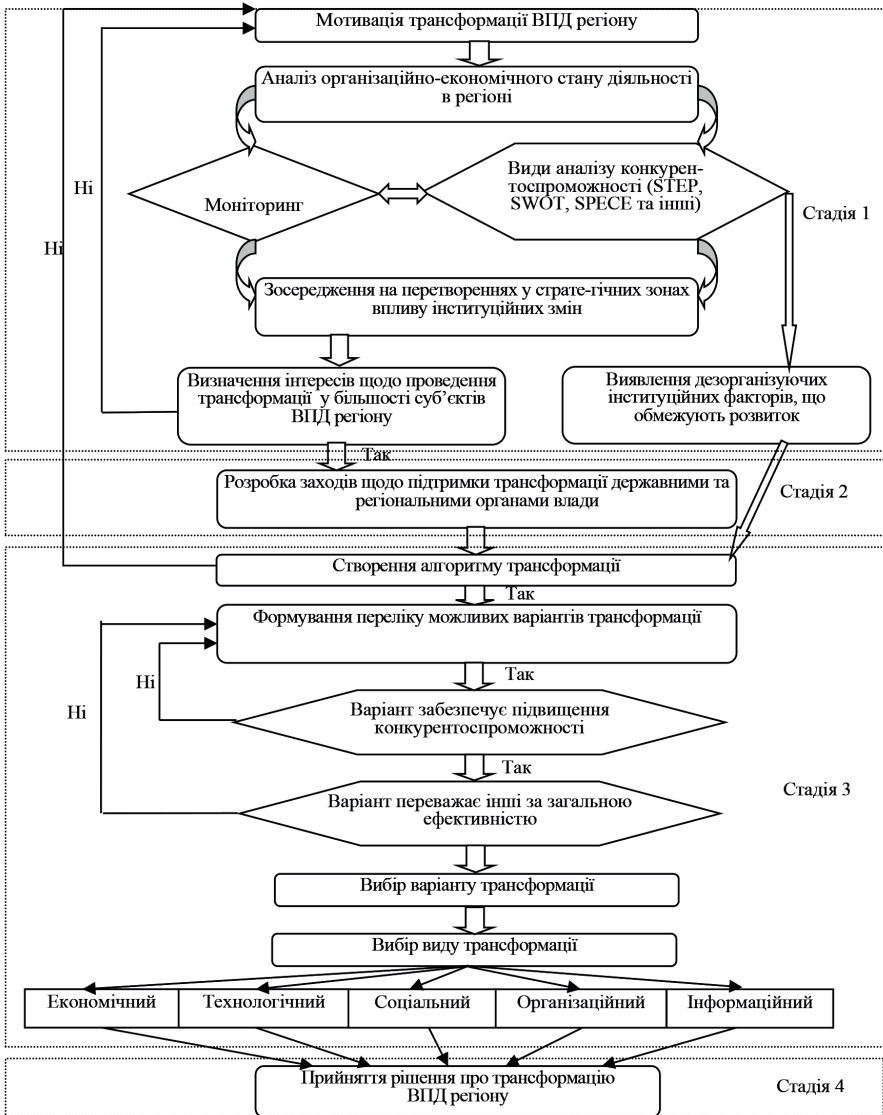

Рис. 4. Блок-схема проведення етапу «підготовка до проведення трансформації ВПД регіону»

Однак, деякі з даних робіт, незважаючи на їх ґрунтовність, дещо втрачають актуальність через часовий проміжок, що пройшов після їх опублікування. Також, у наведених працях не проаналізовано зміни, що відбулися у функціонуванні базових інститутів ВПД за останні роки.

Проведений огляд робіт та власні напрацювання дають змогу проводити моніторинг впливу інституційних змін на ВПД, а також, досліджувати конкурентоспроможність діяльності в регіонах на основі отриманих результатів за допомогою спеціальних методів оцінки (STEP, SWOT, SPECE-аналіз та інших) та визначити за допомогою наведених інструментів стратегічні зони трансформації ВПД регіону внаслідок перетворень в інституційному середовищі.

Дані інструменти дають змогу виявити також вплив дезорганізуючих інституційних факторів на розвиток діяльності в регіоні. Їх нівелювання в майбутньому за допомогою проведення трансформаційних процесів забезпечить захист економічних інтересів кожного суб'єкта ВПД.

Зважаючи на проведений аналіз особливостей функціонування ВПД [13] та основні положення Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року [1], вважаємо, що до стратегічних зон впливу інституційних змін можна віднести наступні:

- процеси, пов'язані з підвищенням конкурентоспроможності ВПД у регіоні;
- процеси розвитку і підвищення ефективності використання трудових ресурсів діяльності в регіоні;
- процеси стимулювання формування та розвитку інноваційних інституцій у регіоні.

Можемо стверджувати, що перераховані процеси є взаємозв'язаними, а часто, співпадаючими за об'єктивним та інструментальним забезпеченням. Так, наприклад, підвищення конкурентоспроможності ВПД регіону пов'язане з ефективним функціонуванням інноваційних інституцій (забезпеченням впровадження нових технологій, ефектом синергії внаслідок співпраці із кластерами, технопарками та іншими інтеграційними формами), із забезпеченням нової якості трудових ресурсів тощо. Однак, кожен із пропонованих напрямів має свої особливості, які не зводяться до окремих завдань, що мають наскрізний характер.

Проведений аналіз щодо виявлених стратегічних зон впливу інституційних факторів та окреслення проблем, які стримують розви-

ток, повинен стати вагомим аргументом для зацікавлення у проведенні трансформації більшості процесів суб'єктами ВПД регіону.

На другій стадії слід активізувати роботу з підтримки трансформації державними та регіональними органами влади. Необхідно посилити роботу з врахування даного аспекту при створенні регіональних стратегій розвитку, формування різного роду програм та заходів із стимулювання змін з метою забезпечення подальшого розвитку ВПД у регіоні та адаптації до інституційних змін.

На загальнодержавному рівні слід сприяти створенню асоціацій видавців, поліграфістів та різного роду інтеграційних об'єднань, у першу чергу – інноваційних інституцій.

Даний напрям повинен сприяти інтеграції фахових актуальних знань та ресурсів у систему державного управління, формувати за допомогою них програмні та засадничі документи щодо стимулювання розвитку, окреслити пріоритети та механізми їх реалізації за допомогою потенціалу державно-приватного партнерства як інституції координаційної політики.

Необхідним є нормативно-правове врегулювання процесу взаємодії держави в особі Державного комітету телебачення і радіомовлення та суб'єктів ВПД, інтереси яких можуть представляти регіональні асоціації чи інші форми об'єднань. Крім того, головний орган з управління ВПД – Державний комітет телебачення і радіомовлення – повинен у своїй роботі повністю переосмислити основну мету своєї діяльності, яка не відповідає сучасним вимогам інституційного середовища. Необхідно змінити підхід з управління лише державним сектором ВПД до роботи з формування середовища для успішної й ефективної діяльності всіх суб'єктів видавничо-поліграфічної справи незалежно від їх форми власності.

Третя стадія полягає у виборі виду трансформації та обґрунтуванні етапів її проведення у відповідності до діючих у регіоні програм розвитку. Першочергово вона має розпочатися з формування алгоритму трансформації, який передбачає послідовність заходів щодо загальних перетворень у ВПД регіону, зміни існуючих та появи нових бізнес-процесів.

Наступним кроком є розробка варіантів зміни стратегії трансформації діяльності в регіоні, їх порівняння і вибір найбільш ефективного. Варіантів зміни стратегії може бути декілька. Однак, на практиці необхідно окреслити і, при можливості, економічно обґрунтувати всі варіанти стратегії трансформації ВПД регіону. Обрати варіант, який

забезпечить краще, у порівнянні з іншими, інтегральне підвищення конкурентоспроможності та ефективності ВПД регіону.

Щодо самого механізму вибору оптимального варіанту трансформації, то тут слід застосувати, на нашу думку, запропонований підхід щодо оцінки ефективності трансформації. Єдиною особливістю при застосуванні даного підходу буде те, що на даній стадії можна лише спрогнозувати ймовірні результати від впровадження того чи іншого варіанту трансформації ВПД регіону і це може в деякій мірі вплинути на точність та достовірність отриманих даних.

Вибір виду трансформації діяльності в регіоні залежить від варіанту обраної стратегії. Практичне проведення змін щодо всіх визначених напрямів є надзвичайно трудомістким і затратним завданням, оскільки необхідно сформулювати велику множину варіантів трансформації та їх економічно обґрунтувати. Крім того, не завжди можна достовірно визначити ефект, через те, що можливі варіанти тісно пов'язані між собою щодо впливу на результати діяльності – при зміні одного чи декількох процесів не завжди можна спрогнозувати можливі перетворення за іншими. Саме тому, у подальших дослідженнях доцільним є проведення трансформації ВПД регіону на основі підходу, що базується на визначенні основних бізнес-процесів, які потребують змін відповідно до вимог інституційного середовища. Трансформація основних бізнес-процесів дасть змогу вплинути на інші процеси (допоміжні, обслуговуючі) і, тим самим, забезпечити зміни у всій системі.

Завершальною стадією другого етапу є безпосереднє прийняття рішення про проведення трансформації ВПД регіону та перехід до наступного етапу.

Особливістю третього етапу, що пов'язаний із підтримкою проведення трансформації інноваційними інституціями, є те, що не у всіх регіонах ВПД може розраховувати на таку співпрацю через відсутність у більшості з них таких інноваційних форм. Саме тому, що підтверджує і проведений аналіз, найбільший розвиток та високі результати господарювання демонструє діяльність у тих регіонах, де створюються та ефективно працюють інноваційні інституції.

Вважаємо, що найбільший інтерес для нашого дослідження, з огляду на прагнення до перетворень, представляють регіони-лідери ВПД. Тоді інші регіони, де діяльності не відводяться провідні позиції, змушені трансформуватись за прикладом лідерів. До них, здебіль-

шого має застосовуватися модель консервативної адаптивної поведінки.

Наглядним, з огляду на наявність та налагодження роботи інноваційних інституцій, є досвід Львівської області. Тут успішно функціонує та розвивається кластер ІТ, перебувають на стадії створення туристичний, освітній та, що головніше, поліграфічний кластер. Створюються та функціонують також інші види інноваційних інституцій – вільні економічні зони «Яворів» та «Курортотополіс Трускавець», бізнес-інкубатор «Стартап Депо», розпочато роботи з будівництва першого в Україні індустріального парку «Рясне-2».

Таким чином, можемо стверджувати, що регіон володіє значними, у порівнянні із іншими областями, перевагами щодо підтримки розвитку економіки за допомогою інноваційних інституцій. Визначення ВПД як однієї з пріоритетних сфер розвитку економіки регіону та наявність інституцій із підтримки розвитку підприємств видавничо-поліграфічної сфери дає змогу обрати регіон в якості пілотного для трансформацій діяльності до сучасних вимог інституційного середовища. Результати, які будуть отримані, зможуть у подальшому бути впроваджені в інших регіонах, де діяльність не відіграє такої істотної ролі та відсутні інструменти підтримки трансформації з метою забезпечення подальшого розвитку.

Однак, Львівській області не можна зупинитись у створенні та формуванні інноваційних інституцій, що перебувають на різних стадіях свого життєвого циклу. Необхідно надати широку підтримку та сприяння у подальшому формуванні та розвитку таких структур, задач та напрямів діяльності, які перед ними поставлені.

Серед основних завдань трансформації, які на нашу думку, зважаючи на особливості видавничо-поліграфічної справи, можна реалізувати за допомогою налагодження співпраці з інноваційними інституціями, є:

- зменшення затрат та ризиків щодо впровадження нових технологій (створення на базі інноваційних інституцій за допомогою налагодження співпраці з світовими лідерами технологічних майданчиків, де б можна було на основі практичних демонстрацій технологій та техніки показати суб'єктам діяльності наявні їх переваги);

- створення та забезпечення функціонування на їх основі міждисциплінарних колективів експертів (представників видавничо-поліграфічного бізнесу, виробників матеріалів та поліграфічного устаткування і спеціалізованих наукових та науково-дослідних установ) з

метою реалізації складних проектів (як на стадіях їх створення, так і впровадження у виробництво);

- формування дослідницьких центрів на базі науково-дослідного інституту, УАД та інституцій, які б за допомогою залучення провідних фахівців та талановитої молоді проводили прикладні дослідження щодо розробки технологічних, продуктових та організаційних інновацій;

- налагодження центрів із навчання та підвищення кваліфікації працівників ВПД між освітніми установами та видавничо-поліграфічним бізнесом на базі інноваційних інституцій, що сприяло б поєднанню практики і теорії за допомогою новітніх освітніх підходів;

- сприяння малому інноваційному бізнесу ВПД регіону в адаптації до нових бізнес-процесів шляхом організації доступу до експертних і консалтингових ресурсів, висококваліфікованих фахівців та інфраструктури, що є у розпорядженні інноваційних інституцій;

- залучення суб'єктів діяльності до великих проектів шляхом спільної їх реалізації в межах та за сприяння інноваційних інституцій.

Для реалізації поставлених завдань, на нашу думку, необхідно сприяти розвитку інноваційних інституцій в регіоні у таких напрямках:

- визначенні пріоритетних напрямів техніко-технологічного розвитку, які обумовлені змінами в інституційному середовищі, та забезпеченні їх впровадження в діяльність видавничо-поліграфічних підприємств у регіоні;

- сприянні в розвитку трудових ресурсів (впровадженні програм навчання, сертифікації кадрів, перепідготовці, стажуванні, формуванні спільно з ВНЗ та закладами професійно-технічної освіти програм навчання, визначенні потреби ВПД регіону в необхідній кількості студентів тої чи іншої спеціальності);

- впровадженні інноваційних методів та підходів щодо мотивації проведення трансформації з метою забезпечення подальшого розвитку діяльності в регіоні;

- налагодженні співпраці з малими підприємствами ВПД, частка яких у ВПД України складає понад 90%. Крім того, малі підприємства є найбільш динамічною частиною економіки, які швидко трансформуються та адаптуються до змін. Однак, основними проблемами, які постають перед малим бізнесом, а особливо яскраво вони проявляються в поліграфії, якій притаманна значна вартість новітніх технічних та технологічних рішень, є обмеженість в інвестиційних ресурсах для проведення технічного переозброєння та фінансування НДДКР.

Для зменшення впливу зазначених негативних чинників на малий бізнес необхідна співпраця з інноваційними інститутами в таких напрямках:

а) забезпеченні інформацією і послугами, необхідними малим суб'єктам ВПД регіону для проведення трансформації;

б) пошуку партнерів та посередників, які б сприяли проведенню трансформації;

в) наданні пільгових умов для участі малих суб'єктів ВПД регіону в діяльності інноваційних інституцій;

5) створенні інфраструктури центрів колективного користування за допомогою активізації співпраці із всесвітньовідомими виробниками, що дасть змогу пришвидшити процеси ознайомлення з передовими досягненнями з виробництва видавничо-поліграфічної техніки, технологій, матеріалів, сировини та їх впровадження у виробництво;

б) координації процесів проведення організаційних, інформаційних та соціальних трансформацій із залученням передового досвіду регіону в даному напрямі;

7) сприянні процесам трансферу технологій між суб'єктами ВПД регіону.

Забезпечення і сприяння в реалізації даних функцій інноваційними інституціями дозволить у подальшому підвищити ефективність системи трансформації ВПД регіону за допомогою ефекту концентрації зусиль.

Однак, при формуванні взаємозв'язків між учасниками ВПД, що координуються інноваційною інституцією необхідно врахувати вплив, що чинять суб'єкти діяльності на всю систему і один на одного. Адже, чим вища конкурентоспроможність ВПД у регіоні, тим більше суб'єктів беруть активну участь у роботі системи, що в свою чергу ускладнює процеси координації та регулювання діяльності.

Інституції сприяють процесам трансформації діяльності, що в подальшому забезпечує активізацію розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств, з якими вони співпрацюють, та діяльності загалом, як на регіональному, так і на національному рівні.

При формуванні співпраці між інноваційними інституціями та ВПД регіону щодо підтримки процесів трансформації повинні враховуватися наступні положення:

– зосередження роботи щодо проведення трансформації у пріоритетних напрямках, що потребують перетворень;

-
- заходи співпраці в рамках існуючих програм повинні бути спрямовані на обмін технологіями на різних стадіях їх комерціалізації;
 - робота інноваційних інституцій повинна сприяти змінам, які б забезпечили техніко-технологічний розвиток ВПД, збільшення обсягів реалізації видавничо-поліграфічної продукції, налагодження співпраці між суб'єктами діяльності, появу нових робочих місць тощо;
 - сприяння в залученні до роботи інноваційних інституцій малого бізнесу;
 - формування інфраструктури колективного користування;
 - створення та впровадження заходів із розвитку трудових ресурсів;
 - обґрунтування переваг проведення трансформації та сприяння залучення до таких програм нових учасників.

З метою реалізації співпраці зі сприяння трансформаціям ВПД регіону необхідно визначити цільову аудиторію споживачів і ключових партнерів, що мають зацікавленість у перетвореннях бізнес-процесів. Визначення основного складу учасників такої співпраці необхідне для підвищення ймовірності успішної реалізації трансформацій. Серед учасників повинні бути представники виробників і постачальників, розробників технології та виробників обладнання, зацікавлених сторін і користувачів технології. План повинен описувати як учасники будуть об'єднуватися, розділяти ролі і обов'язки для досягнення результатів. Для отримання найбільшого економічного ефекту розробники повинні вирішити, як зацікавити малі і середні підприємства в майбутньому використанні технологій.

Таким чином, результатом реалізації перших трьох етапів має стати формування механізмів мотивації суб'єктів ВПД регіону до проведення трансформацій відповідно до вимог інституційного середовища, розробка заходів із підтримки трансформацій, визначення інтересів учасників та партнерів даного процесу, а також, формування системи дій із підтримки проведення перетворень за сприяння інноваційних інституцій.

Успішна реалізація наведених трьох етапів дає змогу безпосередньо перейти до процесу трансформації. Зважаючи на складність та багатоваріантність даного процесу, перспективними у подальшому можуть стати дослідження щодо вироблення підходу з проведення трансформації ВПД регіону під впливом інституційних змін.

Висновки.

Здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення актуальної наукової проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретичних основ стратегії трансформації підприємств видавничо-поліграфічної діяльності регіону в умовах інституційних перетворень.

З метою окреслення впливу на розвиток ВПД у регіонах соціально-економічних, культурно-історичних, ресурсних та інших факторів і визначення подальших перспектив розвитку діяльності доцільним є застосування основ інституційної теорії. Дослідження особливостей розвитку ВПД в регіонах України крізь призму інституційної теорії зумовлює необхідність поглибленого аналізу еволюції наявних інституційних концепцій економічного розвитку та теоретичних основ їх трактування. Сутнісна характеристика інституційної структури ВПД, розглянута на базі теоретичних положень інституційної теорії, складається з: підприємницьких структур; інституційного середовища, що формується з упорядкованого набору інститутів та інституцій; методів і засобів, за допомогою яких дане середовище впливає на розвиток діяльності на усіх рівнях економіки. Зважаючи на значну кількість інститутів, виходячи з їх класифікації та різнохарактерності впливів, які дані інститути спричиняють на функціонування ВПД, в роботі акцентовано увагу на впливі базових інститутів – власності, держави та інфраструктури як таких, що закладають основи розвитку діяльності на усіх рівнях економіки.

При стратегічному програмуванні розвитку ВПД та підтримці пріоритетних напрямів трансформації діяльності важлива роль надається інноваційним інституціям. Вони, з однієї сторони, виступають інструментами системи підтримки розвитку суб'єктів господарювання, галузей, регіонів і країни загалом, а з іншої – впливають на формування самого інституційного середовища. Особливого значення та ваги інноваційні інституції набувають у період кризи, коли відбувається ріст конкурентного тиску, а вони допомагають господарюючим суб'єктам знизити трансакційні витрати, які утворюються на етапі комерціалізації товарів, послуг, техніки, технологій тощо.

Представлена стратегія трансформації ВПД регіону складається з обґрунтованого комплексу заходів, які включають п'ять основних етапів: обґрунтування доцільності трансформації ВПД регіону та відсутності можливості адаптації до інституційних змін без її проведення; процес підготовки до проведення трансформації; формування

заходів із підтримки проведення трансформації за допомогою інноваційних інституцій розвитку; трансформація ВПД регіону; система посттрансформаційних заходів. Розроблена стратегія ґрунтується на аналізі основних бізнес-процесів та визначенні тих з них, які потребують змін відповідно до вимог інституційного середовища.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.02.2023).
2. Kornai J. Transformation Recession: the Main Causes. *Journal of Comparative Economics*. 1994. V.19 (1). P. 39–63.
3. Руденко М.В. Теоретичні основи інституційних змін національної економіки. *Фінансовий простір*. 2018. № 1 (29). С. 108–116.
4. Інституційні трансформації соціально-економічної системи: монографія / за ред. А.А. Гриценка. Київ: НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозування НАН України”, 2015. 274 с.
5. Яременко О.Л. Інституційні реформи і проблема боргової залежності державних інститутів. *Економічна теорія*. 2015. № 4. С. 82–88.
6. Никифорок О.І., Бережницька У.Б. Трансформації інституційного середовища розвитку малого та середнього підприємництва. *Український соціум*. 2021. № 4 (79). С. 64–84.
7. Івашина О.Ф., Івашина С.Ю. Соціально-інституціональні аспекти економічної трансформації. *Проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 309–314.
8. Жаліло Я.А. Інституційна обумовленість і суб’єктність формування економічних стратегій: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2016. 437 с.
9. Краєвська А.С. Розвиток підприємництва в умовах інституційної невизначеності. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2016. № 3. С. 33–40.
10. Дурняк Б.В., Штангрет А.М., Мельников О.В. Видавничо-поліграфічна галузь України: стан, проблеми, тенденції. Статистично-графічний огляд: монографія. Львів: УАД, 2006. 274 с.
11. Швайка Л.А., Штангрет А.М. Економіка видавничо-поліграфічної галузі: підруч. Львів: УАД, 2008. 480 с.

-
12. Палига Є.М., Пушак Г.І., Пушак Я.Я. Стан та розвиток видавничо-поліграфічного комплексу України: регіональний аспект: монографія. Львів: УАД, 2009. 192 с.
 13. Базиліук В.Б. Видавничо-поліграфічна діяльність в регіонах України: теоретичні та інституційно-економічні основи розвитку: монографія. Львів: Українська академія друкарства, 2017. 352 с.

Part 2. HEALTH CARE: I INNOVATIONS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON PHYSIOTHERAPY: TOOLS, EFFICIENCY, AND EDUCATION.

*Assist. Prof. Dr. Mohammad Reza Parish
Final International University
Faculty of Health Sciences
ORCID 0000-0003-4960-5660
e-mail: 13parish55@gmail.com*

Introduction.

As it is known, on March, 11, the World Health Organization elevated the status of the novel coronavirus (COVID-19) to a pandemic. It should be mentioned that since the cases were growing extremely fast it has led to a widespread shock on public and clinical health systems, which were not ready to deal with the constantly increasing number of patients and to provide healthcare services under those circumstances. Moreover, it affected negatively the overall level of healthcare services provided as workers were restricted from face-to-face interactions with non-urgent patients, thus, were allowed to work only with urgent patients. Additionally, it should be stated that, according to the statistical data, the segment of the population who was seen as highly risky to be infected with the virus includes persons older than 50 years and those with previous chronic diseases [1].

Thus, as a result of the strict restrictions implemented by governments regarding isolation, forbidding gatherings, and applying remote working mode, patients with chronic and non-urgent health issues and diseases experienced a lack of healthcare treatment. Consequently, such practices can lead to the overall worsening of public health. Under the conditions of the COVID-19 pandemic, healthcare workers were forced to adopt alternative innovative ways to communicate, examine and provide healthcare

services to their patients to prevent the decline in public health status. Moreover, besides being restricted in movements and the mode of providing healthcare practices by the government, healthcare professionals experienced additional pressure, as they have a high risk of being infected by patients. At the same time, while healthcare workers switched to the new innovative tools for providing treatment to patients, the issue was raised regarding the new generation of graduates from medical schools, specifically regarding their readiness and needs for skills for fast adaptation and flexibility, the experience of work with new innovative tools.

Based on the mentioned above, the paper aims to analyze the impact of the COVID-19 pandemic on physiotherapy activities which includes the development of new innovative alternative tools and methods of communication, examination, and treatment of patients when the movements of healthcare professionals and the public, in general, were constrained by the government; the impact of the working conditions on the efficiency of physiotherapists through the study of the burnout syndrome among professionals; the changes in the educational process to meet the professional requirements of the future technologies and to prepare the new generation of physiotherapists in a way that they will be flexible and adaptive to any unforeseen and unpreventable external influences.

To reach the aim of this paper general and specific research methods were used such as analysis and synthesis, historical and causal analysis, comparison and contradicting approaches, content analysis, and systematic literature review. Thus, historical and causal methods were used to specify the influence of the COVID-19 pandemic and associated governmental restrictions on the population and healthcare professionals in particular. Analysis and synthesis approaches were used to describe and discuss the overall changes regarding the working mode and tools, the working conditions, and the main perspectives in education that became evident and vital during the COVID-19 pandemic. Comparison and contradicting, content analysis, and systematic literature review methods were implemented to provide a complex understanding of the studied impacts, highlighting the causal links among them. The study was done based on the secondary data extracted from the latest available scientific publications.

Presentation of research results.

1. Alternative tools and approaches in physiotherapy

At the beginning of the COVID-19 pandemic due to the associated governmental regulations of the healthcare sector, physiotherapists start-

ed to search for alternative ways to continue providing interventions and communicating with their patients. Thus, low-cost and easily accessible digital technologies were adopted by physiotherapists for that purpose. First of all, it should be mentioned that the proactive switch to remote digital physiotherapy was done because of professional commitments rather than the easiness and readiness to adopt and constantly use digital technologies in their professional healthcare practice. At the same time, it was done to respond to new demands in the healthcare system from the patient's perspective, specifically regarding people that were isolated by the strict governmental regulations, thus, couldn't receive traditional face-to-face consultation and treatment.

It should be stated, that the term "digital physiotherapy" is defined by World Confederation for Physical Therapy as "healthcare services, support, and information provided remotely via digital communication and devices to facilitate effective delivery of physiotherapy services by improving access to care and information and managing healthcare resources" [2].

Moreover, based on the recent literature and practice, digital remote therapy is used as an alternative to traditional face-to-face consultancy and therapy. Additionally, it was evidenced that the usage of real-time telerehabilitation approaches can significantly increase the health status of patients, reduce pain and improve physical function, improve the quality of life of surgical patients [3]. Furthermore, it was proved that the application of online and telehealth approaches is more cost-effective as they are associated with a reduction in hospitalization and healthcare utilization in general [4].

However, despite the numerous advantages of remote digital therapy, it is not used widely due to some limitations such as lack of reimbursement for implementation and maintenance of remote therapy, limited technological literacy, preference for a "hands-on approach", lack of knowledge of physiotherapy processes and workflow by information system developers, technical tools that do not address practical needs [5].

In this regard, it should be highlighted that during the COVID-19 pandemic, when physiotherapists were requested to treat patients only with urgent needs and to hold non-urgent medical examinations, treatments, and interventions. Thus, under those conditions, physiotherapists switched towards remote ways of providing consultations and treatments to non-urgent patients.

According to the results of the survey conducted in Switzerland, the usage of remote digital tools for providing healthcare services increased dramatically during the COVID-19 pandemic from 4.9% to 44.6% of physiotherapists. Moreover, among the most popular tool for providing digital consultations, examination or treatment are the usage of smartphone applications, which represents 75.3% of total professional cases, online meeting tools – 44.5 % of total professional cases, and smart watches – 2.4 % of total professional cases [5].

Additionally, from the patient’s perspective, the highest shares of recipients of remote physiotherapy were patients with musculoskeletal disorders which represents 68.1% of patients, and patients from the COVID-19 risk group – 62.0 % (Figure 1). However, despite the rapid switch towards remote digital means of providing healthcare services, almost one-third of physiotherapists reported that they were able to provide needed services using traditional methods of communication and interaction, 17.1% of physiotherapists claimed that using remote digital tools limits their tactile control and possibility of manual support, 12.8% - stated that the level of infrastructure of the therapist and/or a patient is not sufficient to provide remote digital physiotherapy, 6.5% - informed that they cannot observe the patient adequately, 3.3% - claimed that technical possibilities of remote digital tools are unknown for them or their patients [5].

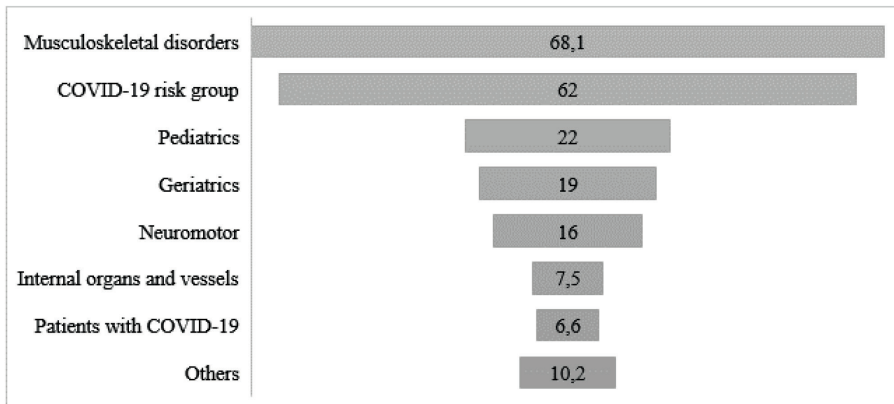

Figure 1. Patient groups involved with remote physiotherapy, percentage.
Source: designed by the author based on [5].

It should be stated that among the digital tools used for digital physiotherapy, the most popular are smartphone applications (like WhatsApp) and online conference tools (like Skype, Zoom, and Google). Such healthcare services as treatments, patient education, and follow-ups were done remotely using all available tools and methods. Also, it was proved that digital physiotherapy was used for all tasks of treatment during the COVID-19 pandemic lockdown (Figure 2).

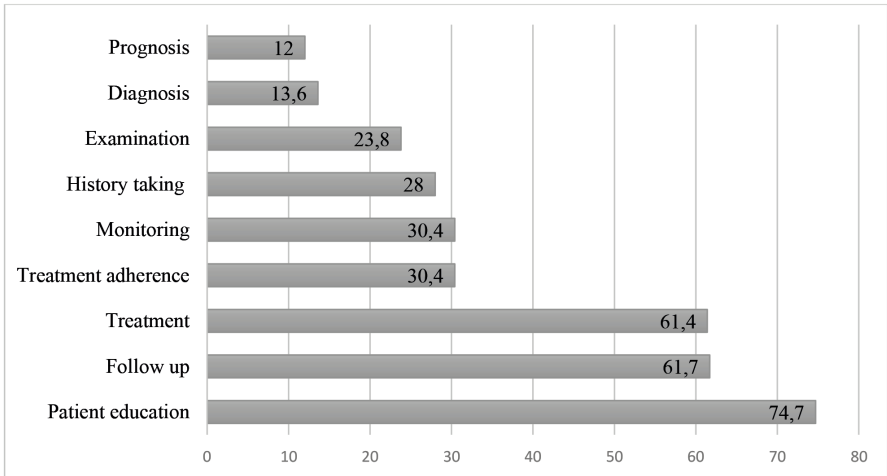

Figure 2. Specific use of digital tools for the task of treatment during the COVID-19 pandemic lockdown, percentage.
Source: designed by the author based on [5].

However, despite the efficient experience of using digital physiotherapy for various healthcare services and associated routine activities, physiotherapists are not considering using digital physiotherapy after the COVID-19 lockdown period. At the same time, to promote the usage of digital physiotherapy and to spread awareness about it some steps should be taken as the development and monitoring of the standards for the use of technologies, appropriate infrastructure, data security, appropriate digital technologies that can capture the specific measurements for physiotherapy and required educational strategies for patients and physiotherapists [6, 7]. These mentioned recommendations should be implemented at the governmental level to ensure the provision of healthcare services for people living in rural areas with limited access to healthcare institutions, people with mobility issues, and people with difficulty

in taking time off work, as it will improve patient care in general. Furthermore, digital physiotherapy should be seen as a way to ensure the flexibility and capability of the healthcare system to operate efficiently under unforeseen social, economic, demographic, and epidemiologic circumstances.

2. The impact of COVID-19 on the physiotherapists' burnout level

Burnout syndrome at working place is defined by the World Health Organization as “an occupational phenomenon resulting from exposure to chronic workplace stress” and is characterized by main three dimensions feelings of energy depletion or exhaustion; increased mental distance from one’s job or feelings of negativism or cynicism related to one’s job; reduced professional efficacy [8]. Healthcare professionals, in particular, because of the stressful nature of their work experience various physical and psychological symptoms. In this context it should be stated that according to the results of previous studies, there is an extremely high prevalence of burnout among healthcare professionals, specifically, it is critical as chronic exposure to burnout may lead to a reduction in productivity, increased professional errors, longer patient recovery time, lower patient satisfaction and quality of healthcare services in general [9-11].

During the COVID-19 pandemic, the pressure on healthcare professionals increased and it hurt the level of the well-being of physicians and nurses [12, 13]. Thus, according to the study performed to analyze the impact of COVID-19 on the level of burnout and the efficiency of physiotherapists, 42% of respondents experienced personal burnout, and 25% - had patient-related burnout [14].

Among the factors that increase the chance of occurring burnout symptoms is the mode of working with patients. Thus, a higher level of personal burnout was seen among physiotherapists working face-to-face with patients compared to therapists working through telerehabilitation tools. Working remotely compared to face-to-face mode increases the comfort level and provides an additional barrier between the physiotherapist and patients. Moreover, another study proved that working from home during the COVID-19 pandemic is significantly associated with lower levels of emotional exhaustion and depersonalization and with a higher level of personal accomplishment [15].

Next, it was seen that during the COVID-19 pandemic period, the level of stress was higher than before and it was associated with the fear to be infected by contracting objects or other subjects [22].

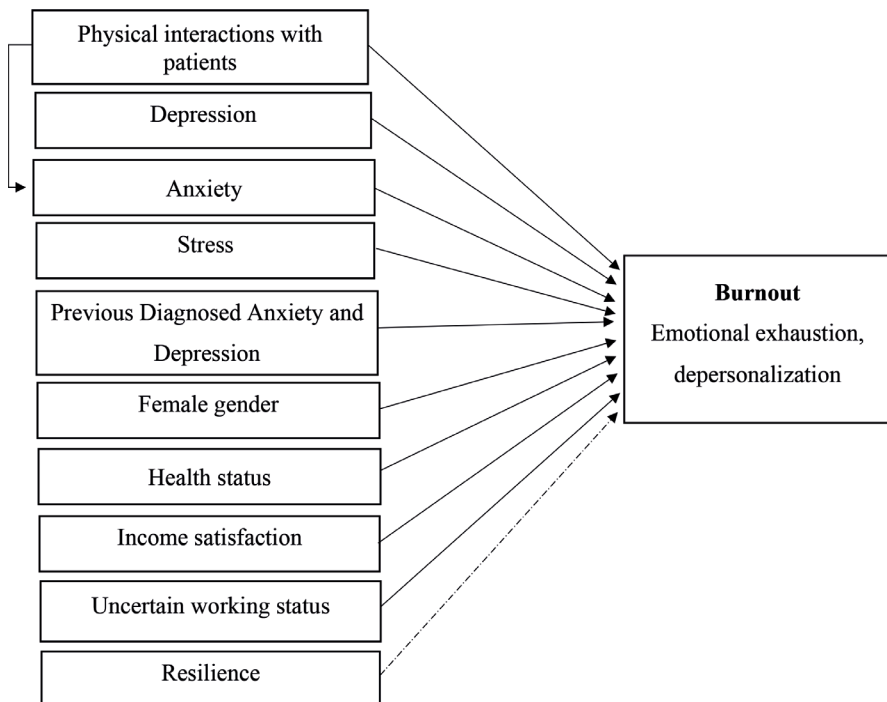

Figure 3. *The complex system of factors predicting (solid arrows) and preventing (dashed arrows) burnout among physiotherapists during the COVID-19 pandemic.*

Source: developed by the author based on [12, 15-21].

Contrasting to the mentioned above, resilience leads to a reduction of the impact of traumatic events and the development of stress disorders, as it helps physiotherapists to deal with adversities and challenges and is a process of positive adaptation to stressful events [23].

Additionally, the statistical analysis of the survey data proved that all types of burnout were significantly and positively associated with the level of depression, anxiety, and stress, and, at the same time, significantly and negatively associated with the resilience level. It should be mentioned, that anxiety can be seen as a trigger that leads to the development or worsening of burnout and psychological distress symptoms

[15]. Moreover, it was evidenced that a higher level of anxiety was seen among physiotherapists working directly with patients rather than through the remote mode.

Furthermore, conducted studies proved that previously diagnosed anxiety and depression are positively associated with higher burnout prevalence [17].

Another factor affecting burnout among physiotherapists is the female gender, as the latest studies demonstrated that the female gender is significantly and positively associated with burnout levels [12, 15, 17, 18].

Moreover, such indicator as the personal health status of physiotherapists determines the potential level of burnout, as people with some health issues may experience physical symptoms and may feel themselves at higher risk to be infected, higher emotional, mental and physical fatigue and exhaustion, thus, higher level of burnout symptoms [24, 25].

Some economic factors are seen as determinants of burnout among physiotherapists, such as income reduction, as there was a fact shift towards the remote mode of working, the payment schemes were not adapted accordingly, thus, making unpredictable working conditions and payment schemes for physiotherapists. Consequently, income satisfaction was found to be significantly and positively associated with burnout levels [26]. In general, income dissatisfaction is leading to searching for additional workload, which, in turn, increases the level of burnout [19, 20].

The COVID-19 pandemic created uncertainty in all spheres of public life, accordingly, all workers including physiotherapists interrupted their face-to-face traditional work activities and were not guaranteed to be employed during the pandemic period. Under those conditions, physiotherapists were uncertain about their working status, which is seen as another contributor to burnout among healthcare workers [21].

Thus, to generalize and provide the overall complex system of factors determining burnout among physiotherapists, the model was presented in figure 3, which can be useful for workers, managers, and policymakers to minimize the probability of occurring burnout within workers during periods of uncertainty and unforeseen global challenges.

3. Educational challenges: lessons from the COVID-19.

The COVID-19 pandemic and associated governmental rules and regulations forced physiotherapists to adapt to the new models of care under significant pressure. Moreover, in response to COVID-19 innova-

tions were developed and implemented at the educational level to ensure the appropriate teaching conditions and training clinical skills. One of the most efficient and popular ways to provide real-life experiences of evidence-based patient management for physiotherapy students is “clinical research placements”. In the “clinical research placements” model clinical education is delivered in the context of research, in a way, that students are integrated into the research projects, which involve the delivery of evidence-based care.

During the COVID-19 pandemic, the model was implemented online, it was designed accordingly to ensure the safety and provision of a variety of learning opportunities to train students’ skills, knowledge, and employability in telehealth care and evidence-based practice. Moreover, the model is unique as the education is delivered by clinicians and researchers. The model includes clinical days, where students are involved with telehealth physiotherapists during their consultations and assisted with therapy delivery, and research days, where students worked with the study project manager on research-based tasks for a quality improvement project [27-29].

In this context the advantages and possibilities of the clinical research placement should be discussed:

1. Engaging in telehealth consultations. At this point the students were involved in safe evidence-based practice, communication styles, behavior change strategies, various physical therapies, and interventions, exercise prescription and advice, goal-setting, and management planning.
2. Simulated telehealth consultations. At this stage, students practiced skills learned during their placement with peers and clinical researchers, including communication, clinical reasoning, implementation of therapy, and management plans.
3. Screening of potential participants. Students trained in the required skills on screening and quality control of participant entry into trials.
4. Clinical notes and monitoring of participants. Students were trained in the development of management plans for participants, follow-up, and reference to baseline data.
5. Quality improvement project. Students went through additional training on the conditions being studied, research methodology, literature review, and research communication skills, students practiced presenting to an audience of researchers and clinicians [30].

Additionally, the suggested model is seen as an efficient alternative to traditional face-to-face education as well as a mutually efficient mode of education for students and clinician-researchers, the benefits and barriers of all participants of this educational model are presented in table 1.

	Students	Clinician-researchers
Benefits	<ul style="list-style-type: none"> - Research implementation in clinical practice; - Training of skills on presentation of research to an audience of clinicians and researchers; - Training on skills regarding the process of finding and critical analysis of available evidence and linking them to practice; - Study and understand the research methods and how the research should be developed and organized. 	<ul style="list-style-type: none"> - Leading and modifying the process of education of the next generation of physiotherapists; - Assistance with clinical activities such as preparation for therapy and assessment sessions, delivery of the therapy or aspects of therapy, and preparing clinical case notes for documentation; - Assistance with clinical research activities such as recruitment, screening, data collection, and literature review.
Barriers	<ul style="list-style-type: none"> - Difficulties and challenges while finding, understanding, and interpreting evidence from publishes papers before going through required training; - Difficulties in interpreting de-identified data from assessment time points such as identification of the baseline pain levels from the raw data received from questionnaires; - Difficulties in understanding research study protocols; - Lacking clarity regarding the expectations from students in research tasks. 	<ul style="list-style-type: none"> - Lacking experience in clinical education; - Lacking time and experience to design and implement educational activities and supervision; - Ethical concerns regarding the development and implementation of research that involves students; - Lacking time to develop and provide introduction and training for students every 5-week block; - Lacking experience regarding the student recruitment process.

Table 1. *Benefits and barriers for students and clinicians–researchers.*
 Source: designed by the author based on [30].

Thus, based on the information presented in table 1, the following recommendations can be suggested to maximize the benefits received from this complex model of education, namely, to develop and spread the standards and guidelines of the education process, which will reduce

the time and efforts required for preparation and organization activities by clinicians as well as ease the organizational process for students, involve assistants, which will be responsible for the introductory training for students and their consultations.

However, despite some limitations of the suggested model, during the COVID-19 period, it was seen and used as an appropriate innovative alternative approach to education. So, clinical research placements are among the possible solutions regarding the way of organizing the educational process during unforeseen and unpreventable circumstances. This approach ensures the development of clinical skills and an understanding of how research is developed and applied in authentic healthcare settings working together with healthcare professionals and researchers. At the same time, from an educational perspective, a clinical research placement is a suitable model for maintaining access to a range of opportunities for students to form and train their clinical skills and advance evidence-based practice. The previous implementation of this educational approach shows that despite lacking time and experience of healthcare professionals to organize and work with students, the results highlight the importance of this integrated experience as graduates become more aware of evidence-based practice, have applicable skills regarding the whole process of interaction with patients and peers starting with patients' examinations, extracting data for the research and up to the final stage of preparing all required documentation.

Conclusions.

The study was conducted to identify and analyze the main impact of the COVID-19 pandemic on physiotherapy by determining the changes in the way of providing healthcare services, the working conditions of healthcare professionals, as well as the influences on the efficiency level of physiotherapists, their emotional and physical status during the pandemic period, additionally, as the overall way of interactions between physiotherapists and patients changes dramatically during the pandemic, there is a vital need to adjust the educational process in accordance to the real world needs and to prepare graduates to act flexible and innovative during the times of uncertainty and other interruptions.

Thus, during the COVID-19 pandemic, all working activities were done through remote mode including the healthcare sector. Specifically, digital physiotherapy tools were used as a good alternative, meaning that the healthcare services including the examination, consultation, therapy,

and follow-ups were done via online applications and gadgets. The mentioned shift to digital tools was requested by the healthcare professionals, as they were restricted in their movements, as well as patients, who were not allowed to move or were isolated, specifically the older population that was in the high-risk of infection group. Under those conditions, the best alternative was to perform care remotely. Despite the noticeable advantages of using digital tools for physiotherapy, there were some limitations, namely, physiotherapists and/or patients experienced the lack of appropriate infrastructure, the insufficient level of technological literacy, and the absence of manual examination and control.

Next, it was evidenced that the working conditions during the COVID-19 pandemic were experienced as highly stressful and exhausting. It was caused by the additional pressure as healthcare workers were working with non-urgent patients and with a constantly increasing number of urgent patients, as well during their face-to-face interactions physiotherapists experienced fear of being infected by others. It should be mentioned, that during the COVID-19 pandemic the level of work-related burnout increased, it is specifically important as a worker that experiences burnout is less focused and can make more errors, thus, be less efficient in general. Among the main factors predicting burnout among physiotherapists are Physical interactions with patients, Depression, Anxiety, Stress, Previous Diagnosed Anxiety and Depression, Female gender, Health status, Income satisfaction, Uncertain working status, and the factor that prevents burnout is Resilience.

As a response to a change in the way of providing healthcare services, there is a need to adjust the educational approach accordingly. The clinical research placements model was used as an alternative, the model is organized in a way that students work with clinicians–researchers, and during the educational process, students assist physiotherapists at each stage of interaction with patients starting with the examination and up to the preparation of required documents. Besides that, the model includes research training regarding the development and organization of research, data collection approaches, and data analysis. Also, while working with patients face-to-face and digital approaches are widely used to ensure that future graduates are aware and familiar with different approaches to interacting with patients.

The study shows that the COVID-19 pandemic changed the mode of interactions between healthcare professionals and patients, highlighting the need to be ready for fast adjustments in the working modes and the

importance of accessible digital technologies as the most efficient and reliable alternative to a traditional face-to-face way of work. Mentioned changes and adaptations should be kept as they can be used in the future under unforeseen conditions.

References:

1. Landry, M.D.; Geddes, L.; Park Moseman, A.; Lefler, J.P.; Raman, S.R.; Wijchen, J. van. (2020) Early Reflection on the Global Impact of COVID19, and Implications for Physiotherapy. *Physiotherapy*, 107, A1–A3, doi:10.1016/j.physio.2020.03.003.
2. Adrin, L. (2020) *Report of the WCPT/INPTRA Digital Physical Therapy Practice Task Force*.
3. van Egmond, M.A.; van der Schaaf, M.; Vredeveld, T.; Vollenbroek-Hutten, M.M.R.; van Berge Henegouwen, M.I.; Klinkenbijn, J.H.G.; Engelbert, R.H.H. (2018) Effectiveness of Physiotherapy with Telerehabilitation in Surgical Patients: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Physiotherapy*, 104, 277–298, doi:10.1016/j.physio.2018.04.004.
4. Shields, G.E.; Wells, A.; Doherty, P.; Heagerty, A.; Buck, D.; Davies, L.M. (2018) Cost-Effectiveness of Cardiac Rehabilitation: A Systematic Review. *Heart*, 104, 1403–1410, doi:10.1136/heartjnl-2017-312809.
5. Rausch, A.-K.; Baur, H.; Reicherzer, L.; Wirz, M.; Keller, F.; Op-sommer, E.; Schoeb, V.; Vercelli, S.; Barbero, M. (2021) Physiotherapists' Use and Perceptions of Digital Remote Physiotherapy during COVID-19 Lockdown in Switzerland: An Online Cross-Sectional Survey. *Arch. Physiother*, 11, 18, doi:10.1186/s40945-021-00112-3.
6. Jachak, S.; Phansopkar, P.; Naqvi, W.; Kumar, K. (2020) Great Awakening – Telerehabilitation in Physiotherapy during Pandemic and Impact of COVID-19. *J. Evol. Med. Dent. Sci.*, 9, 3387–3393, doi:10.14260/jemds/2020/744.
7. Muhammad, D.G.; Musa, J.S. (2021) Impact of the Corona Virus Disease 2019 Pandemic on Physiotherapy Services in Nigeria. *J. Health Res.*, 35, 369–373, doi:10.1108/JHR-09-2020-0433.
8. *Burn-out an "Occupational Phenomenon": International Classification of Diseases* Available online: <https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases> (accessed on 15 February 2023).

-
9. Woo, T.; Ho, R.; Tang, A.; Tam, W. (2020) Global Prevalence of Burnout Symptoms among Nurses: A Systematic Review and Meta-Analysis. *J. Psychiatr. Res.*, 123, 9–20, doi:10.1016/j.jpsychores.2019.12.015.
 10. Spinelli, C.; Wisener, M.; Khoury, B. (2019) Mindfulness Training for Healthcare Professionals and Trainees: A Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials. *J. Psychosom. Res.*, 120, 29–38, doi:10.1016/j.jpsychores.2019.03.003.
 11. Low, Z.X.; Yeo, K.A.; Sharma, V.K.; Leung, G.K.; McIntyre, R.S.; Guerrero, A.; Lu, B.; Sin Fai Lam, C.C.; Tran, B.X.; Nguyen, L.H.; et al. (2019) Prevalence of Burnout in Medical and Surgical Residents: A Meta-Analysis. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 16, 1479, doi:10.3390/ijerph16091479.
 12. Barello, S.; Palamenghi, L.; Graffigna, G. (2020) Burnout and Somatic Symptoms among Frontline Healthcare Professionals at the Peak of the Italian COVID-19 Pandemic. *Psychiatry Res.*, 290, 113129, doi:10.1016/j.psychres.2020.113129.
 13. Sasangohar, F.; Jones, S.L.; Masud, F.N.; Vahidy, F.S.; Kash, B.A. (2020) Provider Burnout and Fatigue During the COVID-19 Pandemic: Lessons Learned From a High-Volume Intensive Care Unit. *Anesth. Analg.*, 131, 106, doi:10.1213/ANE.0000000000004866.
 14. Jácome, C.; Seixas, A.; Serrão, C.; Teixeira, A.; Castro, L.; Duarte, I. (2021) Burnout in Portuguese Physiotherapists during COVID-19 Pandemic. *Physiother. Res. Int.*, 26, e1915, doi:10.1002/pri.1915.
 15. Giusti, E.M.; Pedrolì, E.; D’Aniello, G.E.; Stramba Badiale, C.; Pietrabissa, G.; Manna, C.; Stramba Badiale, M.; Riva, G.; Castelnovo, G.; Molinari, E. (2020) The Psychological Impact of the COVID-19 Outbreak on Health Professionals: A Cross-Sectional Study. *Front. Psychol.*, 11.
 16. Luceño-Moreno, L.; Talavera-Velasco, B.; García-Albuérne, Y.; Martín-García, J. (2020) Symptoms of Posttraumatic Stress, Anxiety, Depression, Levels of Resilience and Burnout in Spanish Health Personnel during the COVID-19 Pandemic. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17, 5514, doi:10.3390/ijerph17155514.
 17. Ferry, A. V., Wereski, R., Strachan, F. E., & Mills, N. L. (2021) Predictors of UK healthcare worker burnout during the COVID-19 pandemic. *QJM: An International Journal of Medicine*, 114(6), 374-380.
 18. Jalili, M., Niroomand, M., Hadavand, F., Zeinali, K., & Fotouhi, A. (2021) Burnout among healthcare professionals during COVID-19

-
- pandemic: a cross-sectional study. *International archives of occupational and environmental health*, 94, 1345-1352.
19. Seixas, A.; Marques, T.; Moreira-Silva, I.; Azevedo, J.; Ventura, N.; Rodrigues, S. (2020) Burnout in Portuguese Physiotherapists, Prevalence and Influencing Factors. *Int. J. Occup. Environ. Saf.*, 4, 37–47, doi:10.24840/2184-0954_004.001_0003.
 20. Bejer, A.; Domka-Jopek, E.; Probachta, M.; Lenart-Domka, E.; Wojnar, J. (2019) Burnout Syndrome in Physiotherapists Working in the Podkarpackie Province in Poland. *Work*, 64, 809–815, doi:10.3233/WOR-193042.
 21. Minghelli, B., Soares, A., Guerreiro, A., Ribeiro, A., Cabrita, C., Vitoria, C., ... & Antunes, R. (2020) Physiotherapy services in the face of a pandemic. *Revista da Associação Médica Brasileira*, 66, 491-497.
 22. Taylor, S. (2022) The Psychology of Pandemics. *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, 18, 581–609, doi:10.1146/annurev-clinpsy-072720-020131.
 23. Foster, K.; Roche, M.; Delgado, C.; Cuzzillo, C.; Giandinoto, J.-A.; Furness, T. (2019) Resilience and Mental Health Nursing: An Integrative Review of International Literature. *Int. J. Ment. Health Nurs.*, 28, 71–85, doi:10.1111/inm.12548.
 24. Chew, N.W.S.; Lee, G.K.H.; Tan, B.Y.Q.; Jing, M.; Goh, Y.; Ngiam, N.J.H.; Yeo, L.L.L.; Ahmad, A.; Ahmed Khan, F.; Napoleon Shanmugam, G.; et al. (2020) A Multinational, Multicentre Study on the Psychological Outcomes and Associated Physical Symptoms amongst Healthcare Workers during COVID-19 Outbreak. *Brain. Behav. Immun.*, 88, 559–565, doi:10.1016/j.bbi.2020.04.049.
 25. Pedersini, P.; Corbellini, C.; Villafañe, J.H. (2020) Italian Physical Therapists' Response to the Novel COVID-19 Emergency. *Phys. Ther.*, 100, 1049–1051, doi:10.1093/ptj/pzaa060.
 26. Poulsen, A.A.; Meredith, P.; Khan, A.; Henderson, J.; Castrisos, V.; Khan, S.R. (2014) Burnout and Work Engagement in Occupational Therapists. *Br. J. Occup. Ther.*, 77, 156–164, doi:10.4276/030802214X13941036266621.
 27. Reubenson, A.; Ng, L.; Gucciardi, D.F. (2020) The Assessment of Physiotherapy Practice Tool Provides Informative Assessments of Clinical and Professional Dimensions of Student Performance in Undergraduate Placements: A Longitudinal Validity and Reliability Study. *J. Physiother.*, 66, 113–119, doi:10.1016/j.jphys.2020.03.009.

-
28. Nisbet, G.; McAllister, S.; Morris, C.; Jennings, M. (2021) Moving beyond Solutionism: Re-Imagining Placements through an Activity Systems Lens. *Med. Educ.*, 55, 45–54, doi:10.1111/medu.14345.
 29. Peiris, C.L.; Reubenson, A.; Dunwoodie, R.; Lawton, V.; Francis-Cracknell, A.; Wells, C. (2022) Clinical Placements in Private Practice for Physiotherapy Students Are Perceived as Safe and Beneficial for Students, Private Practices and Universities: A National Mixed-Methods Study. *J. Physiother.*, 68, 61–68, doi:10.1016/j.jphys.2021.12.007.
 30. Dario, A.; Simic, M. (2021) Innovative Physiotherapy Clinical Education in Response to the COVID-19 Pandemic with a Clinical Research Placement Model. *J. Physiother.*, 67, 235–237, doi:10.1016/j.jphys.2021.08.008.

УРАХУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ЇЖИ ЛЮДЕЙ В СУЧАСНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ

Вигера С.М.,

к. с.-г. н., доцент;

ORCID:0000-0002-8846-471X

Ключевич М.М.,

д. с.-г. н., професор;

ORCID:0000-0003-2711-2566

Столяр С.Г.,

к. с.-г. н., ст. викладач;

кафедра здоров'я фітоценозів і трофології

Поліський національний університет

Бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10001

ORCID: 0000-0001-5925-2008

Ковальчук Р.Л.,

к. вет. н.,

Львівський торговельно-економічний університет

ул. Туган-Барановського, 10, м. Львів, 79005

Залевський Р.А.,

к. с.-г. н.

Житомирський агротехнічний фаховий коледж

ул. Покровська, 96, м. Житомир, 10031

e-mail: vigera.sergey@gmail.com

Загально відомо, що першоджерелом життя з початку появи людиноподібних істот і до сьогодення людини є їжа. Наразі в умовах України, як і в інших цивілізованих країнах світу, надзвичайно актуальним, необхідним, але і проблемним, є вивчення та удосконалення перспектив розвитку суспільства на принципах

традиційності (від лат. *Traditio* – переказ, звичай). Нажаль така фізіологічна необхідність з позицій традиційності в сучасних умовах всебічно не обґрунтована, не вивчена і не виконується на системній основі. Це підтверджується офіційними даними щодо меншої тривалості здорового життя людей в Україні, порівняно з ведучими країнами світового рівня. Тому цю найбільш необхідну фізіологічну проблему в сучасному житті суспільства потрібно вирішувати негайно на місцевому, регіональному та державному рівнях.

Вступ. В історичному еспекті відомо, що на планеті Терра життя в різних проявах орієнтовно розпочалося в межах 4 мільярди років тому. Це, між іншим, є всього лише гіпотетичний, а не конкретно обґрунтований на науковій основі критерій початку життя. Логіка засвідчує, що першоджерелом життя біоти є її живлення в різних проявах. Дискусійним лише є те, які перші істоти започаткували живлення і життя на нашій планеті [2, 3].

Сучасні орієнтовні дані в свою чергу засвідчують, що на планетарному рівні розвиваються більше 2 мільйонів видів органічного світу, що далеко не точні дані. Тому не буде дивним, що через певний проміжок часу показник видового складу біоти буде збільшуватися.

Логічним і обґрунтованим є лише те, що впродовж свого еволюційно-генетичного процесу вся біота планетарного рівня формується і функціонує на принципах природних регулюючих механізмів, а саме три трофіки життя: продуценти – консументи – редуценти.

У цій систематико-трофічній класифікації біоти особливе місце в консументній ієрархії належить людині розумній, яка має наступну систематику в органічному світі: Царство Тварини (*Animalia*); Тип Хордові (*Chordata*); Клас Ссавці (*Mammalia*); Ряд Примати (*Primates*); Родина Гомініди (*Hominidae*); Рід Людина (*Homo*); Вид людина розумна (лат. *Homo sapiens*), а в подальшому людина розумна – найрозумніша (*Homo sapiens sapiens*) [2–4].

Зауважимо, що перші представники роду *Homo* в еволюційному відношенні започатковані, згідно даних Вільної Вікіпедії, в межах 2 мільйонів років тому, що, свою чергу, не точний критерій.

Є свідчення, що вид людина розумна започаткований орієнтовно 200 000 років тому, а сучасна існуюча людина розумна найрозумніша – всього лише близько 70 000 років.

Таким чином, еволюційне життя органічного світу на локальному, регіональному та планетарному рівнях, започатувало людиноподіб-

ну істоту, яка в своєму трофічному розвитку пройшла еволюційний шлях від примітивної до сучасної розумової людини.

Встановлено, що вона є всеїдною істотою, але з перевагою використання в їжі страв із різних видів рослинної продукції. Зауважимо, що різновидності шимпанзе, одні із найближчих до людських істот, також є всеїдними істотами і також з перевагою рослинної їжі.

Виходячи із викладеного, на сучасному етапі вкрай актуальним є вивчення традицій і специфіки живлення, а також трофічних ланок органічного світу, в яких людина розумна приймає участь у природних регулюючих механізмах упродовж усього свого еволюційного розвитку з обмеженням антропоцентризму.

Адже відомо, що людина, в свою чергу, є субстратом для значної кількості видового розмаїття біоти, зокрема: вірусів, архей, бактерій, грибів, тварин тощо. Такий напрям в антропотрофології логічно також вивчати на системній основі з урахуванням консументних і редуцентних критеріїв щодо людини.

Реперною точкою традицій харчування людини на території сучасної України (від фр. *Repère* – «знак», «початкова точка») логічно взяти, на наш погляд, період започаткування Русі (близько 882 року). Адже наша держава з цього періоду та в послідувачі роки була однією із найбільш великих і цивілізованих на той період країн Європи. Саме з цього періоду відомими є більш-менш достовірні дані щодо особливостей їжі людей. Зауважимо, що впродовж свого активного розвитку Русь займала площу в межах 800 000 км², в певні періоди навіть більше 1 млн. км², тоді як на сучасному етапі – децю більше 600 000 км².

Наведені регіональні особливості території держави того періоду (Полісся, Лісостеп і Степ), без сумніву впливали на специфіку та традиції харчування людей на місцевому і регіональному рівнях. Адже різновидності життя харчової біоти цього періоду в різних зонах певним чином відрізнялися, що, в свою чергу, впливало на особливості, характер і традиції їжі людей регіонального та місцевого рівнів.

Унітарний характер держави Русь, де серед населення в абсолютній більшості переважала руська мова, дозволяв більш пришвидшено передавати рецепти приготування страв із однієї місцевості в іншу навіть без писемності та спеціальних освітніх знань.

Така особливість дозволяла передавати рецепти страв і впродовж подальшого історичного еволюційного розвитку суспільства, в наступних століттях, особливо в межах сільських територій.

Не викликає сумнівів, що в таких умовах рецепти страв навіть із одних і тих же інгредієнтів рослинного, тваринного та іншого походження суттєво змінювалися впродовж історичного розвитку людського суспільства, виходячи із простого, навіть і в сучасних умовах, принципу: *немає абсолютно однакових людей – немає абсолютно однакових рецептів страв.*

Основна частина. Аналіз даних щодо особливостей еволюційного життя людей періоду Русі, засвідчує, що тоді абсолютна чисельність населення проживала в сільській місцевості.

Згідно різних даних відомо, що загальна чисельність населення цього періоду становила орієнтовно в межах 5–7 млн. осіб, серед яких в абсолютній більшості домінувало саме сільське населення, що становило 4–6 млн. осіб.

Вони жили на хуторах та в селах, традиційно вели консервативне життя в гармонії з природою, мали одні традиції, етнос, релігію, культуру, пісні, мову, практично не мігрували тощо.

Крім того, що найважливіше, сільське населення мало свої традиції харчування на відміну від міського. Саме цей прошарок суспільства виробляв відповідну продукцію та їжу з рослин, тварин та іншої біоти оточуючого середовища, але без наукового обґрунтування та врахування фізіологічних потреб.

Немає сумнівів, що середовище, де проживали люди, а також довкілля були не забруднені різного значення токсикантами, за виключенням природних компонентів.

Адже в цей період були відсутні синтетичні технологічні матеріали, зокрема різновидності пестицидів, мінеральних добрив та інших хімічних токсикантів, внаслідок не розвиненості хімічного та агропромислового комплексу. Це свідчить, що продукти їжі, в свою чергу, також були безпечними та якісними внаслідок неактивного впливу людського чинника на довкілля, що є особливо відчутним в сучасних умовах.

Історичний аналіз засвідчує, що більше 35 поколінь людей, що проживало від періоду Русі і до сучасності ефективно вживало і вживають страви як із рослин, так і тварин, зокрема риб, тобто в своїй суті вони є широкими поліфагами або ж всеїдними істотами.

Аналіз літературних джерел засвідчує, що від початку Русі і до сучасності в раціоні людей переважає рослинна їжа.

Із рослин найбільш поширені були наступні види, які, між іншим, широко використовувало людство впродовж свого еволюційного ро-

звітку 1100 років, а також з успіхом вживають страви із них і в сучасних умовах [1].

1. Хлібні рослини: жито, пшениця, ячмінь, овес. Щодо поширення в Русі древньої, в інших сусідніх країнах такої хлібної рослини, як спельта є суперечливі дані. Готували і пісний хліб, зокрема квасний хліб на хмелю, в ряді випадків з проростків жита - житній солод. За нестачі зернових додатково використовували наступні рослини: каштани, сушені боби, жолуді дуба, папороть, тощо.

Із цих видів рослин, крім безпосередньо випеченого хліба, готували багато інших випічок, зокрема пампушки, пироги, балабушки, печиво тощо.

2. Зернобобові рослини (з високим вмістом білку): горох, сочевиця (лише з 14 століття), квасоля (лише з 17 століття) тощо.

3. Рослини для приготування каші: просо, гречка, ячмінь, кукурудза (лише з 17–18 століття), пшениця (манка), овес, каша з гарбузом.

4. Олійні рослини: льон, конопля, мак.

5. Овочеві рослини: морква, кріп, часник, цибуля, гарбуз, пастернак, ріпа. Зауважимо, що один із найпоширених видів харчових рослин в Україні, а саме – картопля (“другий хліб”) започаткована лише з XVIII століття, причому спочатку в якості квіткової рослини.

6. Фітонцидно-лікарські рослини: звіробій, полин, ромашка, чистотіл, чебрець, шавлія, кмин, любисток, гірчиця, петрушка, аніс, материнка, подорожник, кропива, м'ята, кріп, фенхель, береза, липа, ожина, калина, дуб, деревій, шипшина, глід тощо. Це далеко не повний перелік різновидностей фітонцидно-лікарських рослин, що з успіхом використовували для приготування різних монофітонапоїв, зборів рослин, або ж таких, що добавляли за приготування різних страв.

7. Рослини в якості квашених і солоних страв: яблуня, капуста, ріпа.

8. Рослини для приготування специфічних фітонапоїв: хміль.

9. Особливі природні рослини: щавель, лобода, малина, терен, калина, ожина, ліщина тощо.

10. Садові рослини: яблуня, груша, слива, суниця, горіхоплідні рослини.

11. Різновидності природних грибів.

Крім рослин в раціоні їжі люди використовували також різновидності тварин, зокрема і риб.

Серед тваринного світу поширеними для приготування страв найбільш відомі наступні види.

Домашні тварини: корови, вівці, кози, кури тощо. Поширеними в домашніх умовах були молочні тварини – корови, вівці, кози, а продуктами з них – молоко, кисляк, сир, масло, сироватка.

Природні тварини: олені, лосі, тури, сарни, зубри, вепри, зайці, куропатки, тетері, рябчики, гуси, голуби, лебеді.

Риби водойм (ставки, озера, річки). Поширеними для приготування страв відомі наступні види: щука, сазан, лящ. З них використовували сушені, вялені, копчені, засолені продукти та ікру.

Викладене розмаїття видів рослин, тварин, грибів, риб та іншої біоти засвідчує, що з них в цей період люди мали змогу готувати безліч страв.

Значна кількість вживаних страв дійшли і до наших часів, набувши широкого вжитку не лише в Україні, а також і за кордоном, де проживають етнічні українці [8, 9, 11, 12].

Зауважимо, що значна кількість рецептів приготування страв, особливо на початковому етапі, втрачена внаслідок незначної освіченості людей, зокрема жіночої статі, які, як правило, готували страви.

Доведено, що всі страви із вмістом рослин в цей період, як і понині готували наступного складу: водні, рідкі, густі (каші), тверді [1].

Водні страви або ж фітонапої користувалися широким попитом, зокрема: фітонапої на основі настоїв або відварів фітонцидно-лікарських рослин (із наукової точки зору чай готують лише із одного виду рослини, а саме: чайного куща); квас; соки; узвари; компоти тощо.

Традиційні напої. Інформаційні джерела засвідчують, що в древні часи широко використовували різновиди безалкогольних напоїв, яких готували з багатьох видів рослин, особливо природного походження. Це викликане тим, в ці часи, таких напоїв як: чай, кава, какао тощо жителі Русі просто не знали [1, 2].

Широко поширеними напоями цього часу були такі: квас, особливо із житнього хліба (сирівець), фруктовий і ягідний, зокрема грушевий та яблучний, буряковий; медові та фітонапої; узвари і компоти тощо. Широким попитом користувалися киселі та холодці.

В лікувальних цілях широко використовували фітонапої із природного походження цілющих рослин: звіробою, липового цвіту, м'яти, ромашки та багатьох інших видів рослин.

Особливою популярністю користувалися молочні напої, особливо свіжовидоєне парне та пряжене молоко та ряжанка.

Певної уваги заслуговує питання щодо вживання алкогольних фітонапоїв та інших наркотичних рпродуктів, що в абсолютній більшості негативно впливають на фізіологічний та духовний стан людей, не говорячи про економічні та моральні особливості.

В історичному аспекті відомо, що алкогольні напої на теренах сучасної України вживали уже арії, які вшановували сп'янілого бога Індри. Зокрема вони вживали алконапої під назвою Сомо під час відповідних обрядів щодо поклоніння богу Індрі, приспівуючи: «Лийся, Сомо, лийся Індрі!».

У скіфів був звичай побратимства обніманням і вживанням вина із рогів.

Період розвитку Русі відомий веселощами людей, зокрема і внаслідок вживання хмільних напоїв, а саме різновидностей вина, медовухи тощо. У цей період також вживали пиво (рідкий хмільний хліб), що готували з ячменю, вівса, жита, пшениці тощо. Існує версія, що князі започаткували саме християнську релігію, а не мусульманську тому, що вона дозволяла вживання алкогольних напоїв, тоді як мусульманська це забороняла.

Широке вживання горілки, яка має підвищений відсоток алкоголю, особливо відоме в період розвитку козацтва, коли посвята в козаки супроводжувалася питям кварта горілки. Зауважимо, що згідно історика О. Алфьорова, українська горілка більш ніж на 50 відсотків наповнювала бюджет козацтва внаслідок масової реалізації населенню Московського царства.

Є свідчення, що розпивання вояками алкоголю в армії практикували ще за часів Ярослава Мудрого, святкуючи вдалі бойові перемоги. *Вживання алкоголю було типовою практикою також для воєнків за часів козацтва не лише на території України, а також для військових спільнот інших європейських країн.* Традиції вживання алкогольних напоїв населенням відомі давно.

Зокрема є відомості, що після угоди про певну покупку або ж продаж певного майна був загальноприйнятий ритуал під назвою могорич з крилатими словами: «*Могорич за цю угоду пити в зазначеному місці на зазначену суму*»». Між іншим, така традиційна практика з певними змінами відома і на сучасному етапі. Викладене засвідчує, що пиття алкогольних напоїв періоду Русі та пізніших часів можна вважати фольклорним явищем з роширенням різновидностей напоїв.

Логічно зауважити, що отримання та вживання п'янкх напоїв проходило також заради релігійних ритуалів, для знезараження води і

тіла від збудників інфекцій, для лікування, за рахунок смакових властивостей, веселощів тощо.

Рідкі страви або супи були одними із найбільш поширених традиційних страв на основі використання різних компонентів. До супів відносять страви із вмістом не менше 50 % води, зокрема і борщі, які готували на основі різновидностей рослин та інших інгредієнтів.

Особливим попитом користувалися різновидності густих страв або ж каші на основі таких видів рослин як: просо (пшоно), ячмінь, пшениця, жито, гречка тощо.

Тверді страви. До таких страв відносять тверду їжу тваринного та/або рослинного, або ж полі компонентного походження.

У раціоні харчування людей протягом останніх 1100 років у широкому вжитку користуються страви на основі різновидностей рослин, зокрема з борошна.

1. Страви із борошна.

1.1. Випічки: різновидності хлібів, пироги, пиріжки, печиво, пряники, книші, бабки, торти. Дискусійним є питання започаткування пасок. Начинкою в полі компонентних стравах з борошна є різновидності: фруктів, овочів, маку, м'яса, сирів, риб тощо.

1.2. Варені страви: галушки, каші, вареники, палюшки, кльоцки (тісто замішують з м'ятою, вареною картоплею, свіжим кисломолочним сиром, виробляють кульки й варять їх в окропі, ющі чи молоці, поки ті не спливають), коми (різновид кльоцок з гречаного, пшеничного борошна, м'ятої картоплі й тертого маку, перед вживанням теплої страви додають сметану, засмажку з цибулі, шкварки, олію, вершкове масло), лемішка тощо.

1.2.1. Каші: готують на основі проса (пшоно), гречки, ячменю, пшениці, вівса, дещо пізніше кукурудзи, рису тощо. Каші вважаються другими стравами після борщу.

1.3. Жарені страви: млинці, налисники, деруни, зрази тощо.

Наведена незначна кількість лише страв на основі борошна засвідчує, що всі вони готувалися в першу чергу виходячи із принципу наявності зернових колосових культур, що вирощували люди в конкретній зоні.

Лише на другому місці була фізіологічна потреба вживання таких страв, які б забезпечували здоровий розвиток організму за рахунок необхідних органічних і неорганічних компонентів.

2. Борщі. Це найважливіші страви в Україні, які є символом української кухні. Найбільш поширені червоний, зелений та холод-

ний борщ. Це полікомпонентна рідка (перша) страва, яку готують із багатьох компонентів рослинного та/або тваринного й іншого походження, в основі якої є кислинка на основі квасу (але не бов'язково, так як також готують борщ і без кислнки).

2.1. Червоний борщ. В його основі є червоний буряк, в ряді випадків помідор, інші компоненти, що залежить від творчості повара. Перша згадка про цю страву відома лише у 1556 році (Словник історії української мови).

2.2. Зелений борщ. Готують на основі щавлю, капусти, кропили, лободи з використанням також інших багатьох харчових компонентів, що залежить від рівня знань людей певного регіону, що готують страву.

2.3. Холодний борщ. Готують на основі вареного буряку та картоплі. Інші компоненти в більшості додавали сирими (зелень петрушки, кропу, цибулі, часнику тощо). Страву на основі сироватки або ж різновидностей квасу вживали холодною.

На сучасному етапі теоретично і практично не можливо підрахувати різновидності борщів та інших конкретних з інгредієнтами страв, що готували та готують в Україні, не говорячи про міжнародний рівень.

3. Традиційно-етнічні специфічні страви та їх особливості. Упродовж розвитку суспільства на території Русі та сучасної України, незважаючи на малу освіченість і писемність, започатковано багато видів страв, які використовують в певних регіонах і на сучасному етапі, зокрема.

3.1. Юшка з риби. Поширена на території України рідка страва, в основі якої є риба, зокрема окунь, йорж, судак, карась тощо. Доповнювачами страви є також овочеві та пряносмакові рослини. Обов'язковою добавкою є подрібнений часник із сіллю, мелений перець, а також такі зеленні рослини, як цибуля, петрушка, кріп, селера.

3.2. Козацька юшка. В своїй сутті це звичайна юшка із рибою, яка заправлена одною із різновидностей круп, зокрема і пшоняною кашею «тетерею» та з добавлянням під час кипіння житнього тіста.

3.3. Холодець. Застигла холодна страва, схожа на желе, що в своєму складі має шматочки м'ясних, рідше рибних чи вегетаріанських продуктів. Ця традиційна та поширена страва давно відома не лише на теренах Русі – України, а також і в межуючих країнах. Важливим є те, що правильно приготовлена зварена маса застигає не

лише в холодильнику, а також в умовах помірної плюсової температури, що мабуть і є основою для назви страви.

3.4. Каша. Розрізняють круту та рідку каші. Каша є однією із найдревніших та поширених страв, приготування якої має дуже багато рецептів і приправ. Цю страву готують із крупи таких зерен, як пшоно, гречка, ячмінь, пшениця, овес, кукурудза. Досить широко поширеними кашами є такі, що готують на полі компонентній основі тобто із вище наведених та інших круп зерна рослин. Рецептів приготування каш є надзвичайно багато, особливо щодо добавляння різних приправ та інших інгредієнтів. У своїй суті каша є однією із культових страв, яка має високу енергетичну цінність і користь для організму. Важливим є те, що цю страву в давні часи вживали впродовж усього дня холодною або ж підігрітою і, як правило, після перших страв. Упродовж історичного процесу розвитку суспільства найбільш відомими є наступні різновидності каш: пшоняна, гречана, гарбузова, кукурудзяна. Різновидностями каші є банош, лемішка і мамалига тощо.

3.5. Зубці. Це традиційна українська страва, яку готують з пророщеного зерна ячменю, який варять аналогічно каші, а в послідууючому з добавлянням солодких добавок.

3.6. Путря. Страву готують із неподрібненої ячмінної крупи. Іншими інгредієнтами за приготування страви є хлібний квас. Страва має свою специфіку приготування.

3.7. Вареники. Вареники є однією із найбільш поширених та древніх страв. В основі вареників є приготовлене тісто із борошна, всередину якого розміщують різні інгредієнти рослинного, грибного та тваринного походження, яких важко перерахувати.

3.8. Слатьони. Цю страву готують у вигляді кульок, що засмажені у гарячому вершковому маслі або ж в олії та з посипанням солодощами. Також існують різновиди смажених і запечених слатьон.

3.9. Вергуни. Тісто готують густе, яке розкачують у пласт, потім нарізають смужки з послідууючим переплітанням. Таке приготування занурюють у киплячий смалець після чого їх посипають цукровою пудрою.

3.10. Гречаники. Гречаники або ж гречаники-перепічки – це страва із гречаної крупи із додаванням інших інгредієнтів є традиційно відомою в Україні в багатьох регіонах. Можна використати за приготування різні види фаршів. У ряді випадків є заміником хлібних випічок.

3.11. Шулики. Дуже цікава та важкувата у приготуванні страва, яка складається з таких інгредієнтів: мед, мак, тісто тощо.

3.12. Соложеники. Це борошняно-яечні солодкі вироби, які мають свою специфіку приготування.

3.13. Завиванець. Це печиво у вигляді коржа з яблуками та іншими інгредієнтами. У ряді випадків є заміником хліба.

3.14. Кваша. Страва на основі гречаного та/чи житнього борошна. Приготовлене кисло-солодке тісто варять у горщику. Можна заправляти ягодами або ж плодами.

3.15. Український хліб. В якості українського хліба відомий традиційний житній хліб. Є певні свідчення, що він є об'єктом нематеріальної спадщини України. Для випічки такого хліба використовували, крім житнього, також пшеничне, рідше ячмінне та кукурудзяне борошно. У роки неврожаїв зерна, в тісто підмішували моркву, буряк, жолуді, кору дуба чи берези, кропиву, лободу та пізніше картоплю. Замість дріжджів використовували закваски зокрема: хмільна, ягідна, вівсяна тощо.

Існує багато українських рецептів хліба, серед яких особливими є наступні: Монастирський житній хліб, паляниця (сучасний екзамен на знання української мови), пшенично-житній хліб на заквасці, хліб на хмільній заквасці з медом, житньо-пшеничний хліб з картоплею, гречаний хліб на капустаному розсолі, ячмінно-вівсяний хліб, пампушки, калачі тощо.

Широко представлені в українській кухні солодкі страви, для приготування яких використовуються фрукти, мед, мак, горіхи тощо.

3.16. Оладки. Достаньо традиційна та сучасна страва на основі тіста перемішаного з яйцям, замішана на різних водних напоях.

3.17. Сирники. Сама назва засвідчує, що цю страву готували із різновидностей сиру та різних приправ. Після підсмажування сирники вживали із сметаною та іншими інгредієнтами.

3.18. Галушкі. Таку страву готують шляхом варіння простого тіста без будь яких начинок у вигляді квадратиків або кульок. На Галичині більш поширеними є палушки, тобто картопляні галушки.

3.19. Кльоцки. Страва аналогічна галушкам, але в тісто домішували різні інгредієнти рослинного або тваринного походження.

3.20. Пампушки. Страва належить до найбільш старовинних.

3.21. Печеня. Відносять її до других страв, що готують з м'яса та картоплі.

3.22. Шпундра і верещака. Страву готують шляхом тушкування м'яса в різних напоях: шпундра тушкується на буряковому квасі, а верещака – на хлібному квасі, свинині. Оригінальним був соус, у складі якого були тертий хліб, борошно чи пшоно.

3.23. Страви з олією. До появи насіння соняшнику особливою популярністю користувалися олії із насіння льону та коноплі, які добавляли в різні їстівні продукти. Іноді використовували олію із насіння рижю та маку.

3.24. Страви на основі овочів. В традиційному відношенні найбільшого споживання заслуговують такі культури як капуста та ріпа. Ще в далекі часи із вареної та квашеної капусти готували різні страви. Ріпу широко вживали печеною або пареною аж до появи картоплі. Крім цих видів страв і рослин в період середньовіччя використовували буряки, моркву, часник, цибулю, лободу, кріп, гарбузи, горох, сочевицю, вику, огірки, петрушка, селера.

3.25. Рибні страви. Аналіз географічного розташування території Русі засвідчує, що на ній розташовано надзвичайно багато річок, великих і малих озер, ставків, спеціальних копанок та інших водойм. Саме тому впродовж свого традиційного розвитку людство використовувало з природного середовища або ж розмножувало багато видів риби, з якої відповідно готували страви, зокрема: судак, щука, окунь, короп, карась, лин, лящ, сом тощо. З цієї риби готували багато страв, що потребує окремого вивчення. Зауважимо, що ці та інші види риб широко використовують і на сучасному етапі.

3.26. Бджолина продукція і страви з неї. Бджолиний напрям приготування страв і напоїв із бджолиної продукції має древні традиції. З цих часів запропоновані і нині багато рецептів на основі меду, які важко перерахувати.

3.27. Природна продукція і страви з неї. Продукцію із природного середовища ще називають продукцією збиральництва. У далекі часи та нині поширеними різновидами такої продукції є гриби, плоди природних рослин (терен, калина, малина, чорниця, ожина, суниця, яблука-кислиця, груші-гнилички, вишня, горіхи ліщини, корені хрону та інших коренеплідних рослин, різновидності трав, зокрема шавлії, лободи, кропиви, чебрецю, ромашки тощо).

Лісові гриби, як і нині є суттєвим постачальником білків, що є актуальним і нині. З них готували і готують багато різновидностей страв, що потребує окремого вивчення.

3.28. Страви із молока. Значення молока в харчуванні людини важко переоцінити. Адже саме харчування новонароджених і немовлят починається із молочної їжі, тому є крилатим вираз – *молоко матері неперевершена в світі страва*. Широко відомий і інший вислів – молочна ріка, що асоціюється із заможністю. Щодо страв із молоч-

ної продукції відомо багато інформативних джерел відкритого типу, які легко знайти та використати в своїх харчових цілях.

3.29. Страви карпатського регіону. Особливої уваги заслуговує вивчення питання щодо приготування та вживання страв з традиційними і символічними особливостями в умовах Західного регіону України [10].

Гуцульська кухня.

Бануш. Основними інгредієнтами цієї поживної та простої страви на Гуцульщині є борошно кукурудзи, гриб білий, сметана чи вершки та полонинська бринза.

Куліш гуцульський. Готується на основі борошна кукурудзи та води або ж простого і квасного молока.

Росівниця. Рідка страва, в складі якої є такі компоненти як квашена капуста, борошно кукурудзяне. У ряді випадків ця страва подається із звареною картоплею у лушпині та послідувачим її очищенням.

Зупа грибна. Сама назва свідчить, що рідку страву готують на основі різноманітностей грибів, особливо білих, з додавання в ряді випадків інших інгредієнтів, зокрема і спецій.

Книш. Мучна страва, за зовнішнім виглядом нагадує тістечко, проте, традиційні книші – зовсім не солодкі. В їхній основі – популярне на гуцульській кухні кукурудзяне борошно, з якого робиться заварне, еластичне тісто. Начиняють книші протертою бринзою, змішаною з часником та зеленню, або картоплею чи капустою.

Цвіклі та Шухи. Бурякові салати з чорносливом, квасолею, горіхами, часником достатньо поширена страва на Гуцульщині. Цвіклі уявляють собою суміш вареного буряка з тертим хрінном, яку подають до м'ясних страв, а шухи, окрім нарізаних соломкою буряків, містять лісові гриби (переважно мариновані опеньки), смажену з борошном цибулю, чорний мелений перець.

Гусянка. Цей здоровий та поживний кисломолочний продукт можна вживати як самостійно, так і додавати в круп'яні чи картопляні страви. Готують його зі свіжого молока в глиняному або дерев'яному посуді, вимашеному кислою сметаною.

Ріпиники. Страва із вареної не чищеної картоплі, яку після остигання чистять і замішують у тісто на воді, потім запікають або жарять, додаючи борошна.

Бойківська кухня гірського регіону.

Рідкі страви. Ці страви гірського регіону мають надзвичайно широкий асортимент на основі специфічного приготування, зокрема:

борщ пшоняний, борщ вівсяний, галамбець, голопас, замішка, затирка, капуста, кіселиця, колочена морква, колотнюха, лемішка, мучанка, охляп, ощипки, розтиранка, росоланка, стиранка, чир, тертий чир, шух, щипані галушки, різновидності юшки тощо. Частина цих традиційних страв втратили широке використання, незважаючи на їх фізіологічні цінності.

Густі страви. Значна частина цих древніх і традиційних страв бойківського регіону на сучасному етапі втратила оригінальні рецепти їх приготування. Це свідчить про можливість відновлення рецептів з метою широкого використання, з відповідними удосконаленнями та доповненнями інших поживних інгредієнтів, також і в інших регіонах. Особливої уваги заслуговують наступні страви: бульбальки, бульбинка, бульбляники, бундз, Івани, макогони, стуні, терчинки, пеленички, колочений горох, смажена гурда, тертюхи, нудлі, шур-гур, мішанина, кльоцки, дриглі, пизи, шпеля тощо.

Водний розчин “вареного каміння”. Відомі дивні, на перший погляд, свідчення про приготування бойками-горянами цікавих та специфічних водних розчинів та страв на основі “варіння каміння”, використовуючи кремій. Лише сучасна наука довела, що специфічний водний розчин, за рахунок “варіння каміння”, має лікувальні властивості.

Сучасний світогляд засвідчує, що з метою забезпечення здорового і тривалого розвитку конкретного організму вкрай необхідним є зміна науково-життєвого світогляду щодо обґрунтування закономірностей вживання їжі, а також режиму харчування та інших важливих критеріїв.

В останні роки на світовому рівні бурхливого розвитку набувають інноваційні технології. В рівній мірі це відноситься і до технологій виробництва здорової харчової продукції. Дослідження ряду вчених нашої країни [7] засвідчують, що виробництво такої продукції в Україні становить всього лише в межах 2–3 відсотків від загального обсягу, що є вкрай незадовільним показником порівняно з ведучими країнами.

Викладене засвідчує, що в умовах України вкрай актуальним є поглиблене обґрунтування, проведення спеціальних досліджень щодо розширення асортименту різновидностей рослин, грибів, тварин, зокрема і риб для приготування та вживання безпечних, якісних, корисних, смачних, в асортименті та оптимумі страв [5, 6].

В основі такого вкрай актуального підходу повинен бути саме принцип фізіологічної потреби конкретної людини, а потім смачності

страв. Надзвичайно важливим є вживання конкретних органічних або ж неорганічних компонентів з них, які здатні забезпечити людину корисною їжею, що має енергетичну цінність та лікувальні властивості, виходячи із простого вислову – *їжа повинна бути ліками, а ліки їжею*.

Викладені дані щодо історичного аспекту вживання страв на території сучасної України засвідчують, що їх асортимент надзвичайно різноманітний. Викладене свідчить, що наразі завдяки ефективному розвитку біологічних, мікробіологічних, біохімічних, біотехнологічних, трофологічних та інших наук, вкрай логічним є поглиблене вивчення біохімічного складу страв та їх інгредієнтів та його вплив на фізіологічний стан людини.

Таке біохімічне вивчення дозволить створити передумови щодо складання оптимального раціону для харчування людини.

Таким чином, не так важливо, в якій формі людина вживає конкретну різновидність рослин або ж тварин для їжі, важливим є те, які саме органічні та неорганічні фізіологічно важливі компоненти необхідно використати для забезпечення здорового розвитку конкретного організму. Це повинно стати одним із пріоритетних інноваційних напрямків в хомотрофології.

Висновки з теми дослідження.

Викладений вище аналіз традиційності приготування і вживання страв на території України, засвідчує, що для них притаманними є наступні критерії:

- суттєве вживання страв із зерна, круп і борошна зернових злакових видів рослин;
- найбільш поширеними стравами цього періоду були випечені хлібні вироби, пироги, калачі, короваї;
- серед хлібних варених виробів із борошна були галушки та вареники із різними начинками рослинного (фрукти, овочі, ягоди, плоди тощо) та тваринного походження;
- перевага випічок і варених страв щодо соління, копчення, смаження тощо;
- специфічне теплове приготування других страв з використанням тваринного походження продуктів;
- приготування страв із овочів ґрунтувалося на їх незначному нарізуванні одного виду рослини, а не приготуванні полі компонентних сумішей;
- з метою покращення смакових якостей до страв добавляли різновидності пряно смакових видів рослин;

-
- перевага вживання рідких страв над кашами та твердими стравами;
 - популярність вживання м'ясних страв із свинини, особливо сала;
 - серед молочної продукції популярними були свіже молоко, кисле молоко та сметана;
 - широке вживання свіжих та, особливо, варених яєць;
 - із напоїв найбільш поширеними відомі різновидності фітонапоїв на основі лікарських рослин;
 - серед алкогольних напоїв поширеними відомі різновидності пива і вина, медовуха тощо.

Література:

1. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія: історико-етнограф. дослідж. За ред. В.Ф. Горленко; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. Київ: Наукова думка, 1977. 152 с.
2. Вигера С.М. Трофологія: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2017. 125 с.
3. Вигера С., Ключевич М., Столяр С. Трофологія: посібник. /за науковою редакцією С. Вигери. Київ: ЦП «Компринт», 2022. 187 с.
4. Вигера С.М. Трофологія – життєво необхідний напрям віта-террології. *Органічне виробництво і продовольча безпека*: зб. матеріалів доп. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир: О.О. Євенок, 2016. С. 141–146.
5. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів: українсько-латинсько-російсько-англійський / Нац. фармацевт. ун-т; уклад.: І.М. Перцев та ін.; за ред. чл.-кор. НАН України, проф. В.П. Черниха. Вінниця: Нова Книга, 2014. С. 726.
6. Лікарські рослини. Енциклопедичний довідник. Київ: Українська радянська енциклопедія, 1992. 544 с.
7. Сімахіна Г.О., Науменко Н.В. Здобутки і перспективи впровадження інновацій у харчовій промисловості України. Галузеві дослідження XXI століття: аграрні науки, зоологія та ветеринарія, виробництво та технології: колективна монографія (1-е вид.) / під ред. Валерійчука Г. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 55–63.
8. Trophology. Oxford Dictionaries [Архівовано 2017-08-11 у Wayback Machine.].

-
9. Штепа П. Словник чужомовних слів і термінів. Торонто, 1977. 452 с.
 10. Смачна Гуцульщина: 12 апетитних гуцульських страв: <https://vidviday.ua/blog/smachna-hutsulshchyna/><https://spadok.org.ua/narodna-kuchnya/trochy-pro-boykivsku-kuchniu>.
 11. ENCYCLOPEDIA of FOODS a guide to Healthy Nutrition Academic Press An imprint of Elsevier 525 B Street, Suite 1900, San Diego, California 92101-4495, USA <http://www.academicpress.com>.
 12. Academic Press Harcourt Place, 32 Jamestown Road, London, NW1 7BY, UK <http://www.academicpress.com>.

Part 3. THEORETICAL FOUNDATIONS OF PHILOLOGY, PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY: CHALLENGES OF TODAY

INCLUSIVE SOCIO-EDUCATIONAL SPACE: COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF EUROPEAN AND UKRAINIAN EXPERIENCE

SRLECT. Anna Khilya, Ph.D.

*Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Valentina Voloshina Department of Preschool
and Primary Education*

ORCID 0000-0002-1287-2901

e-mail: anika.line@gmail.com

ADJAOP. Irina Sarancha,

*Candidate of Pedagogical Sciences Vinnitsia Mykhailo Kotsiubyn-
skyi State Pedagogical University*

Department of Psychology and Social Work

ORCID 0000-00025715-6271

e-mail: isarancha@gmail.com

Introduction.

The design and implementation of inclusive education is a fairly recent phenomenon affecting a large group of countries and international documents. The issue is dealt with from different perspectives in each case. For example, the research on inclusion was first investigated in 1985 [5]. It should be noted that these documents addressed the impact of «exclusion» of persons with disabilities from society, also on society in the long-term perspective. At the same time, the social aspect of the inclusion of vulnerable groups, particularly people with disabilities, has been included in a list of international documents by international institutions since 1990. However, an important fact for our research is that the

specificities of the maximum inclusion of persons with disabilities in the educational process were first prescribed in 1989 by the UN Convention on the Rights of the Child and detailed in 1994 by the Salamanca Statement on Persons with Special Needs.

Ukraine's position in the world is gradually changing. Priorities are changing in all spheres of human activity. Changes are also taking place at all levels of state policy implementation in order to ensure a better future and improve the standard and quality of life.

These processes accompany and change approaches to the teaching of subjects and the presentation of basic information in educational institutions and non-governmental organisations specialising in education. In addition, in the same area, there is a change of priorities in the process of personal education and the adoption of not only child centredness as a fundamental concept, but also the inclusion of the concept of socialisation of the individual among the priorities. This fully coincides with the strategies of European integration processes, which have become an integral part of reforms in all sectors of Ukrainian public administration and the executive branch of government.

Thus, in order to create effective conditions for implementation, to find ways to ensure social integration and inclusion in education, we turned to the experience of European countries and international fundamental documents that allow us to determine the priorities and direction of state policy in the organisation of inclusive / special education.

In the light of our research, implementation of programmes and projects, and provision of relevant courses for future teachers, **the main purpose** of our research was to present the results and developments in comparing European and Ukrainian experience in organising inclusive social and educational space, which was the basis for the development and provision of an elective module within the project activities of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

The objectives of this representation include the following:

- to consider the key sources of organisation of inclusive social and educational space;
- to get to know the practice of organising the relevant space in European countries on the example of Bulgaria, Spain, Poland and Finland;
- to get to know the practice of organising the relevant space in Ukraine;

➤ analyse the general and specific structural components of the organisation of inclusive social and educational space in these countries and present them.

That is why, based on the defined purpose and objectives, **the methodology** of our research and the current presentation is to study the basic legislative acts and documents that present work with children with special needs in the practice of individual European countries and Ukrainian education, as well as their further comparison.

Presentation of research results.

I. INCLUSIVE SOCIO-EDUCATIONAL SPACE IN THE MODERN PRACTICE OF ORGANISING THE EDUCATIONAL PROCESS

If we take into account the term «inclusive socio-educational space» as a new one, we will need to consider all its components. In particular, «Inclusive space», «Social space» and «Educational space» and their interaction in accordance with the updated meaning and the issue of organising the educational space/environment. After all, the fundamental basis of this space is the «educational space».

According to A. Tsymbalaru, «educational space is a pedagogical reality in which a personality (event) meets, interacts, comprehends and learns about the elements of culture (educational environment) surrounding it, which ensures subjectivation and progressive development of objects (figures and objects)» [23, 47].

Thus, the proposed system of pedagogical factors gradually paves the way for the realisation of the main goal of education and it is these mechanisms and associations that should provide us with the creation, organisation and functioning of the space that will allow us to fulfil a number of priority tasks that come to the fore with the understanding of the importance of each individual for the development of society. And in the same context, we must remember about the other side of the interaction, about the individual and his or her educational space, which represents «not only the availability of opportunities, but also the effectiveness of the results of their implementation» [23, 43].

That is why we are considering all three components of the term «inclusive social and educational space», which will contribute to a deeper understanding and disclosure of the full range of the proposed educational interaction.

So, if we are to consider an inclusive space, let's turn to the official definition in the Law of Ukraine on Education: «an inclusive educational environment is a set of conditions, methods and means of their implementation for joint learning, upbringing and development of students, taking into account their needs and capabilities» [17].

Social space is defined as «the territory where communities and individuals interact, who are characterised by an urban lifestyle and are united by collective ideas. Also, social space is characterised by both integrity and internal differentiation» [19, 82].

All these definitions form an idea of the environment – of the space that is a necessary condition for supporting, helping and preventing the exclusion of a person from society. In other words, they are directly related to the issue that is currently being raised by representatives of the medical field, such as activity and participation; contextual factors (environmental and personal factors), which are represented in paragraphs 4.2 and 4.3 respectively of the International Classification of Functioning, Disability and Health: Children and Adolescents (version): ICF-DP, adopted by the WHO in 2007 and ratified in Ukraine in 2018.

According to this classification, when considering an inclusive social and educational space, we should take into account the following components

- activity, which means the performance of a task or action by a person;
- participation as the involvement of a person in a life situation / social activity;
- restrictions on activity, which means difficulties that a person may have in carrying out activities;
- participation limitations that are directly related to the problems that a person may face in various life situations;
- environmental factors, which are the physical, social, and attitudinal environments in which people live and conduct their lives. These factors are external to individuals and can have a positive or negative impact on the outcome of a person's activities as a member of society, the person's ability to perform actions or tasks, as well as on the functions or structure of the human body;
- personal factors, which are a special background of a person's life and harmonious living and include the characteristics of an individual that are not part of a health or health-related condition. These factors can include gender, race, age, other health conditions, sports, lifestyle, hab-

its, upbringing, coping styles, social experiences, education, occupation, past and current experiences, general behavioural patterns and personality styles, individual psychological assets and other characteristics, all or any of which may play a role in limiting activities of daily living at any level. And although personality factors are not classified in the ICF, they are no less important for the socialisation and effective self-realisation of the individual [14].

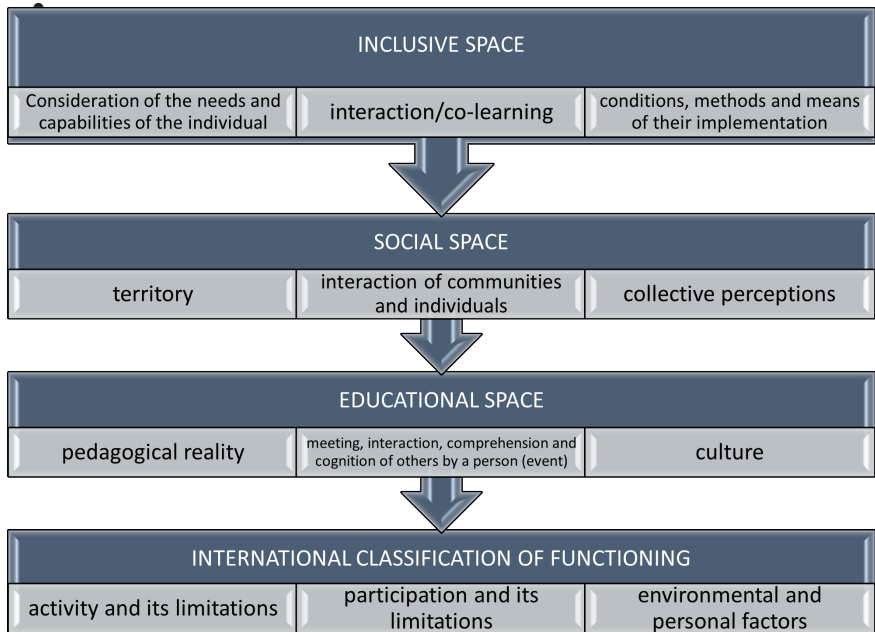

Fig.1. Components of an inclusive social and educational space

Thus, we have tried to identify the main points of contact for the implementation of the main tasks and functions of an inclusive socio-educational environment and have come up with the following definition.

An **inclusive socio-educational environment** is a variable specially organised territory of effective interaction between participants in the educational process, which takes into account the needs and capabilities of an individual (in our case, a child) and provides for his or her further inclusion in active collective interaction for self-realisation and active par-

ticipation in society through knowledge and acceptance of its culture (of which the individual is a part) (Fig. 1.).

All this creates the preconditions for deeper changes in education, which today is responsible not only for the knowledge, skills and abilities of students, but also for guiding children to social interaction, inclusion in life at all levels and self-realisation.

II. EUROPEAN PRACTICES OF ORGANISING INCLUSIVE SOCIO-EDUCATIONAL SPACE

If we continue to look at the peculiarities of organising an inclusive social and educational space from this perspective, we must also consider the main postulates and legislative aspects that have become the basis for changes in the European educational space. After all, the policy of the Ukrainian state is aimed at achieving a European standard of living for its citizens.

It is in this vein that we have come to the conclusion that it is worth considering, first of all, several countries that are partly similar in historical past (close to) Ukrainian society and several countries that do not have long-term or «significant» points of contact with the direct history of our country. In this direction, we have identified Poland as a historical partner and geographical neighbour of our country, whose educational development can be used in the Ukrainian educational space in some cases even without adaptation. For almost the same reasons and historical background, we chose Bulgaria for this presentation. In contrast, we decided to choose Finland, which is currently an example and «inspiration» for the New Ukrainian School project, and Spain, which, according to Ukrainian researchers, has a fairly high quality of implementation of the inclusive approach to education.

Thus, the experience of Poland allows us to say that, like in Ukraine, the first «signs» of inclusion are present in the main law of the state. In particular, the Constitution of the Republic of Poland (1997) guarantees the right to education for all. In addition, according to the report presented by European countries on the development and building of an inclusive environment, we can see that since 2017, the Ministry of National Education has «started working on improving the quality of inclusive education in everyday practice by developing assumptions for new legislation and programming comprehensive measures» [15].

Bulgaria, in contrast to Poland, has a better presentation of achievements in the development of inclusive education and presents the ex-

perience of direct implementation of changes that contributed to the reform of the education sector. In particular, in 2002, amendments were made to the Law «On State Education» «which regulated integrated education of students with special educational needs (SEN) in pre-schools, secondary schools and vocational schools» and were clarified to further regulate the practical application of integrated education in 2003. It was these rules of application of the Law on State Education that made it possible to clearly define the very definition of students with SEN; to determine how teams for comprehensive pedagogical assessment would be formed in regional education inspectorates; how to ensure the creation of a favourable and accessible environment in preschool and school institutions, as well as the creation of teams of experts [1]. In addition, in support of the previous changes in education, educators are using the «Law on the Integration of People with Disabilities», which regulates the obligations of the Ministry of Education and Science to provide «integrated education» for students with special educational needs in preschools and schools.

The next step in Bulgaria was the adoption of Resolution No. 1 of 23 January 2009 «On the Education of Children and Students with Special Needs and/or Chronic Diseases», which allowed for the state-level definition of the fundamental principles and goals of comprehensive pedagogical assessment imposed by practice; additional functions of expert groups; coordination of resource support in the field of education and training; cooperation with parents of children with disabilities; new functions of specialised schools in line with the new priorities of the Ministry of Education and Science, etc.

A number of other laws and acts adopted in this area culminated in the Law on Preschool and School Education, which was adopted in 2015 and repealed the previous documents - the Law on State Education and the Rules for the Application of the Law on State Education, Resolution No. 1 of 23 January 2009 on the education of children and students with special needs and/or chronic diseases. And the new law clearly defines the right of everyone to education and to improve their education and qualifications through lifelong learning, and that inclusive education is an integral part of the right to education [1]. Thus, all educational institutions, together with state and local authorities, structures and entities providing social and educational services, should work together to support the personal development of students, including those who need special support.

If we turn to the practice of organising and implementing inclusion in the Finnish education system, we can note that special education officially appeared in this country in the 40s of the nineteenth century, but the provision of education to students with special needs was more focused on the medical component and had signs of differentiation and segregation.

It was only in the 1970s that the process of transition to integrated and inclusive education took place. Thus, the principle of normalisation and the philosophy of integration became the main principles of education in this country, the first of which «aimed to make the lives of people with disabilities as normal as possible», and the second «was seen as a means of implementing this normalization». Already in these years, the Finnish education system clearly defined the priority of educational services, which was aimed at social integration, i.e. «the possibility for students with special needs to participate in general education in the school they would attend if they did not have a disability». All this was legally enshrined in the Law on General Education Schools (1983) and provided for compulsory education for all without exception [6]. And in 1985, the National Basic Curriculum for Secondary Schools allowed for differentiation through individualised curricula that could be taught on a par with general education programmes.

In our opinion, it is important that in the same year Finnish schools were obliged to provide integrated education for students with moderate and severe intellectual disabilities, and since 1997, they were also responsible for the education of students with severe intellectual disabilities who had previously received education in social care institutions. And, as of 1 August 1998, general education schools took over the education provided by special schools [6].

Thus, we can trace a fairly clear position and a qualitatively structured approach to the organisation of inclusive education, which has achieved quite good results to date. However, our colleagues in the field of education in Finland do not stop there, because since 2006, the Ministry of Education and Culture has set up a working group to prepare proposals for a long-term strategy for the development of education for children with special needs in preschool and basic education. This has led to a change in focus, which is currently being discussed in the circles of Ukrainian NGOs and specialised institutions – early support and prevention. According to this commission, «enhanced support promotes learning and development, and prevents the exacerbation and escalation of problems

related to learning, social interaction or development», which was enshrined in the amendments to the Law on Basic Education that came into force in 2011. However, the provisions on student social protection and data protection have been in place since 1 August 2010 [6].

Perhaps that is why the successes achieved by the Finnish education system should not only serve as an example for the New Ukrainian School project, but also provide a deep understanding of education through the prism of inclusion, activity and participation of each child for their further socialisation, which can only be achieved by using all the possibilities of an inclusive social and educational space.

Despite the fact that we have considered examples of countries that are quite strongly connected with our education system or have become an example for reforming our education system, we believe that we should consider another European Union country – Spain.

In contrast to Poland and Bulgaria, which are post-Soviet countries, Spain is a typical European country that began its journey towards inclusion back in 1978 with the adoption of the Constitution and the gradual development of specific standards for the provision of educational services. This, in turn, led to the adoption of the Law on the Social Integration of People with Disabilities in 1982. And in 1985, just like in Finland, Spain adopted a document that is the starting point for the formation of an inclusive social and educational environment. This document – the Organic Law on the Right to Education – is considered fundamental, but not permanent, as it continues to be revised and amended in accordance with the needs of children with special needs and the capabilities of the education system to ensure their quality socialisation and integration [20].

III. UKRAINIAN PRACTICES OF ORGANISING INCLUSIVE SOCIO-EDUCATIONAL SPACE

The traditions of the Ukrainian education system allow us to assert that we are quick enough to perceive and respond to changes. Thus, Ukraine has been steadily moving forward since its independence. The Constitution of Ukraine guarantees the right to recognition of the honour and dignity of the individual. Ratified international documents include support for children with special needs (UN Convention on the Rights of the Child, 1989; Salamanca Declaration of Persons with Disabilities, 1994; UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2009). Special attention is paid to the issues of children with special needs in the Laws of Ukraine «On Protection of Childhood», «On the Fundamentals of

Social Protection of Disabled Persons in Ukraine», «On Social Work with Families, Children and Youth», «On Rehabilitation of Disabled Persons in Ukraine», as well as in a number of resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and other legal acts [10, 16].

Although Ukraine ratified the UN Convention in 1991 (with the adoption of independence), its provisions did not have a significant impact on the regulation of the organization of the education process or changes in the lives of children with disabilities (children with special educational needs, 2017).

All this has provided a good basis for the development of a policy of support for people with disabilities in Ukraine. At the same time, it should be noted that the social protection issues in international politics and in our state were also outweighed by the education issues.

Historically, the provision of social services to the population in accordance with international standards began with Ukraine's independence and was legislated in 1993 [2; 13]. Only in 2011 inclusive education was identified as the focus of educational reform [3]. However, at the beginning of the implementation of inclusive approaches in practice, according to the legislation, the establishment by law was mostly related to the creation of an inclusive class. This was done only when children with disabilities were «present», only at the primary school and for complying with a number of requirements in agreement with the school administration.

The draft law of 2018 included not only persons with disabilities in the list of persons with special educational needs, though also other children [12]:

- Persons living in difficult circumstances, admitted to family-type children's homes, social and rehabilitation centers, staying in social rehabilitation schools;
- Persons living on the temporarily occupied territory or in settlements where the state authorities do not exercise their powers for the entire period of time or in settlements located in the conflict line;
- Persons with the status of internally displaced persons;
- Refugee children and children who require additional and temporary protection;
- Persons pursuing special education and/ or who are able to take an accelerated level of study in one or more grades or levels of education;
- Persons pursuing full general secondary education in a language not belonging to the Slovenian language group or in a basic or professional secondary education in an indigenous language (persons with particular language requirements) etc.

The approved version reduced inclusion to a list, which in some cases in reality is complementary to special education (typhlo-pedagogy, oligo-phreno-pedagogy, speech therapy, surdopedagogy, etc. and, accordingly, children with visual, hearing, language, handicap, cognitive, emotion and volitional disabilities or complex disorders). Consequently, the main responsibility for selecting the educational institution rests with the children's parents, while on the state side inclusive resource centers, which examine the child and provide an opinion on the specifics of the child's development, control this process and his/her educational needs and abilities. Then, according to this assessment, parents choose the option of educating the child with special educational needs - a special school and segregation or an inclusive class and socialization.

This approach does not seem to be any different from the European approach and requirements for specialized education. Because «the distinction between special education subjects must be clearly distinguished and based on a differentiated medical-psychological diagnosis» [9]. However, in Ukrainian practice, the opinion is more of a psychological and pedagogical nature, which does not prescribe a medical diagnosis of the child, but only a list of recommendations for inclusion and ensuring that the child is supported by a teacher's assistant. In addition, it should be noted that in other aspects, education for people with disabilities, as in European practice, is meant to ensure the first development and the necessary preparation for a personal, social and professional integration of children with special educational needs into the society to which they belong. And also, to ensure the integration of the school, its quality response to special educational needs, taking into account elements of correctional/special education and the conscious attitude of all participants in the educational process with respect for diversity. After all, the student is not only required to integrate into the school, but also the school and the education system should be transformed in order to make «school for all» possible [9]. Therefore, the main characteristic of an inclusive education space is the socialization of children with special educational needs and the acquisition of competences needed in life.

The introduction of inclusive education has many advantages both for children with special educational needs and for their typical classmates, but today we have a set of problems encountered in other countries that have implemented inclusive education. For example, the biggest problems faced by academics and professionals include the following:

-
- Legislation and reforms, individual failures to fully and partially implement them in academic schools and in general educational practice for a variety of reasons [21] lead to a reduction in the effectiveness of the implementation of this educational model;
 - The presence or absence of community support as an essential function of school development and an important key to change. Where professionals, families and students work together to solve difficulties in their communities [7]. This point has become key following the policy change in 2019 and the reduction of media attention to the implementation of inclusive education, leaving choice and influence to NGOs and parents, removing responsibility from educational institutions;
 - Support as a social acceptance that emerges and develops from the behaviour of the school and the teacher in particular. This affects social acceptance of a child with special educational needs by a group of peers and is essential for the healthy social and emotional development of children [23];
 - Accessibility, which includes providing schools with the necessary and specific resources to support and respond to the educational needs of all students in the classroom [8];
 - Accessibility of school roads and transport in general, which facilitates the inclusion and/or exclusion of people with disabilities [18];
 - Human resource policies, which have the characteristic feature of the absence of a professional staff of teachers such as therapeutic educators or educational assistants [8], teachers and tutors [11] in developed countries. In Ukraine - teacher assistants, teacher-defectologists [3];
 - Universal design in education as a separate point of human resources, which aims to ensure the high quality training of teachers rather than the development of reflective competences and to allow, in a practically oriented way, the solution of situations in the inclusive educational space.
 - In particular the ones that arise through formally diagnosed special educational needs, abstract principles of inclusive education and practical requirements for interdisciplinary provision of educational services and socialization of children with special educational needs [21];
 - Diversity, which is probably the greatest impact of the education system today, despite the individual approach to education, which has been a 'priority' during the years of independence. But, at the same time, it is limited by educational standards. That is why it is worth mentioning that among the topics which are relevant in world practice, but are still

not sufficiently 'promoted' in the Ukrainian realities of inclusive education. The issue of awareness of the influence of culture on education with the recognition of human identity. Especially relevant to situations and events that increase knowledge and understanding of the shared world and the worldview of existence in this world [15].

➤ The diversity of co-education, which is not only about finding equal opportunities for children with special educational needs, but also for women and men. Finally, an ideological approach that goes much further and seeks to perpetuate any gender bias or discrimination [22].

➤ Diversity as a matter of educating children with chronic and rare diseases, which today depends on the child's unique circumstances or the policy and resources available in each community. Yet such children may attend special schools, be home schooled or be hospitalized, which affects the development of fewer social ties, which influences educational achievement, social functioning and self-esteem [24];

➤ Diversity as an educational issue for gifted children, who have significant differences from their peers, in particular a high level of development of abilities and capabilities, specific behaviour, outlook and require additional psychological and socio-pedagogical support [4];
etc.

This list of challenges has not decreased since the start of quarantine in 2019. Today, the educational «collapse» of distance learning has become a separate issue, which continues to violate the right of children with special educational needs both to education and to socialization.

The traditions of the Ukrainian education system allow us to assert that we are quick enough to perceive and respond to changes. Thus, Ukraine has been steadily moving forward since its independence. The Constitution of Ukraine (1996) guarantees the right to recognition of the honour and dignity of the individual. Special attention is paid to the issues of children with special needs in the articles of the Laws of Ukraine «On Protection of Childhood», «On the Fundamentals of Social Protection of Disabled Persons in Ukraine», «On Social Work with Families, Children and Youth», «On Rehabilitation of Disabled Persons in Ukraine», as well as in a number of Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and other normative legal acts [10, 16].

If we take the very first developments that led to the inclusion of inclusion as one of the main components of the Ukrainian education system, we should first of all mention the Orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 01.10.2010 №912 «Concept of Development of

Inclusive Education» and of 09.12.2010 №1224 «On Approval of Regulations on Special Classes for Teaching Children with Special Educational Needs in General Educational Institutions», which clearly outlined the transition from special education to the creation of an inclusive social and educational space. Perhaps those who follow legislative changes will note that these orders were preceded by the Order of 11.09.2009 No. 855 «On Approval of the Action Plan for the Introduction of Inclusive Education in General Educational Institutions for 2009-2012» and the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1482-r of 3 December 2009 «On Approval of the Action Plan for the Introduction of Inclusive and Integrated Education in General Educational Institutions for the Period up to 2012», but unlike the previous document, they only outlined measures to be taken by the legislative branch of government to further the work of executive authorities in this area.

This was followed by a series of by-laws aimed at clarifying and filling in the gaps in the functioning of the updated education system, which led to the adoption of the relevant amendments to the Law of Ukraine «On Education» (2017), which today continues to be supplemented and updated in accordance with the changing conditions of socio-cultural life and educational needs of Ukrainians.

However, at the same time, we are unable to monitor and continuously support the development of reforms in the absence of a unified opinion and systematic political will of the state, which would be aimed specifically at the socialising component of the inclusive socio-educational space and support for necessary and important changes in education, which relate specifically to children with special educational needs.

Today, this process has merged with the reform of the New Ukrainian School, which has its «followers» and «opposition», which creates theoretical and legislative prerequisites for the implementation of the main goal of modern education and should ensure the socialising function of education, but in practice needs additional clarification and specific support for the process of «transformation of the teaching staff itself», as we have repeatedly written about in scientific and practice-oriented publications on this topic.

Conclusions.

In general, if we consider all of the above from the point of view of the time line, we can present and compare the experience of European countries (Bulgaria, Poland, Spain and Finland) and Ukraine in terms of

the periodic experience in developing an inclusive social and educational space (Fig.2.).

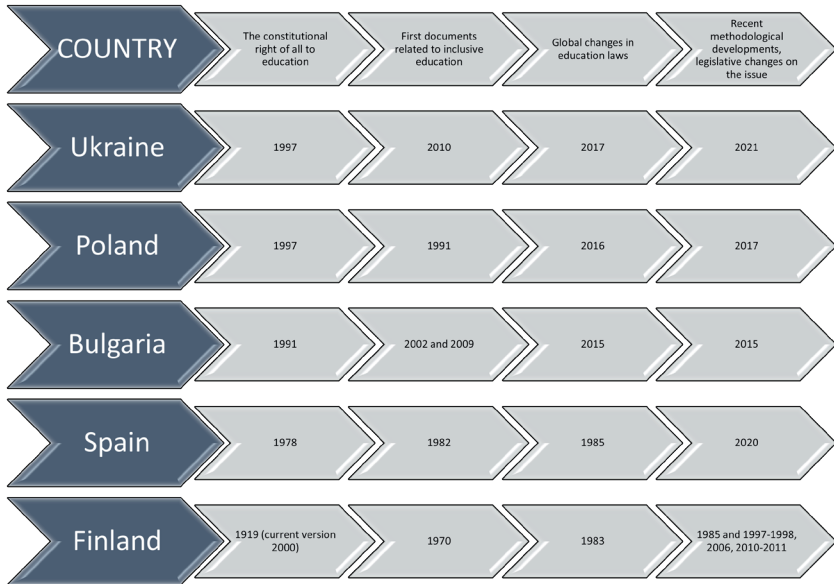

Fig.2. Timing of legislative initiatives and changes in Ukraine, Bulgaria, Poland, Spain and Finland in comparison

Thus, even from the first, perhaps, in the opinion of educators, not significant for pedagogy, fundamental ideas about equal access to education enshrined in the constitutions of the countries under consideration, we can conclude that Finland is far ahead of us. So, perhaps, it is not for nothing that the latest reforms in education are related to the Finnish education system. After all, the acceptance of children with special educational needs into the general education environment in this country's practice took place back in the 1970s, and in 2010 and 2011, it was marked by the inclusion of children with severe intellectual disabilities in regular schools. In our other works, we will focus on the training of specialists - teachers - to work in the relevant inclusive social and educational space. After all, for Ukraine, which was one of the last to take up the baton of inclusion in educational institutions (2010), there is a need to review and improve not only the legislation and theory of implementing inclusion and organising inclusive social and educational space (the latest

changes date back to 2017), but also the very scheme and practice of training and retraining teachers, lecturers and educators to work in the new conditions.

Acknowledgements

This survey was implemented through the work within the Module «The Social Integration of Children with Special Needs in an Environment of Diversity and Inclusion: European Approaches» Project: 101085267 - SEEDUE4UA - ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH (2022-2025).

References:

1. Bulgaria (2021) Country information for Bulgaria - Legislation and policy. Retrieved from <https://www.european-agency.org/country-information/bulgaria/legislation-and-policy>
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (1993) Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №648 vid 13.08.1993 r. "Pro sotsialni sluzhby dlia molodi" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 648 of 13.08.1993 "On Social Services for Youth"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648-93-%D0%BF#Text>. [Accessed 18 February 2023].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2011) Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 872 vid 15.08.2011 r. "Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkluzivnogo navchannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 872 of August 15, 2011. "On Approval of the Procedure for Organizing Inclusive Education in General Education Institutions"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF#n8>. [Accessed 10 February 2023].
4. Demchenko, O., & Zaitseva, O. (2017) Odarenyj rebenok kak lichnost's osobymi potrebnoostjami v inkluzivnom prostranstve uchebnogo zavedenija [GIFTED CHILD AS A PERSONALITY WITH SGIFTED CHILD AS A PERSONALITY WITH SPECIAL NEEDS IN THE INCLUSIVE ENVIRONMENT OF THE EDUCATIONAL ESTABLISHMENT]. Society. Integration. Education, II, pp. 61-71. doi.org/10.17770/sie2017vol2.2327.
5. Feijoo, C.R., & García, A.H., 2016. La educación inclusiva, ¿ un bien necesario o una asignatura pendiente?. Prisma Social, (16), pp. 251–277.
6. Finland (2020) Country information for Finland - Legislation and policy. Retrieved from <https://www.european-agency.org/country-information/finland/legislation-and-policy>

-
7. Gallego Vega, C., Rodríguez Gallego, M. R., & Corujo Vélez, C. (2016) La perspectiva comunitaria en la educación inclusiva. *Revista Prisma Social*, (16), pp. 60–110.
 8. García-Domingo, M., Amezcua Aguilar, T., & Fuentes Gutiérrez, V. (2019) El reto de la educación inclusiva: elementos implicados y propuestas de mejora. *Revista Prisma Social*, (27), pp. 40–64.
 9. Hontangas, N.A., & de la Puente, J.L.B. (2010) Atención a la diversidad y desarrollo de procesos educativos inclusivos. *Prisma social*, (4), pp. 1–37.
 10. Khilya A. (2017) Art-terapiia v systemi zasobiv vykhovannia tsininisnoho stavlennia do zhyttia v ditei ta molodi z funktsionalnymy obmezheniamy: metod. mater. Ch. 1. Vinnytsia, 2017. 250.
 11. McCrimmon, A.W. (2015) Inclusive education in Canada: Issues in teacher preparation. *Intervention in School and Clinic*, no 50(4), pp. 234–237. doi.org/10.1177/1053451214546402.
 12. Ministry of Education and Science of Ukraine (2018) Proekt Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia pereliku deiakykh katehorii osib z osoblyvymy osvitnimi potrebamy” [The Draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the List of Certain Categories of Persons with Special Educational Needs”]. Opublikovano 10 sichnia 2018 roku o 15:51. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennia-proekt-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-zatverdzhennia-pereliku-deyakih-kategorij-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami?=&print>. [Accessed 20 February 2023].
 13. Ministry of Youth and Sports of Ukraine (1993) Nakaz Ministerstva u spravakh molodi i sportu №2083 vid 13.07.1993 yr. “Pro stvorennia Ukrainskoho derzhavnogo tsentru sotsialnykh sluzhbd dlia molodi” [Order of the Ministry of Youth and Sports No. 2083 of 13.07.1993 “On the establishment of the Ukrainian State Center for Social Services for Youth”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0192-94#Text>. [Accessed 15 February 2023].
 14. MKF (2018) Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy 23.05.2018 №981 «Mizhnarodna klasyfikatsiia funktsionuvannia, obmezhenia zhyttiedialnosti ta zdorovia: dity ta pidlitky (versii): MKF-DP». Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia 2007. Retrieved from https://moz.gov.ua/uploads/1/5263-dn_20180523_981_dod_2.pdf?__cf_chl_tk=L565ARI35MusCSonpUnn3_2WPg-3jild2xFWgBGP3Ru0-1679266218-0-gaNycGzNCbs.

-
15. Palacio Bernal, J.C., & Arias Arteaga, G. (2016) La indagación de la pedagogía en el escenario de la educación inclusiva. *Revista Prisma Social*, (16), pp. 754–770.
 16. Poland (2009) Teacher Education for Inclusion Country Report. TE4I country reports. Retrieved from <https://www.european-agency.org/activities/te4i/country-reports>.
 17. Pro osvitu (2017) Zakon Ukrainy 5 veresnia 2017 roku №2145-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
 18. Ross, T., Bilas, P., Buliung, R., & El-Generdy, A. (2020). A scoping review of accessible student transport services for children with disabilities. *Transport Policy*, 95, pp. 57–67. doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.06.002.
 19. Seniura O.V. (2015) Chynnyky transformatsii sotsialnoho prostoru mista v sotsiolohichnomu dyskursi. *Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh «Hrani»*. Dnipropetrovsk, 8 (124). 81-89.
 20. Spain (2022) Country information for Spain - Legislation and policy. Retrieved from <https://www.european-agency.org/country-information/spain/legislation-and-policy>
 21. Straub, R., & Vilsmaier, U. (2020) Pathways to educational change revisited—controversies and advances in the German teacher education system. *Teaching and Teacher Education*. doi.org/10.1016/j.tate.2020.103140.
 22. Téllez Infantes, A., Sánchez Colodrero, V., & Martínez Guirao, J.E. (2016) La inclusión como elemento de empoderamiento. *Revista Prisma Social*, (16), pp. 348–410.
 23. Tsymbalaru, A. (2016) Osvitnii prostir: sutnist, struktura i mekhanizmy stvorennia. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 1. 41-50
 24. Verger, S., Negre, F., Rosselló, M.R., & Paz-Lourido, B. (2020). Inclusion and equity in educational services for children with rare diseases: Challenges and opportunities. *Children and Youth Services Review*, 119. doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105518.
 25. Wullschleger, A., Garrote, A., Schnepel, S., Jaquiéry, L., & Opitz, E. M. (2020). Effects of teacher feedback behavior on social acceptance in inclusive elementary classrooms: exploring social referencing processes in a natural setting. *Contemporary Educational Psychology*, 60. doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101841.

CREATION OF A FAVORABLE INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR THE ADAPTATION OF FUTURE TEACHERS OF PROFESSIONAL EDUCATION

Marynchenko Inna,

*PhD in Pedagogies, associate professor
of the Department Vocational Education and Computer Technologie,
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5424-8085>
e-mail: inna_sheludko@ukr.net*

Introduction.

The development of the modern world and society puts new demands on the higher education system, in particular, the spread of the trend towards inclusion. Therefore, state institutions are actively demanding its implementation in educational practice by ensuring equal access to quality education for persons with special educational needs. Therefore, in today's realities in higher education institutions, it is necessary to train inclusive and competent pedagogical personnel capable of professionally performing the functions of teaching, educating and correcting the development of students, using the method of inclusion in the educational process (11).

The educational policy of many countries of the world, in particular Ukraine, defines inclusive education as one of the main priority directions of updating the education system at the state level and forming the readiness of future teachers for professional training in an inclusive educational environment, improving the system of socialization and training of the younger generation (14).

For this purpose, the ADA Anniversary Fellowship Program in Inclusive Education (ADA AFPIO) has already been implemented with the support of the University of Minnesota and Arizona State University from December 1, 2016 to December 31, 2017. The goals and objectives of the project were to implement inclusive education methods in Kazakhstan, Ukraine, Armenia, and India (2).

Based on the acquired experience of using similar projects and methods of implementation of experimental methods of ensuring the readiness

of the future teacher of vocational education for adaptation in an inclusive educational environment in the universities of Ukraine. Institutions of higher education of Ukraine should be provided with such specialists who will be able to implement person-oriented and competence-based approaches in education while creating a favorable inclusive environment.

The problem of forming the readiness of future teachers of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment in educational institutions of Ukraine is urgent and requires thorough research. After all, the vast majority of teaching staff in higher education institutions of Ukraine experience significant difficulties when working with the inclusive part of students and cannot meet their educational needs (4).

The problem of the development of inclusive competence is currently relevant and requires thorough research. After all, the vast majority of professors and teachers of higher education institutions of Ukraine experience significant difficulties in working with the inclusive part of students and cannot meet their educational needs (12).

According to UNESCO, the concept of «inclusion» should include a dynamic process, the essence of which is a positive attitude towards students of different levels in the educational environment, the orientation of individual characteristics of personality development towards its individual growth (16).

In 2006, British scientists Mel Ainscoe and Tony Booth developed a tool for monitoring the «Inclusion Index», which has now been translated into 34 languages and implemented in 15 countries around the world (6).

D.V. Johnson believes that the democratic transformations that are taking place in Ukraine, the activation of the process of integration into the European and world educational space caused a change in society's attitude to the problems of inclusion. The authors claim that inclusion in the education of Ukraine is a process of inclusion of inclusive youth in the general educational process and ensures the right to receive education on an equal basis with other participants in the educational process (5).

T. Pyatakova believes that inclusive competence occupies an important place in the formation of a competitive specialist and is a set of interrelated components: motivational, cognitive, operational and reflective (13).

In the context of modern Ukrainian society, inclusive education is one of the priorities of the state's development and factors in the reform of its educational sector. Therefore, the problems of improving the theory

and methodology of training the future teacher of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment are relevant.

Ensuring the availability of higher education for inclusive higher education seekers of Ukraine depends on the quality training of specialists to work in an inclusive environment by creating favorable conditions for working in such an environment. Therefore, the modern society of Ukraine needs to be provided with specialists who will be able to implement person-oriented and competence-based approaches during the organization of a favorable inclusive educational environment in higher education institutions.

Presentation of research results.

I. Justification of the prospects for the study of the problem.

The current stage of development of inclusive education in Ukraine requires scientists to search for new means, content, forms and methods of preparing future teachers for professional adaptation in an inclusive educational environment.

In pedagogical practice, there are contradictions regarding the improvement of teacher preparation for work in an inclusive educational environment, which are planned to be resolved in the process of scientific research, namely:

- between the existing need to create a favorable inclusive educational environment in higher education institutions of Ukraine and the lack of specialists who are ready to work in this direction;
- among social needs for the training of future teachers of vocational training, able to adapt in an inclusive environment and the lack of basic training of such teachers;
- between the needs for global modernization of education based on the introduction of inclusive trends in education and the lack of socio-inclusive content in the training of vocational teachers (17).

According to E. Avramidis, the problem of developing socio-pedagogical competence is urgent and requires basic research. We support the views of the scientist and believe that a significant number of teaching staff in higher education institutions of Ukraine experience significant difficulties when working with the inclusive part of students and cannot meet their educational needs (1).

The concept of «inclusive education» should be understood as the possibility of equal access of higher education seekers to quality training

using individual teaching methods, taking into account their inclusive features in educational and cognitive activities.

Scientists Kavait F.M. and Marcial D.E. highlighted the definition of inclusive education – it is a strategy developed and implemented by participants in the educational process to overcome barriers to quality education. Scientists have developed a self-assessment mechanism of the «inclusion index», which consisted of three components, namely: inclusive culture, inclusive policy and inclusive practice, which are taken as a basis in work (2).

In the scientific works of I.I. Demchenko, N.V. Rokosovyyk, and V. T. Sulym, it is proved that today the process of introducing inclusive education in higher education institutions of Ukraine acquires a special expanded context. As a result, two approaches are distinguished, namely: functional and personal (3).

We support scientific and pedagogical research on this problem (5; 9), and we believe that the preparation of a future teacher for professional adaptation in an inclusive educational environment is a holistic process of specialized training in higher education, continuous education of a teacher in professional activities, the result of which is the acquisition of social – pedagogical and inclusive competence, creative development for working in an inclusive environment.

Many authors believe that the basis of professional readiness is professional training, which consists of five components: motivational, orientational-cognitive-evaluative, emotional-volitional, operational-actional, attitude-behavioral (10; 15).

On the basis of the analysis of the works of foreign scientists (7; 8), the following components of the readiness of the future teacher of vocational training to adapt in an inclusive educational environment are highlighted – cognitive, active and reflective.

Despite the high level of development of Ukraine's economy, since the beginning of the 21st century, there has been a tendency to improve the quality of education, which contributes to certain successes and cultural development of the country.

Problems of higher education in Ukraine include:

- the implementation of reforms regarding the evaluation and examination procedure of inclusive students in academic disciplines in institutions of higher education is carried out according to outdated methods;
- providing favorable conditions for changing the mentality of the country's educators regarding the introduction of new methods of teaching and evaluating inclusive students (6).

The study of global trends in the implementation of humanization among all social strata orients the higher education system to ensure universal access to education, upbringing and development of inclusive education seekers with special needs from kindergarten to higher education institutions, which is declared in the «UN Convention on the Rights of the Child» (1989), «World Declaration on Education for All» (1990), «Salaman Declaration» (1994), «Dekar Declaration» (2000), «Convention on the Rights of Persons with Disabilities» (2006), etc. (5).

The need to introduce inclusion in the system of higher education of Ukraine stems from the need for professional training of future teachers of vocational training at a higher education institution to create a favorable inclusive educational environment through the transition from traditional education to the development of innovative work methods in an inclusive environment (13).

Klopota Y., Klopola O. are inclined to the opinion that the ways of forming «inclusive competence» lie in mastering health-preserving and corrective and developmental technologies. Inclusive competence is a set of components formed by the teacher, namely: motivational (creating positive motivation to work in an inclusive environment), cognitive-operational (forming special knowledge and skills and finding ways to improve and update them), reflective (ability to self-reflection and self-management) (7).

According to the authors (3; 6), several methods of creating a favorable inclusive educational environment based on cooperative learning should be identified, in particular:

- learning in cooperation «Learning together»;
- group work with assignment of numbers;
- joint training in small groups-teams;
- research activity in groups;
- «openwork saw» method.

The introduction of cooperative education into the higher education system of Ukraine ensures the creation of favorable conditions for the integration of inclusive students into the educational process. On the basis of this approach, positive relations in the student body are created. Providing cooperative learning improves students' communication and interpersonal skills. The implementation of all the diversity of forms of cooperative learning in the educational process of institutions of higher education creates a positive impact on the success of students in the group. The success of inclusive education students' learning is directly

related to structured programs focused on the development of cognitive abilities, where students in the process of discussion must give and receive answers, as well as explain them (4).

The opinion of the authors (6; 13; 18) is also correct, that the use of cooperative learning in multi-unit groups should be carried out using the diversity of its forms and methods, the diversity of the contingent of students, and strict educational standards. The flexibility of cooperative learning is explained by the variety of its forms and methods.

Cooperative learning is characterized by various forms of organization of the educational process using work in cooperative groups (work in pairs, threes, small groups). In cooperative learning, all types of learning are possible, namely explanation, conversation, discussion (16).

The creation of a favorable inclusive educational space contributes to the motivation and positive attitude of students to learning, the increase of humanistic potential, and the acquisition of professional competences.

The opinion of American scientists (17) who define the basic conditions for the effectiveness of cooperative activities and, together with other researchers, consider cooperative learning in parallel with the individual structure of learning and the structure of learning through competition is also relevant.

Ensuring a successful combination of all forms of cooperative learning has a positive effect on the efficiency of task performance, increasing the level of motivation to study and is a powerful means of stimulating active activity.

T. Pyatakova statement that the basis of the inclusive competence of teachers of higher education institutions is the ability to perform professional functions in the process of inclusive education, taking into account the various educational needs of inclusive students (13), is also correct.

At the same time, Klopota Y. and Klopola O. understand inclusive competence as the professional competence of a teacher, the structure of which contains meaningful key functional competences used in the process of professional activity (7).

Therefore, ensuring the integration of students with special needs into the educational space of higher education institutions of Ukraine is one of the important principles of humanizing the entire education system as a priority direction of state policy, which provides the necessary conditions for obtaining quality education. Ensuring a high level of formation of inclusive competence will allow the teacher to ensure the educational process for all its participants.

The individual trajectory of the formation of socio-pedagogical competence of the future teacher of vocational training to professional adaptation in an inclusive educational environment is considered through:

- 1) introduction of professional development courses for teachers;
- 2) application of innovative learning technologies that can be used in the future when working in an inclusive environment;
- 3) scientific and research work of the future teacher of professional training;
- 4) practical training in inclusive institutions of higher education.

In order to implement the outlined components of the readiness of the future teacher of vocational education for adaptation in an inclusive educational environment, pedagogical conditions are defined, namely:

1. Creation of a socio-cultural educational environment in a higher education institution.
2. Formation of the socio-cultural content of the training of the future teacher of vocational education for professional adaptation in an inclusive educational environment, selection of traditional and innovative methods and technologies of education.
3. Creation of a practical activity environment. Pedagogical conditions aimed at the development of the motivational component necessary for working in an inclusive environment.

Thus, ensuring the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment in higher education institutions of Ukraine is one of the important principles of humanizing the education system as a priority direction of state policy, which provides the necessary conditions for obtaining quality education. Ensuring a high level of socio-pedagogical competence will allow the teacher to ensure the educational process for all its participants.

II. Research results.

Today, inclusion is beginning to occupy an important place in the education system of Ukraine. Ensuring a favorable inclusive educational environment in the education system of Ukraine is a new way of improving the education sector. In the process of studying the experience of foreign scientists regarding the introduction of inclusion into the national education system, it is possible to assert the need to train a teacher who is able to adapt to the education of inclusive youth.

However, the process of introducing inclusive education in educational institutions of Kazakhstan requires their reorganization, which

must be carried out through changes in culture, politics and practical activities by creating a favorable inclusive educational environment and the availability of pedagogical staff capable of working in such an environment. A teacher, working in an inclusive educational environment, must perceive inclusive applicants for education without singling them out among others; involve in general types of activities by performing tasks of different levels, involve students in collective forms of learning and group solving of tasks – games, joint projects, laboratory research, etc. (4).

«Index of Inclusion» is a selection of practical materials for the introduction of a favorable inclusive educational environment in institutions of higher education among all participants of the educational process. The material basis of the Index of Inclusion allows to create a favorable inclusive environment in the educational institution and high academic performance of students with special needs (6).

Based on the Concept of the Development of Inclusive Education, the UN Convention on the Rights of the Child, the Salamanca Declaration, the National Strategy in the Field of Human Rights, the process of developing the readiness of the future teacher of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment has become a priority in the educational policy of Ukraine. Modern realities require specially trained teachers, capable of working in an inclusive environment, with sustainable motivation to work with this category of applicants for education. That is why the problem of forming the future teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive environment is an extremely important tool in working with educators with special educational needs (8).

One of the most important ways of forming the readiness of a future teacher of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment is the implementation of the components of their readiness outlined in the process of theoretical research, namely: motivational, cognitive and reflective.

In the process of forming the readiness of teachers for professional adaptation in an inclusive educational environment, a set of skills that teachers must possess is highlighted:

1. Methodical skills. Their essence consists in revealing the mastery of organization and planning of the educational process for inclusive education seekers, the use of innovative technologies, health-preserving teaching methods, conducting bioadequate classes, developing a curric-

ulum for inclusive education seekers, the ability to use art therapy methods, etc.

2. Prognostic skills – the ability to predict the final result, activate cognitive processes, create corrective conditions for education, training, development and social adaptation of inclusive applicants for education.

3. Information skills. Provide the ability to process the inclusive applicant who is influenced, interpret the educational material for work in an inclusive environment; the use of modern information technologies of education for the acquisition of relevant competencies by students.

4. Motivational skills. Implementation of the formation of positive motivation to work in an inclusive environment, a sense of success, confidence in a successful future, benevolence, sensitivity, balance, tolerance, the desire to create success in education.

5. Communicative skills consist in the development of the teacher's pedagogical skill in cooperation with inclusive education seekers.

6. Preventive skills. Prevention and resolution of conflict situations arising in an inclusive environment.

7. Social rehabilitation skills. The ability to support inclusive applicants for education during their socialization and adaptation to new conditions, the ability to interact with the surrounding world, the manifestation of empathy.

8. Rehabilitation and animation skills. Provision of conditions that contribute to the restoration of cooperation in society, quality organization of leisure activities, organization of sea trips, hiking trips, etc.

9. Corrective and developmental skills are the ability to organize the development of the cognitive sphere of inclusive applicants for education; the ability to use the methodology, techniques, methods of teaching, education, diagnosis, correction, psychophysical development.

10. Assessment and correction skills – the ability to assess the development of the cognitive-activity component of inclusive education students and carry out appropriate correction (12; 15; 17).

The educational environment is, first of all, a subsystem of the socio-cultural environment, a set of historically formed factors, circumstances, situations, that is, the integrity of specially organized pedagogical conditions for personality development. When preparing a future vocational teacher to create a favorable educational environment, the desired results can be achieved only if a certain system is followed, and in the process of solving creative tasks, the ability to model the necessary systems (8).

Megacategory «environment» with the help of the attribute «educational» formed the concept of «educational environment» (9).

In the pedagogical research of recent decades, terms such as «educational environment», «learning environment», «pedagogical environment» are actively substantiated, which have become widely used not only by theorists, but also by teachers and practicing psychologists, and are used in normative documents of higher education. However, it is necessary to understand that the ambiguity of terms, their «blurring» and «mobility» in any science, in particular in pedagogy, will cause contradictions and complications in the work.

The experience of researching the phenomenon of «educational environment» in the scientific literature has created a situation in the pedagogical science of the emergence of a plurality of approaches to the disclosure of its essence. In modern psychological and pedagogical literature, the actualization of research into the phenomenon of «educational environment» is consistent with the search for new sociocultural and educational paradigms and is presented as an educational factor (11).

In pedagogical literature, the definition of «educational space» is close to, but not synonymous with, the concept of «educational environment». These concepts are interpreted differently in the works of scientists.

The concepts of «environment» and «space» are related as species and generic «part» and «whole». Environment can be contained in space because «space» is multidimensional and «environment» is only one of its dimensions. Space contains the past, present, and future times at the same time, and the environment is the imagination of events each time in the present time (13).

A favorable educational environment is such an environment in which the result of the interaction of all subjects of the pedagogical process is their spiritual, intellectual, moral, aesthetic, physical mutual enrichment. This environment promotes the development of creative potential, self-realization of the individual, forms readiness for personal self-improvement, ensures the implementation of co-creation within the limits of the humanistic paradigm (16).

The generalization of various approaches in the study of the phenomenon allowed A. Katashov to call the educational environment of a modern educational institution a set of spiritual and material conditions for the functioning of the institution, which ensure the self-development of a free and active personality, the realization of the creative potential of an individual (6). According to the author, the educational environment

is an association of subjects of education, between which relationships are established, and can be considered as a model of the socio-cultural space in which personality formation takes place.

By the educational environment of a higher education institution, I. Palasheva understands «the dialectical unity of internal and external resources of higher education institutions, which ensure the training of a competitive specialist in accordance with the needs of society and sustainable regional development! (14).

The effectiveness and stability of such an environment increases if it forms a single integrative space consisting of various microenvironments over a long period. The atmosphere in the class depends not only on the teacher, his behavior, organization, diligence and humanity (16).

Indicators of a favorable educational environment are: involvement in joint activities; harmony of all subjects of the pedagogical process; trust and high demands on each other; awareness of the subjects of the pedagogical process about the goals and state of affairs; a positive attitude towards the goals of joint activity; satisfaction with belonging to the team; a positive attitude towards the assessment of the results of his activity; favorable psychological microclimate; democratic management style; a state of emotional satisfaction as a result of joint activity; good material base (7).

Depending on the psychological climate, the educational process can take place in an atmosphere of interaction and community, or indifference and conflict confrontation (14).

In creating a favorable educational environment, we have identified four elements and criteria for them: a favorable psychological climate (ability for communication and emotional communication, ability for mutual understanding and trust, ability for tact in communication, ability for mutual respect); content of education, learning technologies (competitiveness of the educational program on the labor market, compliance of the content of the educational program with the current needs of the labor market, influence on the formation of the content of the program by employers and stakeholders, the use of modern industrial, educational and digital technologies in the educational process, ensuring the student's free choice of academic disciplines); spatial environment (academic mobility, internship at leading enterprises in the field, opportunity to get a job after studies, opportunity to continue studying at higher levels of education (master's, postgraduate), participation in professional events (seminars, conferences, exhibitions, master classes, etc.);

development opportunities (accessibility to the educational institution, convenience of the educational environment, availability of relaxation zones, provision of necessary resources for productive learning, safety of the environment).

To improve a favorable psychological climate in the educational process, role-playing games, seminars, debates, and discussions should be introduced into the educational process, which will contribute to the establishment of such relationships in the student group as tolerance, mutual assistance, care, the ability to communicate and emotional communication, mutual understanding and trust, tact in communication and mutual respect

We recommend strengthening the indicator of the content of education and learning technology through the creation in higher education institutions of online platforms with educational and methodical materials, content libraries, smart complexes, electronic textbooks, new digital technologies, multimedia learning tools, high-tech educational and practical centers and laboratories, startups, educational and production clusters. Attention should be paid to conducting practical and laboratory work as the main form of educational classes in higher education institutions. Apply modeling and discussion of various situations, working out practical actions that occur in real life, including in educational and professional activities.

Students' creative search activity, heuristic conversation, dialogue, discussion, symposia, «brainstorming», group, individual and independent work, the «round table» method, the project method, role-playing games, cooperative learning, dramatization, psychological and pedagogical trainings, seminars, debates, during which the student can learn to solve problems related to the specifics of future professional activity.

Regarding the provision of opportunities for the development of students in institutions of higher education, analyzing the results of the questionnaire, we found out that higher education institutions need to update their material and technical support, create conditions for ensuring personal needs: creative and scientific circles, sports sections, electives, organize seminars, conferences, exhibitions, master classes and involve students in them. The learning environment should be improved, namely, involving students in academic and virtual mobility. According to the results of the survey, remote technologies and technologies for organizing video conferences can be considered the most appropriate information technologies for providing virtual mobility. It is necessary to create state information centers on issues of academic mobility, the function of which

should be to provide clear, reliable information about opportunities for study, internship or scientific activity abroad.

According to the results of the survey of satisfaction with the spatial environment, attention should be paid to the structure of the building, which pushes the teacher to move away from the traditional model of teaching, the model of the institution as a social and cultural hub, where trainings for adults can take place, with new equipment and furniture, is relevant. Educators should create an environment for the personal growth of students in an atmosphere of communication, cooperation, creativity, and the formation of leadership qualities. The space should be not only beautiful, but also comfortable.

The organization of classrooms should support the student's right to choose the place of study, the pace, and help the teacher create conditions for a quick response to the needs of students (8).

Young people do not like ill-lit corners in secondary schools, empty walls, and uninformative stands. To ensure a favorable educational environment, it is necessary to provide educational institutions with modular furniture, rugs, ottomans, balls, chairs, etc., which will satisfy the student's natural need for movement, change of environment. When creating a new educational environment, it is worth paying attention to the walls, assessing their impact on the educational process, the value of each poster, stand. An interesting detail of modern design is the use of «Talking Walls» technology (original name «Talking Walls»), which provides the student with the opportunity to be the full master of his personal space (17).

In creating a favorable educational environment, it is important not to oversaturate it with things and to create a balance in the use of colors. Students are exposed to the emotional and figurative influence of color, which has a psychophysiological effect and serves as a means of aesthetic education. It is worth sticking to the corporate colors of the institution of higher education, narrowing the palette to three. This will reduce the visual noise in the classroom and will not distract students from learning, will provide a holistic perception of space (16).

To ensure a favorable educational environment, it is necessary to provide institutions of higher education with modern modular furniture, informative stands, use a favorable color combination when painting the walls. Tables can be placed in clusters, a circle, the letter «P», an amphitheater, etc., which will allow the use of different formats of group formation, conducting different types of classes, taking into account different learning styles of students (5).

It is necessary to increase the accessibility to the educational institution of students with limited needs, to provide relaxation zones in the educational institution, to provide the necessary resources for productive learning, to make the environment safe.

In order to implement the specified components of the readiness of the future teacher of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment, pedagogical conditions are provided, namely:

1. Creation of a socio-cultural educational environment in an educational institution.

2. Formation of the sociocultural content of teacher training for professional adaptation in an inclusive educational environment.

3. Creation of a practical activity environment.

Certain components of a teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment and organizational and pedagogical conditions are laid down as the basis of the necessary methodological toolkit, which is used to diagnose the inclusive competence of teachers. The sample consisted of 90 educators of the Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko. 42 respondents were involved in the control group, and 48 respondents in the experimental group, including 48 women and 42 men with work experience from 5 to 30 years.

In order to check the motivational component of the future teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment, the teacher's motivation to organize and carry out educational and educational work with inclusive education seekers, the presence of positive emotional incentives to carry out such activities, was found out. The method «Personality diagnosis on motivation for success» was used to diagnose the outlined component of readiness. According to the results of the conducted survey, it was determined that in general, the motivation of teachers is at an average level, the high level is 19%, the average level is 42%, and the low level is 39%.

We carried out the diagnosis of the cognitive component of readiness by checking whether future teachers of vocational training have theoretical, methodological and technological competencies that allow them to adapt to work in an inclusive educational environment. Formation of the level of the cognitive component of the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive environment was carried out using a questionnaire, A. Rean's questionnaire and the «Social Intelligence» test by J. Gilford.

Based on the results of the survey, it was established that the level of teacher preparation for work in an inclusive educational environment in terms of the cognitive component is at a low level. Thus, only 25.3% of teachers out of 90 interviewed believe that their level of training is at a high level; 34.3% of respondents consider their training to be average; 40.4% believe that they are not ready to cooperate with inclusive education seekers.

The formation of the reflexive component of the readiness of the future teacher of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment was determined using a questionnaire. According to the results of the obtained data, 39.1% of teachers are at a low level in their desire for self-development, do not have clearly formulated goals for their self-development and self-improvement, have insufficient cognitive and professional motivation to achieve success, etc. However, 28.5% of respondents had a persistent desire for self-development, which was manifested in the desire to develop a personal professional self-development program (taking advanced training courses, etc.). It was established that the self-development orientation of 32.4% of teachers is at a low level. These are teachers focused on professional self-development, but with a corresponding program of their actions.

The results of diagnosing the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment according to motivational, cognitive and reflective components at the ascertaining stage of the study are presented in Figure 1.

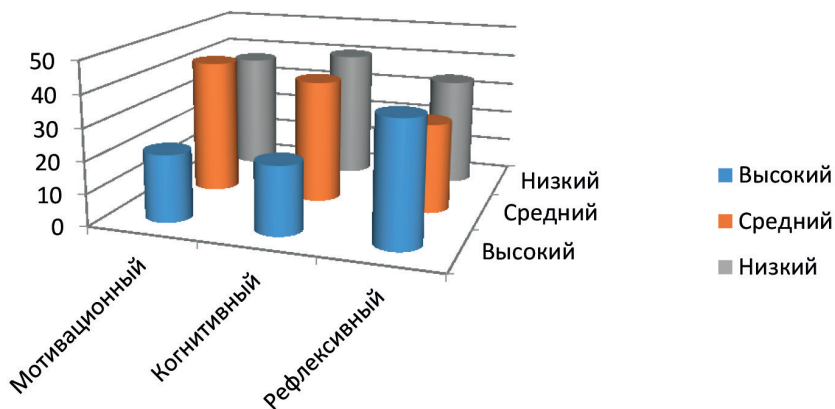

Figure 1. The results of the diagnosis of the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment at the ascertaining stage

At the formative stage of the study, the improvement of the theoretical and practical line of formation of the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment was carried out through the formation of the first pedagogical condition – the creation of a socio-cultural educational environment in a higher education institution.

Theoretical knowledge and practical skills constitute the principle of unity, namely the formation of the cognitive and activity component of readiness.

The implementation of pedagogical conditions definitely has an impact on the formation of social, personal and professionally important qualities in teachers, necessary for professional adaptation in an inclusive educational environment, which will allow creating comfortable conditions in an inclusive team.

It is necessary to select methods of professional training of future teachers of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment, which contribute to the development of socio-pedagogical competence.

It is planned to implement the second pedagogical condition using the following methods: analysis of educational documentation, use of narrative methods (essays, mini works), method of included observation, round table, application of situational learning, technology of idea generation, presentations, structural and logical schemes, method of analysis of socio-pedagogical situations, the author's questionnaire, conducting conversations, explanations, solving socio-pedagogical situations and others that can be used in the future when working with inclusive education seekers (7).

The obtained data based on the results of the testing give reasons to claim that 39.4% of respondents were at a high level, 40.2% of respondents reached an average level, and only 20.4% of respondents remained at a low level.

The implementation of the second pedagogical condition – the formation of the socio-cultural content of the preparation of a teacher of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment – is designed to create a holistic pedagogical process focused on the formation of the socio-inclusive content of the preparation of a teacher for adaptation in an inclusive educational environment, the use of innovative methods.

In the process of experimental research, advanced training courses were implemented, which should ensure the formation of social and ped-

agogical competence of the future teacher of vocational training before creating a favorable inclusive educational environment.

The implementation of pedagogical conditions was carried out in the process of future teachers undergoing professional training courses, during which they were asked to develop lecture classes (problematic, multimedia, lectures-press-conferences, etc.), use innovative learning technologies (method of projects, problem-based and contextual learning etc.); teachers participated in research work (fulfillment of individual tasks, essays and abstracts); participated in conferences and seminars, circles and problem groups; implementation of practical training in inclusive educational institutions; creation of educational and methodological support by teachers (educational manual «Features of adaptation of a teacher to an inclusive environment», etc.).

Based on the results of the implementation of the specified pedagogical condition, the respondents developed the ability to use innovative methods that allow applicants to develop cognitive, emotional and conative spheres of personality in an inclusive group (16).

The obtained data show that 40.6% of respondents were at a high level, 42.1% at an average level, and 17.3% at a low level.

The implementation of the third pedagogical condition – the creation of a practical activity environment – was carried out as part of an internship in the direction of inclusive education, work in a problem group, the method of determining empathic abilities according to Boyk, the «Benevolence Scale» method (according to Campbell's scale), the «Value Orientations» method was used (5).

The implementation of pedagogical conditions is aimed at providing future teachers of vocational training with motivation for professional activity in the conditions of an inclusive environment of a higher education institution.

In the process of preparing a future teacher for professional adaptation in an inclusive educational environment, teachers develop and form a professional orientation of the individual, which is manifested in a positive attitude to the profession, a desire for improvement, and the ability to perform socio-pedagogical tasks of various levels while working in an inclusive environment.

According to the results of the questionnaire, the level of formation of the third pedagogical condition was determined that 38.5% of respondents reached a high level of readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment, 43.7% were at an average level, and the rest - 17.8% at a low level of the indicated readiness.

Thus, the results of the diagnosis of the readiness of the future teacher of vocational training for professional adaptation in inclusive education environment under three pedagogical conditions are presented at the research stage in Figure 2.

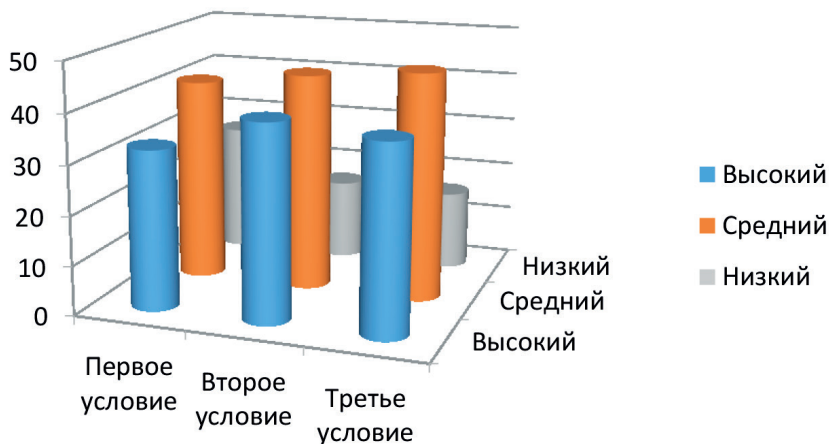

Figure 2. Results of the diagnosis of the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment at the formative stage of the experiment

The specified pedagogical conditions are marked by us as the basis for the formation of a methodology for training a future teacher of vocational training for professional adaptation in an inclusive educational environment in higher education institutions of Ukraine, as they allow a wider influence on the personality of the teacher, develop his internal motivation, inclusive competence.

Based on the obtained experimental studies, it can be stated that the level of social and pedagogical competence of a teacher depends on his ability to adapt modern learning technologies to an inclusive educational environment and learn to work in it. It is important to be able to apply a creative approach, which is manifested in the original solution of pedagogical tasks, improvisation, impromptu.

Ensuring an inclusive approach in Albania's higher education system is a new way to improve the education sector. In the process of studying the experience of foreign scientists regarding the integration of inclusive

education into higher education, it is possible to assert the need to introduce inclusion into the national education system.

In modern conditions, the education of students with special needs at the Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko according to the individualized education system is aimed at overcoming social and academic barriers. Inclusion begins to occupy an important place in the education system based on the development of the state inclusive policy and the system of support for national educational programs due to the improvement of the system of professional training of teachers and lecturers, the adaptation of university premises to the needs of inclusive youth, the development of the necessary educational and methodological support, the development of technologies for teaching students with special needs (7).

With the help of the organization of cooperative learning in inclusive groups, it is possible to more fully realize the speech and activity content lines of inclusive education seekers, educational programs, the ability to convincingly express opinions, the ability to discuss. A component of cooperative learning is the personally oriented interaction of the participants of the educational process on the basis of communicative co-creation, the partnership format of communication, the ability to be democratic and humane (9).

One of the most important ways to create a favorable educational inclusive environment is the implementation of the components of readiness of teachers of higher educational institutions to work with inclusive students outlined in the process of theoretical research, namely: motivational, cognitive operational and reflective.

Based on the obtained experimental studies, it can be stated that the ability of a modern teacher to adapt modern learning technologies, in particular cooperative learning technologies, to the educational process of higher education institutions depends on the level of formation of inclusive competence of future teachers of professional education. It is important to be able to apply a creative approach, which is manifested in the original solution of pedagogical tasks, improvisation, impromptu. The signs of creativity include the ability to create a new, creative approach to solving problems. Readiness for innovative activity in the conditions of inclusive education depends on the innovative position of the teacher and acts as a prerequisite for revealing creative potential.

In modern conditions, the most common and used systems are alternative augmentative communication (AAC), sign language (ASL), pic-

ture exchange communication system (PECS), Makaton communication boards and communication devices with speech synthesizers that allow inclusive youth to be integrated into society (2).

Adhering to the general rules and methods of organizing training using cooperative learning technologies, the teacher of the inclusive class takes into account the subtleties of including a student with one or another feature of cognitive activity, behavior, communication in the work.

Conclusions.

During the study, the concepts of «inclusive education», «professional readiness», «teacher readiness», «the process of teacher preparation for professional adaptation in an inclusive educational environment», «teacher preparation for professional adaptation in an inclusive educational environment» were defined. Prospective directions for improvement of the process of formation of the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment in higher education institutions of Ukraine have been formed.

The study was conducted with the aim of checking the methodology and certain components of the formation of the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment: motivational, cognitive and reflective.

In the process of conducting the ascertaining stage of the research, it was established that a significant number of interviewed teachers are not sufficiently able to adapt in an inclusive environment. Such a trend requires the creation of the necessary pedagogical conditions for the formation of readiness teacher for professional adaptation in an inclusive environment: creation of a socio-cultural educational environment in an educational institution, formation of socio-cultural content, focused on designing the scope, structure and orientation of the socio-inclusive content of teacher training for the professional environment.

However, the generalized data of the results of the formative stage of the experiment after the implementation of the proposed methodology allow us to draw conclusions about the effectiveness of the implemented methodical materials.

Thus, the development and implementation of the method of formation of the teacher's readiness for professional adaptation in an inclusive educational environment in educational institutions of Ukraine.

A promising direction of further research is the examination of modern programs of the international level for teachers in order to increase their

awareness of the training of applicants for education with special needs. Scientific research, as well as the conclusions formulated on its basis and prospects for further research can be used in the future as an effective scientific basis for improving the training of teachers to work with inclusive youth, using the experience of foreign countries.

In this sense, the policy of educational institutions of Ukraine should be aimed at updating the methods of training future teachers of professional education, starting from technical schools, colleges, schools, and institutions of higher education. Provision of a virtual educational space based on the development of methodological materials for work with inclusive education seekers, development of simulators for laboratory work, development of new and improvement of existing methodological materials for disciplines.

Prospects for further research and studies are considered with the participation of Ukrainian teachers in international professional development programs and familiarization with the experience of foreign colleagues in working with inclusive education seekers.

References:

1. Avramidis, E. (2000). Stavlennia studentiv-pedahohiv do inkluzii ditei z osoblyvymy osvitynymi potrebamy u zvychainii shkoli [Student teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school]. *Vykkladannia ta pedahohichna osvita – Teaching and Teacher Education*, 16 (3), 27-93. [in USA].
2. Cavite, F.M., Marcial, D.E (2022) Koreliaty zadovolnosti navchanniam i zaluchennia do navchannia v dystantsiinii onlain-osviti [Correlates of learning satisfaction and learning engagement in distance online education]. *Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 90 (4), 118–135. Retrived from: <https://doi.org/10.33407/itlt.v90i4.4920> [in USA].
3. Demchenko, I.I., Rokosovyk, N.V., Sulym, V.T. (2017) Psykholoho-pedahohichna diahnostyka inkluzyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv pedahohichnoho profilii [Psychological-pedagogical diagnosis of inclusive competence of future specialists in the pedagogical profile]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 8, 141-149. [in Ukrainian].
4. Efthymiou, E., Kington, A. (2022) Rozvytok inkluzyvnykh navchalnykh stosunkiv u zvychainykh umovakh: multymodalna

-
- perspektyva [The development of inclusive learning relationships in mainstream settings: A multimodal perspective]. *Perekonlyva osvita – Cogent Education*, 4. 167. Retrived from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2017.1304015> [in USA].
5. Johnson, D.W. (2003) Sotsialna vzaiemozalezhnist: vzaiemozviazok mizh teoriieiu, doslidzhenniamy ta praktykoiu [Social interdependence: The interrelationships among theory, research, and practice]. *Amerykanskyi psykholoh – American Psychologist*, 58(11), 931-945. [in USA].
 6. Khrystov, Kh., Yonchev, E., Tsvietkov, V. (2022) Modeliuvannia pedahohichnykh vysnovkiv cherez elektronni obiekty navchannia [Modeling pedagogical conclusions through electronic learning objects]. *Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 89 (3), 121-130. Retrived from: <https://doi.org/10.33407/itlt.v89i3.4859> [in Ukrainian].
 7. Klopota, Y., Klopola, O. (2017) Osoblyvosti mizhosobystisnoi spivpratsi molodi z riznym rivnem zoru [Peculiarities of Interpersonal Cooperation Of Youth With Different Vision Level]. *Novyi osvittii ohliad – The New Educational Review*, 48(2), 227-236. [in Ukrainian].
 8. Kovalchuk, V., Marynchenko, I., Yashchuk, S. (2020). Stvorennia spryiatlyvoho osvitnoho seredovyshcha u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Creation of a favorable educational environment in higher education institutions of Ukraine. Suspilstvo]. *Intehratsiia. Osvita: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference*, 1, 465-480. Retrived from: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2020vol1.4897> [in Baltika].
 9. Kovalchuk, V., Marynchenko, I. (2019) Vprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii u pidhotovku pedahohiv profesiinoi osvity yak suchasna stratehiia modernizatsii profesiinoi osvity [Implementation of digital technologies in training the vocational education pedagogues as a modern strategy for modernization of professional education]. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia – Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia*, 9, 122–138. Retrived from: <https://cutt.ly/oUB4SHM> [in Poland].

-
10. Ihnatenko, Hanna, Marynchenko, Inna, Ihnatenko, Oleksandr, Marynchenko, Eugene, Zinchenko, Albina. (2021) IKT yak instrument formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv do roboty z livorukymy abiturientamy [ICT as a tool to form the readiness of future teachers to work with left-handed education applicants]. *Veb-konferentsii SHS – SHS Web of Conferences*, 104, 03013 : ICHTML, 1-6. Retrived from: <https://doi.org/10.1051/shs-conf/202110403013> [in Ukrainian].
 11. Marynchenko, I. (2020) Uprovadzhennia tsyfrovyykh tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia khudozhnoho profilu [Implementation of digital technologies in the training of future teachers of professional education in the artistic profile]. *Mystetska osvita: zmist, tekhnolohii, menedzhment. Serriia: Pedahohichni nauky – Art education: content, technologies, management. Series: Pedagogical sciences: coll. scientific works*, 15, 173–187. Retrived from: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/artedu/issue/view/8/8> [in Ukrainian].
 12. Panich, A.M., Shames, A.I., Goren, S.D., Yudina, E.B., Aleksenskii, A.E., Vul', A.Ya. (2020) Doslidzhennia relaksyvnosti v suspenziakh nanoalmaziv, shcheplenykh mahnitnymy elementamy: porivniannia dvokh pidkhodiv [Examining relaxivities in suspensions of nanodiamonds grafted by magnetic entities: comparison of two approaches]. *Mahnitno-rezonansni materialy u fizytsi. Biolohiia i medytsyna – Magnetic Resonance Materials in Physics. Biology and Medicine*, 33, 885-888. [in Ukrainian].
 13. Piatakova, T.S. (2012) Rozvytok inkluzyvnoi kompetentnosti vchytelia: dosvid Shveitsarii [Development of inclusive teacher competence: the Swiss experience]. *Porivnialno-pedahohichni doslidzhennia – Comparative pedagogical studies*, 1 (11), 93–98. [in Ukrainian].
 14. Sanozi, A. (2022) Buty liudynoiu, shchob pomylitatsia: porivniannia liudskoho ta avtomatychnoho koryhuvalnoho zvorotnoho zviazku [To be human to err: A comparison of human and automated corrective feedback]. *Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 90 (4), 149-161. Retrived from: <https://doi.org/10.33407/itlt.v90i4.498> [in Ukrainian].
 15. Shcherba, N.S. (2020) Kontseptsiiia pidhotovky maibutnoho vchytelia inozemnoi movy do navchannia studentiv z obmezen-

-
- ymy mozhlyvostiamy rozvytku: stan doslidzhennia [The concept of training a future teacher of a foreign language for teaching students with disabilities: the state of research]. *Naukovi zapysky Serii: Pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi: TsK KPU imeni Volodymyra Vynnychenka – Scientific notes Series: Pedagogical sciences. Kropyvnytskyi: Volodymyr Vynnychenko Central Committee of the Communist Party of Ukraine*, 190, p. 169-172. [in Ukrainian].
16. Vasyl, Kovalchuk, Inna, Marynchenko, Andii, Sherudylo, Bohdan, Vovk, Tatiana, Samus, Valerii, Soroka. (2021) Realizatsiia modeli navchannia za rezultatamy profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchteliv PTNZ [Implementation of the learning model based on the results of future vocational teachers' professional training]. *AD ALTA-Zhurnal mizhdystsyplinarnykh doslidzhen – AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research*, 11(2), 214-219. Retrived from: <http://surl.li/eqxmh> [Czech Republic].
 17. Vasyl, Kovalchuk, Ivan, Prylepa, Oleksandra, Chubrei, Inna, Marynchenko, Vitalii, Opanasenko, Yevhenii, Marynchenko (2022) Development of Emotional Intelligence of Future Teachers of Professional Training [Development of Emotional Intelligence of Future Teachers of Professional Training]. *International Journal of Early Childhood Special Education – International Journal of Early Childhood Special Education*. 14(1), 39-51. Retrived from: <https://www.int-jecse.net/data-cms/articles/20220317114217am221006.pdf> [in Ukrainian].

**Part 4. MODERN LEGAL SCIENCE:
THEORY AND PRACTICE OF APPLYING
THE LATEST PARADIGM**

**THE CONSTITUTION OF THE STATE:
DOCTRINE AND PRACTICE**

Byelov D.M.,

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Constitutional Law and Comparative
Jurisprudence
“Uzhhorod National University”
Honored lawyer of Ukraine;
ORCID: 0000-0002-7168-9488*

Bielova M.V.,

*Doctor of Law, Associate Professor
Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence
“Uzhhorod National University”
ORCID 0000-0003-2077-2342*

Fridmanskyy R.M.,

*Doctor of Law, Associate Professor
Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence
“Uzhhorod National University”*

PhD, Fridmanska V.I.,

*Associate Professor,
Department of administrative, financial and information law
“Uzhhorod National University”*

Introduction.

Constitutionalism as a politico-legal category and doctrinal learning appears after the emergence and establishment of the constitution of

the state in the modern sense of this term. It is inseparable and directly derived from the constitution of the state. Although not always the fact of the existence of a constitution automatically means the emergence of a particular model of constitutionalism. However, without the appearance (availability) of the constitution itself (in the broad sense of this notion), there is no need to talk about constitutionalism. The substantive basis, the very essence of constitutionalism, according to V. Shapoval, is expressed by the formula: “constitutional-legal norm + practice of its implementation” [1, p. 135]. Therefore, a bit strange, in our opinion, when in certain writings, including monographs, there are such statements as “ancient”, “medieval”, “totalitarian” or “Soviet constitutionalism”, since at that time the constitution as such (in the modern understanding of this concept) simply did not exist. However, it was precisely in previous times that, in fact, the foundations of the future phenomenon – constitutionalism were laid [2, p. 98].

The Constitution of Ukraine is a part of the national legal system, its core, acts as “coordinator of the system of legislation” [3, p. 40]. But, as Yu. Tykhomyrov notes, despite the fact that the Constitution, as if is in the middle of the legal array, its influence is not limited to the link “act-act”. All elements of the legal system, in turn, also affect the constitution [4, p. 15].

On the one hand, the Constitution is a kind of construction, on which practically all legislation is being built [5, p. 211]. It is the Constitution that defines the nature of the current legislation, the process of law-making – determines, which basic acts are adopted by various bodies, their names, legal force, the process and procedure for the adoption of laws [6, p. 87]. The development of legislation is possible only within the parameters enshrined in the Constitution, which serves as an important condition for ensuring its unity, internal coherence [7, p. 79]. As S. Shevchuk notes, the constitutional norms are formulated in the form of an open text, and, consequently, constitute “empty vessels”, which must be filled with a specific content [8, p. 7]. Therefore, the adoption of a new constitution in the state, as a rule, causes significant changes and updates to current legislation. Ukraine is no exception. Although, as V. Opryshko notes, “the current legislation does not yet fit into the legal framework defined by the Constitution of Ukraine” [9, p. 118].

However, the notion of a constitution cannot be disclosed to the full extent without clarifying the question about not only its legal but also socio-political nature.

1. The Constitution of the state in the context of its functions.

According to M. Savchyn, the supremacy of the constitution must be supported by certain institutional and procedural guarantees. Only in their totality, they determine the nature of the constitution. Institutional and procedural guarantees define certain criteria for the quality of legislation, administrative and judicial practice. Thus, the nature of the constitution and constitutional order are conditioned by the problem of statics and the dynamics of constitutional matter. The definition of the nature of the constitution is also influenced by the social environment since real constitutional relationships are determined by a certain type of society, civilization in general. The nature of the constitution is influenced by the legal tradition, which is based on the paradigm of constitutionalism, constitutional consciousness and culture, national traditions of government, the system of social values. A diversity of approaches to defining the nature of the constitution determines how these components are combined in the process of drafting the constitution and building a constitutional order [10, p. 256].

The Constitution fulfils the function of legitimizing public order. Therefore, in the form of constitutional principles, democratic access to positions is determined through democratic elections and the fundamental principles of separation of powers, as well as the limitation of power, which are carried out mainly through legal guarantees of human rights and freedoms [11, p. 204-205]. From the institutional point of view, the constitution is embodied in ensuring the consolidation of democracy, representation of the people through free and periodic elections, parliamentary regime, and judicial constitutional control.

In the normative sense, the constitution includes both the provisions that contain specific regulations, as well as the provisions that determine the general legal principles of intervention in private life. Accordingly, the constitution has both a vertical and a horizontal structure. The vertical structure of the constitution relates to its own requirements, horizontal one defines a set of principles of law (provisions-principles), which operates both in the sphere of public and private law. Thus, the constitution in the normative sense extends to the sphere of public and private law [10, p. 256].

In its content, the constitution expresses: a) a public consensus on social values provided by legal protection; b) ways of implementing democratic procedures and control of the people over the public authority; c) legitimation of public authority; d) limits of interference of public authority

in the private autonomy of a person; e) legal mechanism of international cooperation of the state. Thus, the constitution in its content is a certain type of social order that is based on the definition of the legitimate framework of government in order to ensure the public good (balance of public and private interests).

In the formally-legal sense, the constitution is understood as the Basic Law, which has a constitutive character and has the rule of law. One should agree with M. Savchyn that, as a normative legal act, the Constitution of Ukraine has the following properties [10, p. 259]:

a) constitutive nature – the constitution is an act of the constituent power; hence the constitution cannot be considered as a result of the legislative process of the parliament, which is actually established by the constitution and bound by its requirements. The Constitution, therefore, sets the foundations for the organization of society and the state, defines the foundations of the legal status of a person, the content and directions of activities of state authorities and local self-government, foundations of activities of institutes of the political system, and principles of the democratic system in the country.

Since people in a democratic state are recognized as the bearer of sovereignty and the only source of power, only they possess its highest manifestation – the constituent power. The content of the latter is the right to adopt a constitution and, with the help of it, to create the foundations of a social and state system that chooses one or another people for themselves. Only the constituent government can change, in the most radical way, foundations of the structure of society and the state. The whole history of the constitutional development of both our country and foreign countries serves as a confirmation. Using constitutions, fundamental changes in the entire social system obtained the legitimacy.

It is the recognition of the constitutive nature of the constitution that the special order of its adoption, its supremacy, its role in the entire legal system of the state, the non-contradiction of the constitution for all the powers established by it, including for the legislative, are based.

In the foreign science of constitutional law, the concept, according to which the difference between the constituent power and the authority is established, is quite broadly presented. And in Germany, it received a direct expression in the constitution itself. In its preamble, it is said: "... the German people, by virtue of their constituent power, have created the Basic Law."

The constitutive nature of the constitution is manifested also in the fact that its prescriptions act as the first principles are primary. This means that there are no legal restrictions to establish the provisions of the constitution. There can be no such legal provision that could not be included in the constitution on the grounds that it does not correspond to any legal act of the given state. Yes, laws in Ukraine cannot contradict the Constitution. Of course, from this does not follow the conclusion that the content of the constitutional provisions is arbitrarily determined that any provision may be included in the constitution;

b) the main law – the constitution is the core of the legal system, laws and regulations are developed and adopted on its basis, it lays the program, the general direction of law-making work in the state, consolidates the system of sources of national law;

c) the highest legal force – any other normative act can distort the content of the constitution, it creates such an order when justice and law should not diverge. The Constitution of Ukraine has the highest position among rules and regulations, which should not contradict it, but conform to its basic principles and spirit.

In its Decision № 2-В/99 on 02.06.1999, the Constitutional Court interpreted the principle of the supreme legal force of the constitution in the following way: “One of the most important conditions for the definiteness of relations between a citizen and a state, the guarantee of the principle of inviolability of human rights and freedoms enshrined in Article 21 of the Constitution of Ukraine is the stability of the Constitution, which, in addition to other factors, is largely determined by the legal content of the Basic Law. The presence in the Constitution of Ukraine of too detailed provisions, which place is in the current legislation, will give rise to the need for frequent changes to it, which will negatively affect the stability of the Basic Law”;

d) the horizontal effect – the constitution equally is the basis for the rules of public and private law; such a normative influence of the constitution on the legal system of the country is realized through the specification of constitutional principles and human rights and freedoms at the level of current legislation and constitutional jurisprudence;

e) the supremacy of the Constitution regarding international treaties submitted to the parliament for the ratification procedure; this provision also applies to international treaties, duly ratified by the Parliament;

f) direct action of constitutional norms means the duty of state authorities and local self-government bodies, their officials to apply directly provisions

of the Constitution in the presence of gaps in law or in the event of a conflict between constitutional provisions and provisions of law; if it is impossible to eliminate such a contradiction during the course of law enforcement, then such a conflict is finally resolved by the Constitutional Court of Ukraine;

g) special procedure for adoption – the constitution in the modern sense of this concept is an act that is usually adopted by the people or on behalf of the people. Characteristically, the emergence in the XVII century of the very idea of the need for such an act as a constitution was associated precisely with this feature.

The demand imposed by the bourgeoisie to restrict the rights of the king and feudal lords to protect their liberties could only be secured through the adoption of an act of supreme authority that embodies the will of the entire nation, of all the people. Thus in an unrealizable in practice “People’s Agreement” project of Cromwell in 1653, the condition for signing it by all the people was provided. The same requirement was put forward later by J. Russo. He believed that the constitution requires the consent of all citizens. It should be the result of a unanimous decision, signed by all citizens, and opponents of the constitution should be considered foreigners among citizens.

This essential feature of the constitution is still recognized as dominant in constitutional theory and practice. It is no coincidence that the constitutions of most democratic states of the world begin with the words: “We, the people ... accept (proclaim, establish, etc.) this constitution.”

In Soviet constitutions, this formula was first restored in the Constitution of the USSR in 1977, the Constitution of the RSFSR in 1978. Thus, in the preamble to the Constitution of 1978, it was written: “The people of the Russian Soviet Federative Socialist Republic ... accept and proclaim this Constitution” [12].

The idea of the people’s involvement in the adoption of the constitution could not be ignored even under a totalitarian regime. Then it was expressed in a nationwide discussion of the draft Constitution of the USSR in 1936, which was held for six months with the widest scope and designed to “sanctify” the Basic Law by the will of the people. The Soviet Union Constitution of 1977 was also subject to a nationwide discussion [13, p. 112].

2. The latest constitutions in the history of world constitutionalism.

V. Shapoval argues that it is possible to identify common features by the content of the newest constitutions. Firstly, they reflect the relatively large role of the state in the economic sphere; consolidate eco-

conomic function of the state. Secondly, according to the content of the relevant basic laws, the person has been recognized as a priority in its relations with the state. The latest constitutions, of course, contain meaningful provisions on rights and freedoms and fix a number of socio-economic rights. At the same time, quite wide guarantees of the enforcement of rights and freedoms are established and new mechanisms for their protection (ombudsman, constitutional complaint, etc.) are created. Thirdly, the newest major laws represent to a greater extent provisions of social orientation, although their meaning and purpose are different. Fourthly, relations that arise within the political system of society outside the state organization became the subject of constitutional regulation. This primarily concerns activities of political parties in their interactions with the state mechanism. Finally, fifthly, the sign of the newest constitutions is the presence in their texts of the provisions on foreign political activities of the state and the relation of national and international law [14, p. 4].

Characteristic features of the newest constitutions in one way or another characterize also the basic laws adopted in the post-socialist and post-Soviet countries in the 90 years of the last century. It is they that are sometimes distinguished as the constitutions of the fourth “wave” since they were introduced and operate in other socio-political conditions than the constitutions of the third “wave”. The current Basic Law of Ukraine also belongs to the constitutions of the fourth “wave” [15, p. 78].

In the main laws of the fourth wave, the importance of human rights and their guarantees for the society and the state is often emphasized to a greater extent. Almost all of them define the state as legal and social, state political, economic, and ideological pluralism, fix certain provisions of the natural-legal content. Concerning the construction of the state mechanism for the authors of the main laws adopted in the post-socialist and post-Soviet countries, in most cases, the French Constitution of 1958, which began the practice of a mixed republican form of government, served as a model [14, p. 4].

The history of world constitutionalism involves the classification of constitutions as instrumental and social. Instrumental constitutions are defined as those whose content is primarily focused on establishing the status of key parts of the state machinery. Provisions on the status of the individual play a minor role in these constitutions and the question of social being is generally outside the scope of their regulation. In contrast to the instrumental constitutions, some provisions of social basic laws

are addressed to society; in particular, they confirm social and economic rights [16, p. 122].

To the greatest extent, provisions of the actual social direction are presented in the latest basic laws, although, as noted, the meaning, content, and purpose of these provisions are different. In some cases, the constitution proclaimed the social and economic guidelines (tasks) of the state or even declared the need for reforms in the relevant spheres, established mechanisms for the interaction of state institutions with “non-state” components of the political system of society. It is these basic laws, which are defined as social. In other cases, everything comes to nothing more than the attributive use of certain terms and providing social sound to texts of laws [14, p. 4].

According to V. Shapoval, the socialization of the newest constitutions should be distinguished from “sociologization” of the Soviet constitutions, which were considered the basic laws of society. The texts of these constitutions were filled with non-legal abstractions, filled with terminology, which today relates primarily to political science. Recognition of Soviet constitutions by the basic laws of society and their “sociologization” were not accidental. In the period of existence of the Soviet organization of power, there was a desire for the mythologization of social life. In such circumstances, the constitution was considered primarily as one of the tools of ideological influence on the internal and foreign policy environment. Moreover, the ideological function attributed to it, which, as a rule, was set at a level or even above the legal function [14, p. 4].

It is known that any constitution plays a significant socio-regulatory function, and it is in this sense that it can be perceived as the basic law of society. However, even the most socialized constitutions are primarily the main laws of the state. Those positions that are outwardly addressed to the public are formulated in a general form, have a fragmentary appearance and, in the end, usually reflect the interaction between society and the state. Determination of the constitution as the basic law of the state does not mean the substitution of society by the state, the nationalization of social life. Such a definition testifies to the nature of civil society as such, where society and each individual are protected from the full interference of the state, and the latter is an integral part of the political system of society and does not absorb all its essential manifestations [17, p. 14].

The constitution as the basic law of the state does not create the state but only establishes the foundations of its organization. In this regard,

it plays a creative role in the state mechanism, first of all, its most important links – the supreme bodies of the state. The political task of the constitution is to establish the sovereignty of the state, to consolidate the establishment or change of the state system, to ascertain the degree of continuity in the development of the state. No less important is that the constitution as the basic law of the state determines the principles in the field of relations between the state and the person. According to the historically formulated definition based on ideas of natural law, the constitution is a certain system of restrictions of state power in the form of appropriately established rights and freedoms, as well as legal guarantees for their implementation [14, p. 4].

The constitution in modern conditions of democratic development (that is, when we deal not with declarative constitutions of authoritarian states but with actual legal acts) becomes one of the decisive factors of social and state-legal development. In this sense, there can be no objection to the interpretation of the constitution as a source of state policy. Moreover, the constitution appears not only as one of the possible factors of influence on state policy, namely, as its fundamental basis and decisive factor, without which the democratic foundations disappear. And without a focus on democracy, it already begins to serve not the interests of society as a whole but exclusively the interests of certain clans, political groups or individual politicians [18].

3. Constitution and state policy.

Today, one of the reasons for the constant tension in relations between the supreme bodies of state power in Ukraine is the imperfection of the Basic Law, the different interpretation of its norms, as well as the fundamental change of the state policy, especially after the 2004–2005 presidential elections.

The constitution has a mixed political and legal nature, as well as to a large extent all constitutional law. Constitutional relations that arise on the basis of its provisions can also be characterized as having a dual nature: political and legal at the same time. Powerful relations subject to constitutional regulation create prerequisites for the appearance of political issues in constitutional law and politicize it to a certain extent. The political and legal in the constitution are closely intertwined, as well as the implementation of constitutional provisions can have a legal and political dimension.

As A. Heywood has rightly pointed out, for the vast majority of democratic states, constitutions were traditionally perceived as “precise

descriptions of the current system of government” [19, p. 359]. Consequently, any constitution always carries a certain prognostic-axiological element, which allows foreseeing a further direction of the state development and, accordingly, state policy. It is important to note that the prognostic function of the Constitution is directly written by well-known domestic researcher Yu. Todyka [15, p. 70-80]. However, we now mean not only one of the possible functions of the constitution but also the fact that at its level the values are laid down that the state is called to provide.

The authors of the monograph “Politics, Law and Power in the Context of Transformation Processes in Ukraine” characterize state policy as a “system of purposeful measures aimed at solving certain social problems, meeting public interests, ensuring the stability of the constitutional, economic, legal system of the country ... the specificity of which is that it is realized through the power structures that have the authority of the monopoly right of the state to lawful coercion” [20, p. 35]. Indeed, the link between the state policy and the constitution is shown by not only the reference to such a concept as “constitutional system”. From the outset, the authors of the above-mentioned study establish a clear correlation between the direction of state policy and the process of ensuring social stability and satisfaction of the public interest. It should be borne in mind: the main social interests are always connected with the system of rights and freedoms of citizens of the state, which are not only formally fixed in the Constitution but must also be secured by it as a legal act of the highest legal force, which has a sign of direct imperative action (Article 8 of the Constitution of Ukraine) [18].

The same can be said for a widely used in the modern Ukrainian science definition of the state policy by V. Tertychka. This author proposes to interpret the state policy in the following way: “relatively stable, organized, and purposeful activity/inactivity of state institutions, carried out by them directly or indirectly on a particular problem or a set of problems that affects the life of society” [20, p. 82-83]. Moreover, justifying the appropriateness of this way of understanding the phenomenon of state policy, he notes that the definition of state policy implicitly implies that it is based on the law and must be legitimate. That is, state policy does not appear, so to speak, solely on its own accord and on their own will of those who are currently endowed with state power. On the contrary, in order that this direction of the state’s activity should be systematic and coherent, it is necessary from the very beginning to have a certain set of rules and principles that would indicate: a) the type of political regime; b)

the way of organizing state power; c) the main political institutions, the presence of which ensures the normal development of the state mechanism; d) the basic values and tasks that must be implemented during state and social development.

These rules should be fixed at the legislative level so that there are no ambiguous political interpretations of the way, in which policy should be implemented and on what grounds [18]. The universal method of fixing these rules and regulations is the method of constitutional determination. By giving these rules and principles an imperative value, the state acts as the guarantor of the fact that all participants in social and political relations will adhere to them. At the same time, it itself, as a mechanism of institutionalized coercion, will act in accordance with certain standards. Therefore, it is quite natural that in all democratically-operated countries, programs for the realization of state policy are always developed and implemented in accordance with the constitution.

However, it is necessary to distinguish between the constitution as a legal act and the functions specific to it in the legal field and the constitution as a political document having a certain socio-political content that directly or indirectly affects the entire political system of the country [18].

Consequently, the relationship between the constitution and politics manifests itself in two main areas. First, in a broad sense, political relations are one of the most important constituent parts of constitutional regulation. Constitutional norms set legal boundaries for the political process. They consolidate the foundations of the political system of society, and not only. In modern constitutions, the foundations of the social and spiritual systems of society, which affects the expansion of the object of constitutional regulation at the turn of XX–XXI centuries, are increasingly reflected. As rightly V. Chyrkin notes, “constitutional law went beyond a largely formalized approach of the XVIII–XIX centuries and spread to the settlement of issues of the social system, the situation of one or another stratum, groups of the population (social, national, age, etc.), socio-economic rights” [22, p. 126].

Secondly, the constitution itself embodies a certain policy of the state, the desire of the project developers to consolidate certain principles and political values. Even K. Marx argued that “all legal has in its essence a political nature” [23, p. 635]. This thesis on the Basic Law, according to V. Luchyn, becomes of a special significance. The political orientation of the constitution is one of the most important qualities that determine its special role in the legal system, a special social role in society. However,

the idea that a constitution is created by the state to achieve a certain political goal requires some adjustments [24, p. 33-34].

From the standpoint of democratic constitutionalism and the theory of social contract, both the institutions of public authority and the electoral body participate in the act of constitution creation in one way or another. Therefore, official representatives of the state – only one of the subjects of the constitution creation. The constitution should integrate not only state goals of development but also the idea of society about the goals of social progress, to be an indicator of the needs of different social groups, the expression of their expectations and hopes [18].

In the history of Ukrainian constitutionalism, the Constitution has repeatedly acted as a tool of state policy, ruling circles or political forces that came to power. Thus, the First Soviet Constitution – the Constitution of the RSFSR of 1918 – consolidated the victory of the proletariat and the poorest peasantry after the October Revolution, and was actively used by the Bolsheviks as a means of political struggle against social strata and classes that did not share the ideals of socialist construction.

Interesting is the characteristic of the Constitution of the RSFSR of 1918, given by the well-known Soviet legal ideologist of the 20's P. Stuchka to the twelfth anniversary of the revolution of the state and law. He called it “the civil war constitution”, which is largely justified since it openly supported class positions on the issue of the acquisition and implementation of basic civil and political rights and freedoms [25, p. 10]. Later in the process of constitutional development of the Soviet state, constitutional right gradually cleared itself from the ability to act as a tool of class domination, acquiring the nature of a universal legal regulator [18].

In the mid-80's, political scientist I. Stepanov, reflecting on the relationship between the constitution and politics, expressed the view that politics and law should be represented in the constitution in an organically integral form, “balanced in a coherent unity” [3, p. 24]. Of course, during the Soviet period, the study of the constitutional policy was limited by many party-ideological barriers. However, the search for an optimal combination of politics and law in the constitution, constitutional policy, and political law is an important and constantly restored process of democratic development.

On the one hand, the tradition of observing constitutional limitations by subjects of political activity and political relations should be developed. On the other hand, the constitutional law should not be disconnected from political issues, and constitutionalists should seek to see political

aspects in the implementation of constitutional norms. The study of political issues in constitutional law can shed light on the motives for adopting the constitution as a whole or individual constitutional changes, it can serve as an explanation or justification for the constitutionally regulated actions of state bodies and officials. In general, political issues highlight the controversial and problem areas of constitutional and legal development, contribute to the formation of a constitutional paradigm within the legally established normative framework of relations of person, society, and state [26, p. 35].

In the concept of a political constitution, a special vision of a political community is laid down, in which a coordinated interaction between citizens and authorities is ensured and a political agreement on rules of conduct in the political sphere is taking place. History gives a lot of examples of violent imposing of the constitution by the ruling party, the authoritarian head of state, the oligarchic or military regime. However, in the spirit of the democratic policy, a constitution as a political document cannot be a political pact, which reflects the search for public consent and compromise in resolving various political and social conflicts [18].

In the political sphere, functions of the constitution are inextricably linked with its nature. In many respects, its effectiveness in the field of politics depends on the nature of the constitution. After all, the nature of the constitution is its socio-political content. In the national political science, in the Soviet era, the class nature of the constitution and its content were distinguished. Under class nature, they understood the basic socio-political characteristics of the constitution. It finds its manifestation in its content, principles, properties, and functions, has a decisive influence on its form, defining its fundamental features. The content of the constitution is the specification of its class nature. Moreover, the content may vary within a specific nature under the influence of a number of objective and subjective factors. The constitution had a dual meaning – social and legal [27, p. 39]. The point is that this approach was based on a formative theory, according to which the specifics of the nature of the constitution in different countries were tied to a certain socio-economic formation. Throughout the period of the development of Soviet constitutions, even in the late period, known as “developed socialism”, dominated the class concept of the nature of the constitution, which was determined by the class (classes) it serves and which type of property it establishes [28, p. 68].

In our opinion, the nature of the constitution derives from its socio-political content, so to speak, in a concentrated form. The legal content of

the constitution is determined by the objects of constitutional regulation, in other words, what legal institutes, principles, and provisions are reflected in the text of the constitution and in this regard acquire the constitutional status. Given the differences in the legal and socio-political content of the constitution, it is necessary to identify the key elements of its nature, which have a political influence on the functioning of constitutional provisions.

These elements can be formulated in the form of theoretical postulates, the answers to which give a general idea of the nature of a specific constitution. These include:

- 1) the will of which political forces found a consolidation in constitutional provisions (whose political will was enshrined in the constitution?);
- 2) the interests of which social strata are reflected in the constitutional provisions and supported by them (whose interests are reflected and supported by the constitution?);
- 3) what is the degree of legitimacy of the constitution, which is largely determined by the terms of its project development and the procedure for its adoption (how the chosen procedure for the development and adoption of the constitution influenced the degree of its legitimacy?).

In specific historical conditions and the legal culture of an individual country, the answers to these questions may vary. In the constitutional history of one and the same country, different constitutions may have a different essence. Moreover, the essence of one and the same constitution can eventually be transformed and move away from the original idea of its creators. This is primarily related to the fact that the socio-political conditions of the constitution, the implementation of its provisions can change.

4. Modern approaches to understanding the nature of the constitution.

In modern constitutionalism, there are three basic approaches to understanding the nature of the constitution: liberal-democratic, Marxist-Leninist, and theological. These three directions in constitutional law indicate differently the main purpose of the constitution in the political sphere.

The liberal-democratic approach was formed at the end of the XVIII century, although it relied on the ideas and values of the English and French educators, which were developed in the works of J. Locke, Ch. Montesquieu, J. Russo and others within the school of natural law.

At the heart of a liberal-democratic approach lies the doctrine of the social contract. According to it, the constitution is considered as the result of public consent, a compromise between different social strata and political forces on the fundamental principles of organization of society and state, the relationship between individuals and the state. The constitution as a social contract is an important indicator of the political consensus existing in society.

In countries where the constitution has long operated in a high political consensus, it becomes the nature of an agreement, to which each subsequent generation may add new provisions or change existing ones. According to the recognition of American constitutionalists N. Redlich, B. Schwartz, and J. Attanasio, in "American law, a word "constitution" has a more limited meaning; it is a written agreement transmitted from the first generation of Americans to future generations" [29, p. 21]. Another American researcher J. Reiman argues that the foundations of American constitutional democracy are human rights and a social contract, and considers the constitution from three sides: as a written text, as a social practice, and as a moral promise [30, p. 133].

The Marxist-Leninist approach was developed in the second half of the XIX – the beginning of the XX century. As a theoretical concept, it was formed on the ideas and views expressed by the classics of Marxism (K. Marx and F. Engels) and substantially complemented by the leader of the Bolsheviks V. Lenin. It sought to adapt the postulates of classical Marxism to the socio-political realities of early XX century. K. Marx and F. Engels noted that the constitution, as a result of the class struggle, is established by the ruling class, the class that won. In their opinion, after the seizure of power, the ruling classes must constitution their power not only in the form of state but also "to give their will ... a general expression in the form of state will, in the form of law" [23, p. 122]. And such a law, above all, is a constitution. Stressing the class nature of the constitution, V. Lenin wrote: "The nature of the constitution is that the basic laws of the state in general and the laws concerning the electoral law to representative institutions, their competence, etc., express the true balance of forces in the class struggle" [31, p. 535].

The practical implementation of this approach was first introduced during the creation of the first Soviet Constitution of the RSFSR in 1918, and then became widely used in socialist states, where a special type of constitution and one or another type of Soviet form of government were established. The representatives of this approach saw in the constitution

not the result of the agreement but the outcome of the class struggle, which was recognized as the dominant engine of historical progress. A class approach to understanding the nature of the constitution denied the right to a political compromise. The constitution always manifests the will of the economically dominant class, which has won a political victory over other classes and smaller social groups. Therefore, the constitution may reflect interests of only the winner of the political struggle, a class that has occupied economic heights, that is, such a class should also possess means of production [32, p. 85].

The theological approach is a definite combination of ideas of secular and divine law. It appeared much later than other approaches as a result of distribution in the XX century (mainly in its second half) of constitutional ideas and principles in the countries of the Arab East, where the sources of Muslim law occupy a dominant position. The notion of a constitution in these countries is associated with the provision of divine rules of conduct for a “religious community”. If a constitution exists as a written act, it should not contradict the most important source of Muslim law – the Quran. Political struggle is not encouraged, if not forbidden, and consent is achieved through faithfulness to the confession of a single religion of Islam.

The norms and principles of Muslim law have a profound impact on the constitutional legislation and the form of government in countries such as Iran and Saudi Arabia. Muslim law also plays a leading role in these countries in other areas of current law, which is confirmed at the constitutional level. For example, the Iranian Constitution establishes the provisions on the mandatory compliance of all laws that are adopted with the Sharia law [33, p. 102]. Moreover, the Sharia regulations are transformed into legal constructs, which are used in the theory and practice. Thus, the three requirements of the Quran, which obliged to consult in making important decisions, to handle all cases in all fairness, and obey the ruler, were the basis of the theory of “Islamic rule” developed by Muslim legal scientists in detail – theories of the organization and activities of the state [34, p. 14-15].

The constitution in these countries legitimises “Islamic rule” as a special form of theocratic state [35, p. 45]. By revealing the content of the Islamic Republic, the Iranian Constitution states that it is based on the belief in Allah and its comprehensive power, “divine revelation” that determines any laws, as well as in the belief in the responsibility of man to Allah (Article 2). With the role of Islam, as the most important political and

ideological basis of the state, the relation to it as one of the legitimizing factors ensuring the stability of the ruling regime is connected. Therefore, it is not a constitution that acts as a measure of “legitimacy” of the existing regime but the Islamic values that arise from Sharia and are firmly rooted in the mass consciousness.

Interesting, in our opinion, is the approach of Hungarian constitutionalist A. Sajo. Rejecting traditional views on the nature of the emergence of constitutions (an ideal program of reconstruction of society, ensuring stability, rational state structure), he formulates a paradoxical thesis: constitutions arise under the influence of fear. Like a psychoanalyst who studies human experiences during the formation of his biography, he sees a direct motive for the adoption of constitutions in the dominant fears of authors of constitutions [36, p. 311].

Thus, the founding fathers of the US Constitution in 1787 acted under the influence of a paranoid desire to avoid the establishment of a monarchy or popular democracy; an example of the ineffectiveness of the Weimar Constitution and the establishment of the Nazi regime hung over the authors of the German Constitution of 1949; the Constitution of France of De Gaulle of 1958 sought to prevent the repetition of parliamentary paralysis of the Fourth Republic [36, p. 311].

The constitutions adopted during the democratic revolutions in the countries of Eastern Europe (Hungary, Slovakia, Czech Republic, Bulgaria), sought to overcome the preliminary system of power concentration in the hands of one person. Emphasizing the principle of national sovereignty, they put forward an idea of a strong unicameral parliament, which inevitably leads to the consolidation of government [36, p. 312].

5. The legal nature of the Constitution of Ukraine.

In the Ukrainian society, which is at the stage of modernization of its political, legal, and economic systems, the attitude to the Constitution is a private aspect of the social outlook split by the differentiation of social strata. This attitude reflects the process of a new stratification of the changing society. Constitutional development of Ukraine in the XX century was accompanied by several fundamental changes in the civilizational foundations of the existence of society and the state. Existing constitutions reflected in a different way the balance of political forces and had unequal socio-political content [32, p. 86].

The Constitution of 1919 reflected and embodied the political development of revolutionary authoritarianism. Its essence lies in the fact that,

in general, it is based on a broad democratic basis, in contrast to the census monarchical constitutions of the XIX – the beginning of the XX century. The logic of revolutionary authoritarianism came from the principle of “*Salus populi suprema lex est*” (from Latin “The good of the people should be the supreme law”).

The constitution consolidated the new political reality of the union of workers and peasants for the growth of the people’s good. V. Lenin stressed that the Soviet constitution is not invented by any commission, not written off from other constitutions, not drawn up in the offices, but developed on the basis of the experience of the struggle of the working people and the organization of proletarian masses [31, p. 45]. However, the concern for the people’s good was given to the revolutionary avant-garde – the Communist Party, whose representatives, combining party and state posts, used authoritarian methods of domination. The class approach to the constitution served as a justification for the use of violence against social strata that did not share the goal of a revolutionary transition to a socialist society [32, p. 86].

The logic of revolutionary authoritarianism, as rightly noted by A. Galkin and Yu. Krasin, had deep internal contradictions [37, p. 23]. The fact is that people consist of individuals and social groups that have different interests, hopes, convictions. The constitution can integrate and allow co-existence of all these social strata only with the relatively free regulation of the legal and political space. Otherwise, the authoritarian power of the revolutionaries, pretending to be the role of the speaker of the will of the people and the common good, inevitably evolves until the domination of the political minority, which imposes their will on all the citizens.

Consequently, the Constitution of 1919 performed not the function of a limitation of state power, in contrast to the liberal constitutions of the late XVIII century, but the function of justification of political power, not limited by law and justice, such as based on revolutionary legitimacy and expediency [32, p. 87].

The political significance of proletariat dictatorship has survived in subsequent constitutions adopted after the formation of the USSR. The provisions on the dictatorship of the proletariat existed in the Constitutions of the USSR of 1929 and 1937. In the process of political evolution, the social basis of the proletariat dictatorship gradually expanded. First, the social strata that emerge as a result of the freedom of economic activity, which was prohibited in the Soviet state, were eliminated. Secondly, through the system of local councils, ordinary people were involved in the

state control under the political control of the ruling party of the Bolsheviks. Thirdly, the social policy of the Soviet state contributed to the growth of the welfare of Soviet citizens, although the Communist Party remained the main interpreter of what was considered as “common good”. One can agree that the dictatorship of the proletariat was “intended to enlighten the masses, drawing them into the practical work of building a new society, and then giving way to a people’s power” [38, p. 22]. The strategic goal of transforming the dictatorship of the proletariat into a regime of democracy has influenced the development of the concept of the self-government of the working people, which envisaged a widespread and wide replacement of forms of government by forms of public self-government.

After the death of J. Stalin and the condemnation of a person’s cult during the reign of M. Khrushchev, the doctrine of a nation-state that was embodied in the norms of the Constitution of 1978 began to form. This doctrine included several elements that reflected both continuity with the former doctrine of the dictatorship of the proletariat and the novelty of understanding the social activity of the state and tasks of political development.

The doctrine of the state of the whole people was intended to show the destruction of class contradictions within the Soviet society, which was based, as argued by the official ideology, on the alliance of workers, peasants, and intellectuals. A political alliance of two classes and a stratum (the intelligentsia, in the Marxist sense, could not be a class by definition) testified that the Soviet constitution had reached its highest level of development and had the widest possible social base. The absence of social strata capable of expressing disagreement or opposing the constitution created the appearance of general agreement and political approval of the social and legal order.

Expansion of political participation of Soviet citizens through the system of councils was accompanied by the preservation of political monism of the party – the state. Some weakening of the principle of political monism consisted in the fact that non-party citizens began to be admitted to public positions, and in the elections, with the preservation of a non-alternative voting, a single bloc of “communists and non-parties” was to be nominated.

The constitution of the state of the whole people preserved traditionally the Soviet approach to the ratio of collective and individual. It was mostly collectivist in nature and set the interests of the state and society above the interests of the individual [39, p. 108]. The constitutional civil

and political rights and freedoms, broadly enshrined in the constitutional text, did not have a detailed mechanism of guarantees both at the legislative level and at the level of judicial protection.

After August 1991, the collapse of the USSR was inevitable, leading to the cessation of the 1977 Constitution of the USSR, with changes and additions. Granting the status of a sovereign state to Ukraine has transformed the Constitution of the Ukrainian SSR in 1978 with amendments and additions from the constitution of one of the Union republics to the Basic Law of an independent state. This Constitution continued to operate in the transitional period from 1990 to 1996 with changes in the political struggle of reform forces and forces that sought to revive the Soviet political system. Adopted for a monolithic society in the conditions of the political hegemony of the ruling party, this constitution was not clearly adapted to appease political conflicts by legal means. The changes reflected the multidisciplinary aspirations of various political forces. The Constitution failed to put an end to the confrontation between the legislative and executive powers, unable to withstand a change in the balance of political forces and rising socio-political tension.

The 1996 Constitution of Ukraine has a fundamentally different nature, related to new socio-political realities. The nature of the 1996 Constitution was largely determined by the political events that took place during its elaboration and on the eve of its adoption. However, the transformations that took place after 1996 in various fields of social and public life, a certain period of validity of constitutional norms indicate a gradual change of socio-political content of the Constitution of Ukraine [39, p. 109].

That is why today the constitutional process in Ukraine is gaining momentum and, at the same speed, concerns grow in circles of lawyers about the consequences of the adoption of the Basic Law. On the one hand, everyone understands that the Constitution of 1996 initially contained in its text a lot of inaccuracies, contradictions, insubordination, and references to laws that have not yet been adopted, and their fate is covered with the darkness of ignorance. This was accompanied by changes adopted under the influence of the political moment at the end of 2004. On the other hand, there is an extremely dangerous tendency to politicize the process of drafting and adopting the Constitution. Instead of lawyers and legal scholars, politicians and political consultants try to deal with this matter. As a result, there is a deadlock situation. The current Constitution does not quite satisfy the society, and this is bad, but another option may be even worse. In fact, the ongoing political struggle, which

is barely covered by legal clothing, takes place against the backdrop of too low informing the society about its essence and the problems of the constitutional process.

Conclusions.

Consequently, the main and still unresolved issue is the ambiguity of what is proposed to adopt: a new Constitution, a new version of the current Constitution, amendments and additions to the current Constitution. Although paradoxical, but in Presidential speeches, these terms are used repeatedly as synonyms. However, legally they are completely different concepts. This terminological confusion carries a great danger of loss of landmarks and prevents a clear statement of the problem in a purely legal area.

Thus, we believe that the constitutional process is too politicized today. In our opinion, the acutest political struggle is underway for adopting a form of constitution that is convenient for one of the parties. But in fact – for power – everyone wants a maximum of power. Including through their Constitution enforced in some way. However, the Basic Law should be adopted not from the conjuncture considerations of political expediency, but be a complete legal document, taking into account the achievements of the world jurisprudence, with the strict observance of all the prescribed legal procedures. After all, the constitution should be the main document of the state, at least for a decade.

References:

1. Shapoval V.M. Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain: Pidruchnyk. K.: ArtEk, Vyshcha shk., 1997. 511 s.
2. Stetsiuk P.B. Osnovy teorii konstytutsii ta konstytutsionalizmu. Chastyna persha: Posibnyk dlia studentiv. Lviv: Astroliabiia, 2004. 232 s.
3. Stepanov Y.M. Konstytutsyia y polytyka. 1984. 173 s.
4. Tykhomyrov Yu.A., Kotelevskaia Y.V. Pravovye akty : Ucheb.-prakt.y sprav.posobye: Yurynformtsentr. 1999. 380 s.
5. Onishchenko, Olha Viktorivna. Konstytutsiia Ukrainy yak osnovne dzherelo konstytutsiinoho prava Ukrainy. Dys... na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk spets.: 12.00.02 – «konstytutsiine pravo». Kyiv, 2005. 216 s.
6. Kozlova E.Y., Kutafyn O.E. Konstytutsyonnoe pravo. Yuryst'. 2003. 585 s.

-
7. Luchyn V.O. Konstytutsyia Rosyyskoi Federatsyy. Problemy realizatsyy. M.: YuNYTY-DANA, 2002. 687 s.
 8. Shevchuk S. Osnovy konstytutsiinoi yurysprudentsii: Navch. posib. Kh.: Konsum, 2002. 394 s.
 9. Opryshko V.F. Konstytutsiia Ukrainy – osnova systemy natsionalnogo zakonodavstva. Pravova derzhava. Shchorichnyk naukovykh prats. Instytut derzhavy i prava im.V.M.Koretskoho NAN Ukrainy. Vyp.14. K.: Vydavnychi Dim «lurydychna knyha», 2000. S. 118–125.
 10. Savchyn M.V. Konstytutsionalizm i pryroda konstytutsii: Monohrafiia. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2009. 372 s.
 11. Tsypelius R. Filosofiia prava. K.: Tandem, 2000. 811 s.
 12. Konstytutsyia (Osnovnoi Zakon) RRFSR 1978 hoda. Yzvestyia TsYK Soiuzu SSR y VTsYK. 1978. № 121. 8 yunia.
 13. Eremenko Yu.P. Sovetskaia Konstytutsyia y zakonnost. 1982. 224 s.
 14. Shapoval V. Fenomen konstytutsyy v kontekste otechestvennoi polytyko-pravovoi «myfolohyy». Zerkalo nedely. № 29, 09 avhusta 2008. S. 4.
 15. Todyka Yu.N. Konstytutsyia Ukrainy: problemy teoryy y praktyky. Kh.: Fakt, 2000. 418 s.
 16. Priieshkina, Olha Vasylyvna. Konstytutsiinyi lad Ukrainy ta yoho rol u stanovlenni ta rozvytku mistsevoho samovriaduvannia. Dys... na zdobuttia nauk. stupenia dokt. yuryd. nauk spets.: 12.00.02 – «konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo». Kyiv, 2009. – 499 s.
 17. Koliushko I., Kyrychenko Yu., Problemy diievosti Konstytutsii Ukrainy ta udoskonalennia yii zmistu. Chasopys «Parlament». № 3. 2001. S. 12–15.
 18. Hladuniak I. Konstytutsiia yak osnova formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky. Viche. URL: <http://www.viche.info/journal/733>.
 19. Kheivud E. Polytolohyia. Yunyty-Dana, 2005. 544 s.
 20. Polityka, pravo i vlada v konteksti transformatsiinykh protsesiv v Ukraini / Za red. Kresinoi I.O. – K.: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2006. 304 s.
 21. Polityka, pravo i vlada v konteksti transformatsiinykh protsesiv v Ukraini / Za red. Kresinoi I.O. – K.: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2006. 304 s.

-
22. Chyrkyn B.E. Ob obyekte konstytutsyonno-pravovoho rehulyrovaniya. Konstytutsyonalizm: problemy y resheniya : materyaly mezhdunarodnoi konf. Akademyia, 1999. 76 s.
 23. Marks K., Enhels F. Soch. 2-e yzd. T. 1. M.: Polytyzdat, 1991. 270 s.
 24. Luchyn V.O. Konstytutsyonnye normy y pravootnosheniya : uchebnoe posobyie [dlia vuzov], 1997. 190 s.
 25. Stuchka P.Y. Dvenadtsat let revoliutsyy hosudarstva y prava. Revoliutsyia prava. 1929. № 6. S. 56–61.
 26. Kravets Y.A. Sushchnost konstytutsyi y konstytutsyonnyi protsess (dynamyka sotsyalno-polytycheskoho soderzhaniya rossyiskyh konstytutsyi). Vesnyk hos. un-ta. 2003. № 4. S. 34–39.
 27. Iudyn Yu.L. Konstytutsyy. Konstytutsyonnoe pravo razvyvaiushchykh stran : predmet, nauka, ystochnyky / otv. red. V.E. Chyrkyn. M.: Yurydycheskaia lyteratura, 1987. S. 38–42.
 28. Farberov N.P. Novaia Konstytutsyia SSSR — manyfest epokhy stroytelstva kommunistychno-demokratychno sotsyalyzma. M.: Voskhod-A, 1979. S. 67–81.
 29. Redlich N., Schwartz B., Attanasio J. Understanding Constitutional Law. Matthew Bender/Irwin, 1995. 211 p.
 30. Reiman J. The Constitution, Rights, the Conditions of Legitimacy // Constitutionalism. The Philosophical Dimension/ Ed. by Alan S. Rosenbaum. Westport (Conn.), 1988. P. 132–139.
 31. Lenyn V.Y. Poln. sobr. soch. T. 36. M.: Polytyzdat, 1980. 512 s.
 32. Bielov D.M. Struktura ta zmist konstytutsii: okremi aspekty. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriya „Pravo”. Vypusk 14. Chastyna 1. Uzhhorod: „Lira”. 2010. s. 80–87.
 33. Siukyiainen L.R. Musulmanskoe pravo: voprosy teoryy y praktyky. M.: Nauka, 1986. 119 s.
 34. Siukyiainen L.R. Sharyat y musulmansko-pravovaia kultura. M.: Armada, 1997. 212 s.
 35. Salyhyn E.N. Teokratycheskoe hosudarstvo. M., 1999. 90 s.
 36. Sajó A. Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism (Budapest: Central European University Press, 1999). 511 p.
 37. Halkyn A.A. Rossyia na perepute: avtorytaryzm y demokratiya: varyanty razvytiya. M.: Yurydycheskaia lyteratura, 1995. 76 s.
 38. Lukianova E.A. Znachenye Konstytutsyy SSSR 1977 h. v razvytyy ystochnykov rossyiskoho hosudarstvennogo prava. Hosudarstvo y pravo. 2001. № 4. s. 22–27.

-
39. Selivanov V. Pravo i vlada suverennoi Ukrainy: metodolohichni aspekty. K.: Yurydychna dumka, 2002. 211 s.
 40. Bielov D.M., Hromovchuk M.V. Systema zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna: doktyrynalni zasady. Naukovyi visnyk UzhNU. Seriiia "Pravo". Vypusk 42. 2017 r. C. 27–31.
 41. Bielov D.M., Zhezhykhova M. Pravovyi prostir derzhavy: konstytutsiino-pravovi zasady. Naukovyi visnyk UzhNU. Seriiia "Pravo". 2017 r. Vypusk 44.
 42. Bielov D.M. Pidhotovka konkurentozdatnoho pravnyka: pytan-
nia nabuttia praktychnoho dosvidu pid chas navchannia v VNZ.
Zborník príspevkov z medzinárodná vedecko-praktická konferen-
cia "Inovácia právne veda v procese Európskej integrácie (10-11
marca 2017) S. 65–68.
 43. Hromovchuk M.V. Konstytutsiino-pravovyi status tserkvy: teore-
tychni zasady. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho
universytetu. Seriiia: Pravo. 2013. № 22. Chastyna II. S. 47–50.
 44. Palinchak M.M., Hromovchuk M.V. Pravove rehuliuвання der-
zhavno-tserkovnykh vidnosyn na Zakarpatti ta v Skhidnii Slovach-
chyni u 20-30-kh rr. KhKh st. 65-richchia zahalnoi deklaratsii prav
liudyny: dotrymannia prav liudyny – priorytet derzhavy ta suspilst-
va»: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii,
m. Uzhhorod, 27-28 hrudnia 2013 r. Kherson: Vydavnychi dim
«Helvetyka», 2013. S. 14–29.
 45. Hromovchuk M.V. Evtanaziia v zarubizhnykh krainakh: okremi
pytannia konstytutsiino-pravovoho zakriplennia. Reformuvannia
zakonodavstva Ukrainy ta rozvytok suspilnykh vidnosyn: pytannia
vzaiemodii Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferen-
tsii (21-22 kvitnia 2017 roku, m. Uzhhorod). S. 15–21.

ARGUMENTAREA DECIZIILOR CURȚILOR CONSTITUȚIONALE: O PROBLEMĂ DISCUTABILĂ ÎN ȘTIINȚA DREPTULUI CONSTITUȚIONAL

Șcerbaniuc Oksana,
*Șef al Departamentului de Drept procedural la
Universitatea națională din Cernăuți
în numele lui Iurii Fedkovici,
profesor la Facultatea de Drept a Universității din Vilnius,
doctor în jurisprudență, profesor
o. Cernăuți, Ucraina
o.shcherbanyuk@chnu.edu.ua*

Bzova Laura,
*PhD, asistent univ. dr., Facultatea de drept,
Universitatea națională din Cernăuți
în numele lui Iurii Fedkovici
o. Cernăuți, Ucraina
l.bzova@chnu.edu.ua*

În condițiile moderne ale dezvoltării doctrinei și practicii constituționalismului, care sunt obiectivate de procesele de modernizare constituțională și de transformare a instituțiilor constituționale și juridice, un studiu cuprinzător al validității deciziilor curților constituționale este una dintre sarcinile principale pentru atât doctrina dreptului constituțional cât și teoria dreptului. Sarcina îndeplinirii justiției potrivit legii poate uneori „solicita, în special, ca aceste judecăți de valoare, inerente ordinii constituționale, dar care nu au expresie sau doar o expresie imperfectă în ultimele texte de lege, să fie divulgate și îndeplinite în decizii curente – în proces de justificare a deciziei corespunzătoare. În prezent, este nevoie ca argumentarea juridică să fie studiată sub aspect științific în forma ei, analiza principală fiind conținutul esențial al argumentației cu privire la morală, având în vedere provocările constante din sistemul judiciar constituțional și cerința de opinie critică a judecătorului cu privire la aplicarea justiției sociale.

Activitățile Curții Constituționale au făcut mereu obiectul unor dezbateri de mulți ani, iar deciziile acestora sunt criticate constant de politicieni din cauza lipsei de cultură juridică. Cu toate acestea, deciziile luate de Curtea Constituțională sunt obligatorii, definitive și nu pot fi atacate cu recurs.

Natura complexă a problemelor cercetate necesită un studiu al experienței științei străine. Oameni de știință: R. Alexi, M. Atienza, E. Vrublevsky, R. Dworkin, N. McCormick, H. Perelman, J. Tarello, M. Tarrufo, S. Toulmin, L. Ferrajolli, E. Feteris, J. Habermas și alții. Andre Rufino de Vale, care și-a susținut în 2015 teza de doctorat „Argumentarea constituțională: Cercetări privind discuția asupra practicii curților constituționale”, a fost primul care a realizat un studiu preliminar al argumentării constituționale. Lucrări științifice ale lui M. Atienza și R.L. Vigo, intitulate “The Constitution and Argumentation and Constitutional Argumentation”, respectiv, surprind fundamentele unei teorii a argumentării juridice care vizează analiza argumentelor create special de curțile constituționale.

În Ucraina, problema argumentării juridice și constituționale este explorată în lucrările lor de T. Dudash, V.I. Kistyanyk, S.V. Riznyk, M.D. Savenko, M.V. Savchyn, T.M. Slinko și O.V. Shcherbanyuk Cel mai relevant material de cercetare empirică cuprins în această lucrare este o analiză a practicii judiciare a Curții Constituționale a Ucrainei și anume: S.P. Golovatoy, V.V. Lemaka, I.D. Slidenka, S.V. Shevchuk.

În ciuda intensificării studiului acestei probleme în jurisprudența teoretică generală occidentală, care este evidențiată de creșterea numărului de publicații consacrate acestora și de introducerea unor cursuri relevante în procesul de învățământ, în Ucraina și România atenția acordată argumentării constituționale asupra o parte a teoreticienilor juridici rămâne nesemnificativă.

Curțile constituționale sunt acum larg răspândite și consolidate instituțional în majoritatea democrațiilor, astfel încât dezbaterea despre legitimitatea democratică a jurisdicției constituționale nu ar trebui să se mai concentreze doar pe problema normativă a ce competențe ar trebui să dețină aceste instanțe, ci ar trebui să includă și problema modului în care acestea își exercită efectiv. această putere, permițând analiza practicilor lor de luare a deciziilor și de argumentare, care astăzi reprezintă un element fundamental al autorității și credibilității lor instituționale și revendică un rol teoretic crucial pentru teoriile discursului și argumentării juridice. Cu toate acestea, aceste teorii s-au caracterizat întotdeauna prin a fi esențial normative și analitice și concentrate pe justificarea deciziilor unui judecător

individual. Accentul analizei nu se pune pe raționamentul monologic expus în textele hotărârilor, ci pe practicile de discuție între magistrați, ca discursuri argumentative cu caracter intersubiectiv și interactiv în organele colegiale ale curților constituționale, care includ dialectic și retoric. aspecte ale argumentării. În final, ținând cont de limitările de raționalitate și normativitate ale teoriei și subliniind domeniul pragmatic al acesteia, a fost formulat un decalog de recomandări pentru îmbunătățirea instituțională a capacității de consiliere a instanțelor analizate.

Atunci când argumentezi, este important să alegi datele potrivite, pentru că pentru fiecare public vor exista lucruri care sunt acceptate și altele care nu. Deci, atunci când selectați fapte pentru un argument, primul lucru de întrebat este ce pot face pentru a dovedi sau infirma ceva. Apoi „toată argumentarea este selectivă pentru că selectează elementele și modul în care sunt prezentate. Prin urmare, este inevitabil pasibil de reproșul de a fi parte și, prin urmare, părtinitoare și părtinitoare”.

Când vorbim de argumentare, putem constata că există două grupe pentru aceasta, este o argumentare logică sau retorică, deoarece diferența dintre ele este că prima argumentare menționată este prezentată prin două afirmații și o concluzie, iar a doua nu este. pe baza validității referințelor sale, și pe forma sau capacitatea de a convinge cu metoda sa de persuasiune pe cel care aplică legea, dar „este practic imposibil să se propună o singură caracteristică a conceptului de interpretare juridică”.

Argumentarea judiciară este un ansamblu de mijloace, metode și tehnici utilizate de participanții la procesul judiciar atunci când își exprimă poziția în procesul judiciar, ceea ce se reflectă în hotărârea judecătorească, care a fost adoptată ca urmare a soluționării litigiului juridic.

Stabilirea unei relații materiale între conceptele Constituției, argumentare și argumentare constituțională, de fapt, înseamnă modul în care îndeplinim postulatele normative și axiologice ale normelor constituționale, care se referă nu numai la conținutul semantic al drepturilor fundamentale.

Astfel, judecătorii trebuie să-și confirme criteriile și concluziile judiciare în preceptele menționate, cele care sunt stabilite în sistemul de drept și care în general fac ca argumentele date de acesta să fie relevante, adevărate și valabile. Este clar că, pentru ca judecătorii să treacă la o probă finală pe o anumită materie aflată în competența lor, trebuie să utilizeze anumite premise care trebuie să fie legate de spiritul normativ stabilit în sistemul de legi. Astfel, normele existente justifică analiza și raționamentul folosit în rezoluțiile lor.

Argumentarea juridică este una dintre cele mai importante componente ale rezolvării finale a unui conflict într-un proces judiciar. Oferă judecătorului legătura necesară între norma de drept pretinsă încălcată și elementele de fapt care au fost incluse sau introduse în proces. Este vorba despre un ansamblu de acțiuni interpretative și de evaluare desfășurate de către un judecător cu privire la sensul și amploarea ce ar trebui să i se acorde unei prescripții legale deținute de fiecare dintre părți, în așa fel încât să dea validitate argumentelor stabilite de una sau un alt subiect procedural.

1. Argumentarea deciziilor Curții Constituționale a Ucrainei: probleme de implementare

Studierea principiului validității științifice a hotărârilor instanțelor constituționale este imposibilă fără clarificarea recursului la analiza argumentării juridice și constituționale, în special. Esența argumentării juridice constă în furnizarea de argumente juridice convingătoare, dovezi privind corectitudinea soluționării unei probleme în litigiu în modul propus, înțelegerea conținutului unei anumite norme, extinderea efectului acesteia asupra unor relații specifice și soluționarea unei situații de viață specifice pe baza acesteia. Argumentarea este o componentă importantă a practicii juridice. Este folosit în pregătirea legilor de către parlamente, redactarea hotărârilor judecătorești și în practica juridică zilnică. Teoria argumentării juridice a fost studiată activ de reprezentanții științei juridice străine în ultimii patruzeci de ani, pe baza ideii că argumentarea rațională este posibilă dacă se respectă un set de reguli, principii și proceduri. Curțile constituționale ale țărilor europene folosesc în practica lor modele lingvistice, sistemice (argumente de armonizare a contextului, argumente prin analogie, argument cu precedent), argumente istorice, teleologice și argumente moderne. În contextul formării constituționalismului viu, putem susține că Curtea Constituțională a Ucrainei în practica sa a început să aplice modelul inductiv al argumentării, ceea ce ne permite să tragem o concluzie despre drept ca fenomen dinamic. În acest sens, specificul procesului de argumentare a deciziilor instanțelor constituționale necesită cercetare [8].

E. Vrublevsky notează că în teoria argumentării judiciare, conceptul de „rezonabilitate” se bazează pe binecunoscuta distincție dintre așa-numita „justificare internă” și „justificare externă”. Una dintre cele mai timpurii formulări ale acestei distincții este: „Justificarea internă se referă la validitatea concluziilor dintr-o ipoteză dată asupra deciziei juridice luate

ca concluzie a acestora. Decizia relevantă este justificată intern, dacă concluziile sunt valabile, iar fiabilitatea premiselor nu este verificată... Justificarea externă a deciziilor legale verifică nu numai validitatea concluziilor, ci și fiabilitatea premiselor. O gamă largă de justificări externe este cerută de o judecată deosebit de paradigmatică din cauza celor mai înalte standarde impuse acesteia” [7].

În teoria juridică, această distincție este de obicei folosită pentru a separa conceptual justificarea unei anumite concluzii a unei decizii judecătorești și justificarea premiselor pe care se bazează acea concluzie. Dar această interpretare simplă a acestui caracter distinctiv ascunde unul dintre punctele forte ale analizei sale bogate și detaliate a hotărârilor judecătorești.

Potrivit clauzei 2 din rezoluția Plenului Curții Supreme din data de 18 decembrie 2009: „Decizia adoptată în baza unor împrejurări clarificate pe deplin și cuprinzător, la care părțile se referă ca temei al pretențiilor și obiectivelor lor, confirmată de probele care au fost examinate în ședință de judecată și care îndeplinesc cerințele legii cu privire la caracterul cuvenit și admisibilitatea acestora sau împrejurări care nu fac obiectul probei, precum și dacă hotărârea conține concluzii exhaustive ale instanței care corespund împrejurărilor stabilite la data de baza unor probe de încredere, care sunt importante pentru decizia cauzei” [12].

În Avizul nr. 11 (2008) al Consiliului Consultativ al Judecătorilor Europei în atenția Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei privind calitatea hotărârilor judecătorești, se atrage atenția, printre altele, asupra faptului că „toate deciziile trebuie fundamentate; în expunerea de motive pentru luarea unei hotărâri este necesar să se dea un răspuns la argumentele părților și la argumentele relevante susceptibile de a influența soluționarea litigiului; expunerea motivelor luării deciziei nu trebuie să fie neapărat lungă, întrucât este necesar să se găsească un echilibru adecvat între concizie și înțelegerea corectă a deciziei adoptate; obligația judecătorilor de a motiva deciziile lor nu înseamnă necesitatea de a răspunde oricărui argument al reclamantului în sprijinul fiecărui motiv de apărare; domeniul de aplicare al acestei îndatoriri a instanței poate varia în funcție de natura deciziei” [9]. Raționamentul și analiza clară sunt cerințe de bază pentru hotărârile judecătorești și un aspect important al dreptului la un proces echitabil. Obligația judecătorilor de a-și motiva deciziile nu înseamnă că trebuie să răspundă la fiecare argument de apărare în sprijinul fiecărui motiv de apărare. Întinderea acestei obligații poate varia în funcție de natura deciziei. Pentru a respecta principiul unui proces echitabil, motivarea

hotărârii trebuie să demonstreze că judecătorul a investigat cu adevărat toate problemele principale care i-au fost aduse în fața. Calitatea unei hotărâri judecătorești depinde în principal de calitatea raționamentului acesteia. Raționamentul corect este un imperativ care nu poate fi neglijat în interesul promptitudinii. Raționamentul adecvat necesită ca judecătorii să aibă suficient timp pentru a-și pregăti deciziile.

Potrivit O.O. Pervomayskyi, Curtea Constituțională nu este obligată să explice în deciziile și concluziile sale toate, fără excepție, împrejurările cauzei și argumentele, opiniile și considerentele folosite, dar actele sale nu trebuie să se transforme într-o „cutie închisă” în care majoritatea sau, poate, majorității sunt ascunse toate argumentele folosite de Curtea Constituțională pentru a adopta o anumită decizie sau concluzie. Netemeinicia sau lipsa de fundamentare a hotărârilor și concluziilor Curții Constituționale, în opinia judecătorului, nu numai că sporește riscurile scăderii încrederii în organul de control constituțional, dar și pune sub semnul întrebării sensul adoptării acestora. Deciziile sau concluziile Curții Constituționale nefundamentate sau insuficient fundamentate dezorientează cât mai mult pe principalii destinatari în acțiunile ulterioare de implementare a deciziei sau încheierii adoptate [10].

Valoarea efectivă a unui argument, atât în versiunea sa corectă, cât și în versiunea sa persuasivă cu orice preț, nu este niciodată definitivă. Uneori este foarte înalt, iar alteori este mai slab; dar depinde întotdeauna de „perna” mentală pe care sunt depuse. De exemplu, argumentația științifică (nu mă refer la ipotezele aflate în discuție, ci la cele mai acceptabile enunțuri cuprinse într-un text de fizică sau chimie) se bucură de o adevărată verosibilitate enormă. În același timp că are o mare putere de persuasiune; Dar în primul caz se datorează faptului că aproape toți oamenii din învățământul secundar se simt incapabili – cu excepția problemelor religioase – să se opună argumentelor bazate pe observații empirice, pentru că sunt convinși că duc la adevăr; și în al doilea rând, majoritatea oamenilor sunt obișnuiți să gândească la fel. Totuși, trebuie lămurit că acest obicei poate fi contracarat cu o doză de gândire și, mai ales în aceste zile, cu fenomenul știrilor false, care dă naștere așa-zisului post-adevăr: influența ofensivă a sentimentelor și a prejudecăților pe credințele despre fapte specifice, care, la rândul lor, hrănesc prejudecățile în sine.

Justificarea sau căutarea motivelor în actele de procedură juridică este o activitate psihică complexă, care constă în structurarea logică calitativă a propriei poziții juridice, prin prelucrarea masei de informații

aferente (prevederi ale actelor de legislație, practică judiciară, inclusiv instanțele străine, abordări doctrinare etc.) pentru a găsi atât răspunsuri la întrebările principale pentru a confirma poziția cuiva, cât și pentru a convinge alte părți interesate de aceasta. Un astfel de proces permite unei persoane să-și obiectiveze (demonstreze față de sine și altora) propria sa viziune subiectivă asupra unei anumite abordări, fapt, proces etc.

În Decizia Curții Constituționale a Ucrainei în cauza privind susținerea constituțională a Comisarului pentru Drepturile Omului al Radei Supreme a Ucrainei cu privire la conformitatea Constituției cu Constituția Ucrainei (constituționalitatea) partea a șasea a articolului 216 din Codul de procedură penală al Ucrainei, analiza articolelor 27, 28 din Legea fundamentală a Ucrainei în legătură sistemică cu articolul 3 al acesteia, pozițiile juridice citate ale Curții Constituționale a Ucrainei oferă motive pentru a afirma că articolele 27 și 28 din Constituție a Ucrainei instituționalizează nu numai datoria negativă a statului de a se abține de la acțiuni care ar încălca dreptul persoanei la viață și respectul demnității sale, ci și datoria pozitivă de legătură a statului, care constă, în special, în asigurarea sistem adecvat de protecție națională a drepturilor constituționale ale omului prin elaborarea reglementării normative și legale corespunzătoare; implementarea unui sistem eficient de protecție a vieții, sănătății și demnității umane; crearea condițiilor pentru realizarea omului a drepturilor și libertăților sale fundamentale; garantarea ordinii de despăgubire a prejudiciului cauzat ca urmare a încălcării drepturilor constituționale ale omului; asigurarea inevitabilității răspunderii pentru încălcările drepturilor constituționale ale omului. Potrivit poziției juridice a Curții Constituționale a Ucrainei, menționată în Decizia nr. 11-pn/99 din 29 decembrie 1999, dreptul constituțional al unei persoane la viață este inalienabil, inalienabil, inviolabil și protejat de stat (paragraful 1). a clauzei 3 din partea motivațională) [13].

Oricine abordează subiectul interpretării constituționale se confruntă inevitabil cu întrebarea dacă acesta are vreo trăsătură specifică care îl deosebește de alte obiecte sau alte forme de interpretare juridică. Indiferent de teoria interpretării juridice pe care o susțineți, fie că o priviți ca o funcție a cunoașterii sau ca o funcție a voinței, presupune în mod necesar că interpretarea constituțională este un fel de interpretare juridică” și căutăm să o distingem de alte tipuri de interpretare juridică. interpretare. Dar dacă întrebarea este întotdeauna aceeași, tipul de răspuns dat depinde în parte de teoria interpretării pe care se bazează. Astfel, cei care cred că interpretarea este o funcție a cunoașterii sunt în mod evident

tentați să caute specificul interpretării constituționale în specificul obiectului ei. Întrucât constituția nu este un text ca oricare altul, interpretarea constituției este diferită de interpretarea legilor sau a tratatelor. În acest sens, teoreticienii care, ca și Kelsen, aderă la o teorie intermediară sau mixtă sunt de acord cu susținătorii teoriei interpretării-cunoașterii. Potrivit teoriei intermediare, într-adevăr, interpretarea este un act de voință prin care adevăratul interpret alege într-un cadru de mai multe sensuri posibile, în timp ce determinarea cadrului va fi rezultatul unui act de cunoaștere.

Particularitatea sistemului judiciar constituțional este că, în ciuda competențelor stabilite ale autorităților de stat din Ucraina, din când în când acestea necesită o interpretare proprie. Funcția Curții Constituționale a Ucrainei este de a asigura, prin argumentarea sa, înțelegerea prevederilor legislative care nu sunt clar enunțate sau lipsesc deloc în actele legislative relevante.

Curtea Constituțională a Ucrainei a remarcat în pozițiile sale juridice că redistribuirea competenței constituționale este posibilă numai prin modificarea Constituției Ucrainei în conformitate cu Capitolul XIII „Amendamente la Constituția Ucrainei” din Constituția Ucrainei (paragraful douăzeci și doi paragraful 3). din partea motivațională a Hotărârii din 23 decembrie 1997 nr. 7-zp); excepțiile de la normele constituționale sunt stabilite chiar de Constituția Ucrainei, și nu de alte acte normative (clauza 4 din dispozitivul Hotărârii din 30 octombrie 1997 nr. 5-zp); competențele Curții Constituționale a Ucrainei definite de Constituția Ucrainei pot fi modificate numai prin modificarea Constituției Ucrainei (paragraful nouă al paragrafului 3.1 al pct. 3 din partea motivațională a Deciziei din 26 iunie 2008 nr. 13). -пн/2008).

Cele de mai sus indică incontestabilitatea deciziilor (acte indiferent de formă) ale Curții Constituționale a Ucrainei ca urmare a procedurilor constituționale, imposibilitatea modificării sau anulării lor parțial sau integral. Dezacordul cu astfel de decizii (acte) nu permite niciunui organ al autorității publice să pună la îndoială conținutul acestora. Nerespectarea acestor cerințe reprezintă o încălcare a principiilor de activitate ale Curții Constituționale a Ucrainei, astfel cum sunt prevăzute în a doua parte a articolului 147 din Constituția Ucrainei, în special, cum ar fi independența și caracterul obligatoriu al deciziilor sale și concluzii.

R. Alexy constată că structura înțelegerii trebuie luată în considerare în raport cu procesul de interpretare juridică, mai ales în raport cu cercurile hermeneutice. În cadrul jurisprudenței trebuie să se distingă trei

tipuri de cercuri hermeneutice: primul vizează relația dintre înțelegerea anterioară și text. O înțelegere prealabilă este o ipoteză; acestui cerc îi corespunde „postulatul reflecției”. În al doilea, se definește relația dintre parte și întreg; adică înțelegerea normei bazată pe înțelegerea sistemului de drept, unde problema este stabilirea și păstrarea unității și coerenței sistemului, care este sarcina interpretării sistematice; acestui cerc îi corespunde „postulatul de consistență”. Cel de-al treilea cerc se referă la raportul dintre normă și fapte, în care raportul dintre presupunerea abstract-universală a faptului prevăzut în enunțul normativ și concretul-individual al faptelor asupra cărora se stabilește norma, trebuie să fie aplicat. În această fază trebuie luate în considerare toate elementele normei și toate împrejurările faptului, de aceea postulatul care susține acest cerc este „postulatul completității”. Pentru R. Alexy, teoria cercurilor hermeneutice este relevantă în măsura în care aceste postulate au statut de postulate ale raționalității. În această fază trebuie luate în considerare toate elementele normei și toate împrejurările faptului, prin urmare postulatul care susține acest cerc este „postulatul completității” [1].

Reprezentanții științei juridice occidentale, în special: Eros Roberto Grau, Karl Larenz, Milos Markovych, Norberto Bobbio, Paulo Bonavides, au fost implicați în studiul lacunelor juridice din sistemul de asigurare a principiului validității deciziilor curților constituționale. În pofida discuției pe scară largă a acestei probleme, anumite aspecte ale depășirii lacunelor juridice din sistemul de asigurare a principiului validității deciziilor curților constituționale rămân în continuare în afara domeniului de cercetare al acestor oameni de știință.

Cunoașterea „lacunelor” în domeniul sistemului juridic este un subiect de mare importanță în domeniul lumii juridice, precum și un instrument important pentru înțelegerea și interpretarea mai bună a cazurilor specifice care necesită o atenție sporită. Pentru a înțelege mai bine lacunele din legislație, este necesar să o înțelegem în cadrul planificării în ansamblu. N. Bobbio evidențiază aspectul de completitudine care a fost atribuit inițial sistemului de drept, adică capacitatea de a putea găsi întotdeauna într-o astfel de ordine toate răspunsurile capabile să asigure soluționarea oricărui caz concret care ar putea apărea, acordând, de asemenea, atenție problemele de unitate și coerență [2]. Completitudinea, potrivit lui N. Bobbio, este un aspect important al procedurilor judiciare, în care un judecător nu se poate scuti de examinarea vreunui caz care i se prezintă, și trebuie să se întemeieze și pe o regulă aparținând ordinului judecătoresc în cauză.

După cum a remarcat F. Souza, un decalaj legislativ este un „rezultat fatal” care poate apărea din cauza lipsei tehnicii legislative, din cauza eșecului de a formula norme paradigmatică pentru cazuri specifice. Cu toate acestea, această omisiune poate apărea în mod intenționat cu scopul de a nu soluționa problema din cauza impredictibilității situațiilor în litigiu care pot apărea. Oricare ar fi motivul existenței sale însă, după verificarea lipsei din hotărârea judecătorească, acesta trebuie completat pentru soluționarea cauzei concrete [6].

La luarea deciziilor și a concluziilor, Curtea Constituțională a Ucrainei nu are un „privilegiu” sau „indulgență” atât de convenabil precum dreptul de a greși, întrucât deciziile și concluziile Curții Constituționale sunt definitive și nu pot fi atacate cu recurs (articolul 151). -2 din Constituția Ucrainei). Prin urmare, acest efect maxim strict al principiului de lucru judecat asupra deciziilor Curții Constituționale o obligă, potrivit regulii „azi și în speță”, să ia decizii autosuficiente și consecvente, care, deși nu sunt ideale, pot fi totuși recunoscut ca adevăr într-un anumit caz specific.

Respectarea principiului securității juridice impune statului să creeze organe care să asigure o astfel de înțelegere și aplicare a normei juridice care să nu încalce principiile constituționale specificate de egalitate și justiție. Imperfecțiunea tehnicii legislative și contradicțiile în legi, prezența cazurilor de reglementare a aceluiași raporturi juridice prin norme de legi diferite provoacă aplicarea inegală de către instanță a aceluiași norme de drept material și adoptarea unor hotărâri judecătorești de diferite legi. conținut în raporturi juridice similare. După cum notează S. Shevchuk, „acționând conform legii, instanțele pot încălca esența organică a legii, smulgând norma din context. Normele legii ar trebui aplicate în contextul standardelor europene - pentru a promova protejarea drepturilor și libertăților omului în vederea respectării principiului statului de drept: găsirea unui principiu în care norma poate fi doar un element de argumentare.” Problema cauzelor conflictelor de drept este relevantă, deoarece soluția acesteia va depinde de claritatea prezentării problemei juridice. În plus, formarea bunei funcționări a mecanismului de soluționare a conflictelor de drept va spori eficacitatea reglementării legale și va asigura stabilitatea și dezvoltarea sistemului juridic în general.

Există multe motive pentru argumentarea nu întotdeauna de înaltă calitate a deciziilor Curții Constituționale în cauzele privind constituționalitatea actelor normative. Una dintre ele este așa-zisul caracter „pe două niveluri” a argumentării hotărârii Curții, care constă în necesitatea: a) argumentării deciziei care vizează mai întâi convingerea majorității

judecătorilor din componența constituțională a Curții. a corectitudinii sale; b) motivarea deciziei, axată pe participanții la proces și societate. Prin urmare, există adesea o schimbare în prioritățile argumentării. Având în vedere natura juridică a Constituției Ucrainei, reflectarea sa semnificativă nu numai a principiilor statului de drept, ci și a domniei poporului, sarcina argumentării deciziei Curții Constituționale este de a convinge societatea de corectitudinea acesteia. . Și stabilirea ca scop, deși o sarcină importantă, dar tactică - pentru a obține sprijinul necesar al judecătorilor, perspectiva mai strategică a argumentării finale a deciziei se reduce sau se pierde.

Astfel, în Opinia separată a judecătorului Curții Constituționale a Ucrainei V.V. Lemak cu privire la „Decizia Curții Constituționale a Ucrainei în cazul supunerii constituționale a 59 de deputați ai poporului ucrainei privind respectarea Constituției Ucrainei (constituționalitatea) a articolului 368-2 din Codul penal al Ucrainei” următoarele vicii din hotărârea relevantă au fost evidențiate: „Decizia nu îndeplinește cerințele pentru argumentarea ei în funcție de parametrii de sunet (logici și esențiali), ceea ce se manifestă pe tot cuprinsul textului său. Și nu este o chestiune de modul în care opinia publică îl percepe, este o chestiune de argumente” [11]. V.V. Lemak subliniază că o „plângere” serioasă la articolul 368-2 din Codul penal este presupusa sa inconsecvență cu două principii constituționale: prezumția de nevinovăție și așa-numitul „principiu al tăcerii”. Principiul prezumției de nevinovăție este că „o persoană este considerată nevinovată de săvârșirea unei infracțiuni și nu poate fi supusă pedepsei penale până când vinovăția sa nu este dovedită în mod legal și stabilită printr-o sentință de vinovăție a instanței”, „nimeni nu este obligat să-și dovedească nevinovăția în săvârșirea infracțiunii”, „învinuirea nu poate fi întemeiată pe probe obținute în mod ilegal, precum și pe presupuneri. Toate îndoielile cu privire la vinovăția dovedită a unei persoane sunt interpretate în favoarea acesteia” (părțile unu, doi, trei ale articolului 62 din Constituția Ucrainei). „Principiul tăcerii” aferent prevede că „o persoană nu este responsabilă pentru refuzul de a depune mărturie sau explicații despre sine, membrii familiei sau rudele apropiate, al căror cerc este definit de lege” (partea întâi a articolului 63 din Constituția Ucrainei) . Instanța, așadar, a refuzat să interpreteze norma, deși putea și era obligată să o facă pentru motivarea Deciziei. Ce trebuia să facă mai exact pentru nevoia practică de interpretare? În primul rând, să se determine momentul de la care norma precizată nu putea fi aplicată decât asupra faptelor (dificultatea a fost

că formularea articolului 368-2 din Codul penal a fost modificată de mai multe ori de la adoptarea sa în 2011) și să subliniem că această normă nu se aplică „achiziției de active” de către o persoană înainte de a intra în vigoare (*Lex retro non agit*). În al doilea rând, pentru a clarifica nucleul conceptual al acestui articol, în special termeni precum „achiziția de bunuri de către o persoană”, „legalitatea temeiului dobândirii”, „confirmarea prin probe”, „transferul bunurilor către o altă persoană”, etc. În al treilea rând, trebuie subliniat că punerea în judecată în temeiul art. 368-2 din Codul penal, precum și în temeiul oricărui alt articol din Codul penal, se realizează necondiționat cu respectarea garanțiilor constituționale ale drepturilor omului, în special principiul prezumției de nevinovăție și a „principiului tăcerii”, care sunt concretizate și în norme ale Codului de procedură penală, din conținutul cărora rezultă că sarcina probei revine organelor abilitate ale statului.

Competențele Curții Constituționale a Ucrainei nu includ cercetarea și identificarea lacunelor legislative, precum și evaluarea constituționalității lacunelor în reglementarea juridică. Analiza normelor constituționale arată că prevederile Constituției nu conțin proceduri speciale de investigare a lacunelor legislative. Prin urmare, Curtea Constituțională a Ucrainei decide asupra constituționalității actelor juridice normative sau a interpretării oficiale a Constituției și a legilor Ucrainei fără un studiu separat al prezenței lacunelor în reglementarea juridică în legi și alte acte juridice.

2. Analiza practicilor argumentative ale Curții Constituționale a României

Argumentarea constituțională este un domeniu specific de studiu al argumentării juridice. Este clar că argumentele bazate pe norme constituționale nu sunt exclusiv ale curților constituționale și fac parte din activitatea normală a organelor legislative și, desigur, a tuturor autorităților judiciare.

Într-un sens foarte larg, raționamentul constituțional, așa cum o sugerează expresia în sine (pe fața ei), ar însemna pur și simplu folosirea de motive bazate pe Constituție. În acest sens, ar fi caracterizate argumente care gravitează în esență în jurul problemelor constituționale (în general, probleme care apar în procesul de interpretare și aplicare a normelor constituționale). O înțeles atât de larg, însă, nu ar face posibilă stabilirea vreunei definiții sau delimitări a unui anumit domeniu teoretic și scoaterea acestuia din sfera generală a argumentelor juridice. În statele constituționale, în care întregul sistem de drept este supus forței norma-

tive a Constituției, orice argumente juridice sunt dezvoltate, direct sau indirect, pe baza dispozițiilor constituționale.

Curtea, în jurisprudența sa, a stabilit că „se poate deduce că interdicția adoptării de ordonanțe de urgență este totală și necondiționată atunci când menționează că «nu pot fi adoptate în domeniul legilor constituționale» și că «nu pot viza măsuri de trecere silită a unor bunuri în proprietate publică». În celelalte domenii prevăzute de text, ordonanțele de urgență nu pot fi adoptate dacă «afectează», dacă au consecințe negative, dar, în schimb, pot fi adoptate dacă, prin reglementările pe care le conțin, au consecințe pozitive în domeniile în care intervin”. Curtea a arătat că „verbul «a afecta» este susceptibil de interpretări diferite, așa cum rezultă din unele dicționare [5]. Din punctul de vedere al Curții, aceasta urmează să rețină numai sensul juridic al noțiunii, sub diferite nuanțe, cum ar fi: «a suprima», «a aduce atingere», «a prejudicia», «a vătăma», «a leza», «a antrena consecințe negative»” (a se vedea, în acest sens, Decizia nr.1.189 din 6 noiembrie 2008, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.787 din 25 noiembrie 2008). În jurisprudența sa, Curtea a constatat că este neconstituțională reglementarea prin ordonanță de urgență a interdicției privind cumulul pensiei cu veniturile realizate dintr-o activitate profesională desfășurată în cadrul autorităților și instituțiilor publice și, corelativ, a obligației persoanelor aflate în situația menționată de a opta pentru pensie ori pentru veniturile realizate din activitatea profesională, altfel spus, de a renunța la pensie continuându-și activitatea profesională sau de a înceta activitatea profesională aducătoare de venituri și de a-și conserva pensia. Interdicțiile și obligațiile impuse prin ordonanța de urgență afectează prin limitare atât dreptul la pensie prevăzut de art.47 alin.(2) din Constituție, cât și dreptul la muncă consacrat prin art.41 din Legea fundamentală. Luând în considerare prevederile art.115 alin.(6) din Constituție, în conformitate cu care ordonanțele de urgență nu pot afecta drepturile și libertățile prevăzute în Constituție, Curtea a constatat că prevederile Ordonanței de urgență a Guvernului nr.230/2008 pentru modificarea unor acte normative în domeniul pensiilor din sistemul public, pensiilor de stat și al celor de serviciu, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.4 din 5 ianuarie 2009, sunt neconstituționale, deoarece afectează drepturile fundamentale menționate mai sus [Decizia nr.82 din 15 ianuarie 2009, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.33 din 16 ianuarie 2009].

Raportat la cauza de față, Curtea constată că reglementarea contribuției de asigurări sociale de sănătate pentru persoanele fizice care

au calitatea de pensionari în privința pensiilor lor este o măsură care conduce în mod implicit la diminuarea pensiilor respective. Or, diminuarea cuantumului pensiei, fie ea contributivă sau de serviciu, cu sume de bani considerabile afectează dreptul la pensie privit lato sensu. Dacă în jurisprudența Curții s-a statuat deja că suspendarea plății pensiei (indiferent că pensia este contributivă sau de serviciu) pe perioada realizării unor venituri de altă natură constituie o afectare a dreptului fundamental la pensie, cu atât mai mult diminuarea pensiei prin prelevarea unei contribuții (fie și ea direcționată către bugetul FNUASS) pe o perioadă nedeterminată în timp (practic permanentă) reprezintă o afectare a acesteia. Rezultă, astfel, că ordonanța de urgență nu poate diminua cuantumul pensiei aflate în plată, nici prin instituirea de impozite, nici prin instituirea de alte contribuții, pentru că o asemenea măsură conduce la o diminuare inevitabilă a cuantumului pensiei. Or, afectarea dreptului fundamental la pensie se poate realiza prin cel puțin două modalități: încetarea sau suspendarea plății pensiei și diminuarea cuantumului său. În măsura în care Guvernul apelează prin intermediul ordonanței de urgență la unul dintre aceste două elemente afectatoare ale dreptului, respectiva măsură afectează dreptul la pensie prevăzut de art.47 alin.(2) din Constituție, fiind, astfel, contrară art.115 alin.(6) din Constituție.

Sarcina argumentativă este, fără îndoială, mult mai mare, deoarece este direct proporțională cu caracterul de autoritate al deciziilor luate. Curțile Supreme și Curțile Constituționale, pe lângă faptul că sunt factori de decizie ai celui mai înalt nivel al puterii judiciare, în primul caz, iar cele mai înalte organe politice, în cel de-al doilea caz, suportă enorma povară a justificării impusă hotărârilor judecătorești, care trebuie să fie urmărită și aplicată pe scară largă cu formarea sau modificarea consecințelor sistemului juridic însuși. Unele dintre deciziile luate în acest context - multe dintre ele nu doar interpretează, ci regândesc și reinterpretează Constituția - duc la un impact normativ direct asupra ordinii de drept, care este egal sau chiar depășește deciziile produse de multe legi și chiar constituționale. amendamente. Proiecția argumentelor constituționale dezvoltate în aceste decizii se poate extinde chiar și dincolo de sistemul juridic însuși, cu implicații politice, culturale și morale pentru întreg statul.

Elementele de care judecătorii au nevoie pentru a lua o decizie depind de considerația personală, astfel încât sistematizarea acestor elemente și aplicarea și sinteza lor corectă în timpul procesului de obținere a unei decizii și raționamentul acesteia devin relevante în cadrul unei hotărâri judecătorești cu ajutorul logicii. metodele și raționamentul juridic pe care

judecătorii le aplică în fiecare caz concret. Din această primă abordare se introduc următoarele scopuri, care constau în: definirea sistematică a elementelor pe care judecătorii le folosesc pentru a construi un argument judiciar; instrucțiuni privind formele de justificare legală în hotărârile judecătorești; explicarea aplicării praxeologice a normelor de către judecători.

Argumentarea într-o hotărâre judecătorească necesită un sistem care să vă permită să decideți cauza în funcție de precedentele cauzei și desfășurarea acestuia. Sistematizarea, pe care judecătorul trebuie să o stabilească pentru a lua o decizie, este importantă pentru o decizie judecătorească echitabilă. Rolul judecătorului în cauză este de primă importanță, acesta fiind cel care elaborează hotărârea definitivă sub influența probelor și argumentelor prezentate de reprezentanți. La realizarea justiției contribuie și sistemul decizional folosit de judecători de la depunerea faptelor până la redactarea unei hotărâri.

Să subliniem diferența dintre justificarea unui argument și justificarea unei hotărâri judecătorești: faptul aplicării regulilor interpretate de judecător este o bază simplă. În schimb, a motiva o decizie înseamnă a atribui caracter rezonabil unei decizii judecătorești. Din acest motiv, există hotărâri motivate și altele motivate, dar cu ajutorul motivației, orice neconcordanță pe care o poate prezenta o hotărâre judecătorească poate fi analizată astfel încât în situația în care dosarul este redeschis, judecătorii să aibă drept punct de plecare erorile pt. motivație sau influență redusă asupra acesteia pentru o decizie anterioară.

În ceea ce privește domeniul de aplicare a principiului legalității, art.139 alin. (2) din Constituție face referire la impozitele și taxele locale, prevăzând că acestea „se stabilesc de consiliile locale sau județene, în limitele și în condițiile legii”. Prevederea constituțională stabilește în mod clar soluția aplicabilă impozitelor și taxelor locale, și anume aplicarea conjugată a două principii constituționale - legalitatea impunerii și autonomia locală. Astfel, prin lege sau act normativ având forța legii, sunt reglementate limitele și condițiile în care pot fi stabilite impozitele și taxele locale de către autoritățile deliberative locale. Totodată, prin Decizia nr.154 din 30 martie 2004, Curtea Constituțională a constatat că autoritățile administrației publice locale nu au totală independență în privința stabilirii impozitelor și taxelor locale, făcând trimitere la art.139 alin. (2) din Constituție. Această prevedere obligă legiuitorul să determine cota de impunere sau nivelul impozitului/taxei în interiorul unui interval situat între o valoare minimă și o valoare maximă sau până la o

valoare maximă ce trebuie precizată de Codul fiscal. Dreptul autorităților administrației publice locale de a stabili taxe și impozite trebuie să se exercite nu doar în condițiile legii, ci și în limitele legii. Astfel, se apreciază că sintagma „în limitele legii” utilizată în cuprinsul art.139 alin. (2) din Legea fundamentală are în vedere stabilirea la nivelul legislației primare nu doar a unor limite minime, ci și a unor limite maxime, ale cotelor de impozitare, limite între care se poate exercita competența autorităților locale de a stabili taxe și impozite. Or, conform noilor prevederi, în vederea determinării impozitului/taxei pe clădiri, este stabilită doar cota minimă de impozitare asupra valorii impozabile a clădirii, aceasta fiind de 0,1% în cazul clădirilor rezidențiale, nefiind stabilită nicio cotă maximă. Dacă până la adoptarea acestei prevederi, autoritățile deliberative locale puteau interveni limitat asupra veniturilor pe care le puteau colecta din sursele respective prin stabilirea unui cadru dat al cotelor de impunere, în lumina noilor prevederi stabilite de modificările aduse Codului fiscal, autoritățile locale au totală independență în privința stabilirii cotei maxime de impozitare asupra valorii clădirii, cu consecința încălcării principiului legalității impunerii. În aceste condiții, întrucât legislația primară nu stabilește și limita maximă până la care poate ajunge cota de impunere, există posibilitatea ca aceasta să fie stabilită în mod arbitrar de consiliile locale sau județene, prin acte juridice inferioare legii, proprietarii fiind puși în imposibilitatea de a prevedea în mod rezonabil conduita pe care trebuie să o adopte, putând fi supraimpozitați în mod arbitrar, fără nicio justificare rezonabilă. Or, potrivit definiției cuprinse în art.2 alin. (1) lit.c) din Legea contenciosului administrativ nr.554/2004, actul administrativ este actul juridic unilateral cu caracter individual sau normativ, emis de o autoritate publică în vederea executării ori a organizării executării legii, dând naștere, modificând sau stingând raporturi juridice. În lipsa unei limite maxime a cotei de impozitare stabilite prin legislația primară (legiuitorul limitându-se la a reglementa doar o cotă minimă de impozitare), autoritățile administrative vor ajunge să legifereze. Astfel cum s-a statuat în mod constant în doctrina și practica judiciară, actele administrative normative date în executarea legilor se emit în limitele normelor care le ordonă, fiind necesară limitarea strictă la cadrul stabilit de actele pe baza și în executarea cărora au fost emise, fără ca prin aceasta să poată fi completată legea. Legiuitorul nu poate delega unor autorități administrative competențele constituționale exclusive privind legiferarea în materia impozitelor și taxelor, prevăzute de art.139 alin.(2). Se subliniază faptul că impozitele și taxele locale sunt supuse nu numai principiului legal-

ităţii, ci şi principiului justei aşezări a sarcinilor fiscale prevăzut de art.56 alin.(2) din Constituţie [4]. În motivarea obiecţiei de neconstituţionalitate, cei 57 de deputaţi aduc critici de neconstituţionalitate extrinsecă şi critici de neconstituţionalitate intrinsecă, susţinând, în esenţă, că Legea privind aprobarea Ordonanţei Guvernului nr.16/2022 este neconstituţională, deoarece ordonanţa aprobată a fost adoptată cu încălcarea principiului constituţional al respectării Constituţiei, a supremaţiei sale şi a legilor, prevăzut de art.1 alin.(5) din Constituţie, şi cu încălcarea art.115 alin. (1) din Constituţie, iar art.I pct.68 din Ordonanţa Guvernului nr. 16/2022 contravine dispoziţiilor art.1 alin.(5), ale art.41 şi ale art.56 alin.(2) din Constituţie.

În procesul cercetării, s-a dovedit că motivarea deciziilor instanţelor constituţionale îndeplineşte o dublă funcţie de garanţie: din punct de vedere al intereselor publice prin comportamentul extern şi al motivelor care au determinat adoptarea unei anumite decizii.

Procesul valabilităţii opiniilor judecătorilor în procesul de a primi şi proclama o decizie este desigur foarte important. Dacă în decizie nu va fi argumentat poziţia judecătorilor atunci această decizie poate fi socotită nejustificată şi adoptată cu încălcarea dreptului procesual. Prin urmare, în conformitate cu abordarea ştiinţifică existentă, o decizie a instanţei este justificată dacă este luată de o instanţă pe baza circumstanţelor unui dosar judecătoresc, care sunt stabilite complet şi complet pe baza probelor examinate de instanţă. Este motivată o hotărâre judecătorească care arată motivele pe care se întemeiază.

În Decizia № 297 Curtea Constituţională în motivarea sesizării de neconstituţionalitate se susţine că hotărârea criticată contravine art.1 alin. (3) şi (5) din Constituţie coroborat art.5 alin. (5) din Legea nr. 47/1992. Potrivit acestui din urmă text legal, candidaţii trebuie audiaţi de Comisia juridică şi de plenul Camerei competente; or, persoana numită în funcţia de judecător al Curţii Constituţionale nu a fost audiată în plenul Senatului. O atare critică este obiectivă în sine şi priveşte conduita Parlamentului, fiind fundamentată sub aspectul temeiului juridic, prin trimiterea la un text de lege care reglementează o condiţie cu caracter obiectiv, putând fi, astfel, verificată de Curtea Constituţională [3]. Curtea Constituţională a fost legal sesizată şi este competentă, potrivit dispoziţiilor art. 146 lit.l) din Constituţie şi ale art. 1, 10 şi 27 din Legea nr. 47/1992 privind organizarea şi funcţionarea Curţii Constituţionale, să soluţioneze sesizarea de neconstituţionalitate. Examinând sesizarea de neconstituţionalitate, Curtea constată că aceasta îndeplineşte condiţiile de admisibilitate

prevăzute de art. 146 lit.l) din Constituție coroborat cu art.27 din Legea nr. 47/1992, atât sub aspectul titularului dreptului de sesizare, și anume un grup parlamentar, cât și sub aspectul obiectului sesizării, respectiv Hotărârea Senatului nr. 81/2022.

Curtea a mai stabilit că, pentru a fi admisibilă sesizarea de neconstituționalitate întemeiată pe art. 146 lit.l) din Constituție coroborat cu art.27 din Legea nr. 47/1992, norma de referință trebuie să fie de rang constituțional, pentru a se putea analiza dacă există vreo contradicție între hotărârile menționate la art.27 din Legea nr. 47/1992, pe de o parte, și exigențele procedurale și substanțiale impuse prin Constituție, pe de altă parte. Așadar, criticile formulate trebuie să aibă o evidentă relevanță constituțională, și nu una legală ori regulamentară. Prin urmare, toate hotărârile plenului Camerei Deputaților, ale plenului Senatului și ale plenului celor două Camere reunite ale Parlamentului pot fi supuse controlului de constituționalitate, dacă în susținerea criticii de neconstituționalitate sunt invocate dispoziții cuprinse în Constituție. Invocarea acestor dispoziții nu trebuie să fie formală, ci efectivă (Decizia nr.307 din 28 martie 2012, Decizia nr. 783 din 26 septembrie 2012, precitate, și Decizia nr.628 din 4 noiembrie 2014, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 52 din 22 ianuarie 2015, paragraful 15). Curtea a mai reținut, în privința hotărârilor care prin obiectul lor vizează organizarea și funcționarea autorităților și instituțiilor de rang constituțional, că norma de referință, în cadrul controlului de constituționalitate exercitat, poate fi atât o dispoziție de rang constituțional, cât și una infraconstituțională, ținând cont de dispozițiile art. 1 alin.(5) din Constituție. O atare orientare a Curții este dată de domeniul de maximă importanță în care intervin aceste hotărâri - autorități și instituții de rang constituțional -, astfel încât și protecția constituțională oferită autorităților sau instituțiilor fundamentale ale statului trebuie să fie una în consecință. Prin urmare, hotărârile plenului Camerei Deputaților, ale plenului Senatului și ale plenului celor două Camere reunite ale Parlamentului care vizează organizarea și funcționarea autorităților și instituțiilor de rang constituțional pot fi supuse controlului de constituționalitate, chiar dacă actul normativ pretins încălcat are valoare infraconstituțională. Întrucât, însă, în cauză, critica formulată este raportată la texte constituționale cu caracter generic coroborate cu un text de natură legală ce vizează desfășurarea procedurii parlamentare, Curtea reține încă din această fază a analizei sale caracterul formal al criticii, ceea ce atrage inadmisibilitatea sesizării.

Curtea, în jurisprudența sa, în mod constant a subliniat faptul că nu este competentă să se pronunțe asupra modului de aplicare a regulamentelor (a se vedea Decizia nr.44 din 8 iulie 1993, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.190 din 10 august 1993, Decizia nr.68 din 23 noiembrie 1993, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.12 din 19 ianuarie 1994, Decizia nr.22 din 27 februarie 1995, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 64 din 7 aprilie 1995, Decizia nr.98 din 15 februarie 2005, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 210 din 11 martie 2005, Decizia nr.710 din 6 mai 2009, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.358 din 28 mai 2009, Decizia nr. 260 din 8 aprilie 2015, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr.318 din 11 mai 2015, paragraful 18, sau Decizia nr. 128 din 6 martie 2019, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 189 din 8 martie 2019, paragraful 30). Curtea a reținut că, de principiu, în lipsa unei prevederi constituționale exprese și în temeiul autonomiei de care se bucură, Senatul, prin votul pe care îl dă asupra proiectului de hotărâre, acoperă viciile regulamentare de procedură ale acesteia, Curtea neavând competența ca ea însăși să cerceteze și să determine starea de fapt pentru ca din constatările astfel efectuate să stabilească starea de constituționalitate a normei regulamentare (a se vedea și Decizia nr. 467 din 28 iunie 2016, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 754 din 28 septembrie 2016, paragraful 42). O atare concluzie se impune cu atât mai mult cu cât nicio normă constituțională nu impune exigențe procedurale cu privire la modul în care se desfășoară audierea candidaților pentru diverse funcții publice. 5. Prin urmare, în cauza de față, având în vedere că se invocă aspecte ce țin de procedura parlamentară, respectiv de coroborarea art.5 alin.(5) teza a treia din Legea nr. 47/1992 cu art. 147 din Regulamentul Senatului, ipoteză în care Senatul are o largă marjă de apreciere, nu se poate reține incidența art.1 alin.(3) și (5) din Constituție, invocarea sa fiind formală.

Studiul limitelor juridice și funcționale inerente interpretării sentințelor în conformitate cu Constituția emisă de Curtea Constituțională nu poate să nu se refere la principiul corespondenței interpretării ca canon hermeneutic și la principiul structurării justiției constituționale.

Concluzii.

S-a realizat caracterizarea constituțională și juridică a principiului temeiniciei hotărârilor curții constituționale și s-a relevat valabilitatea hotărârilor ca fenomen constituțional și juridic. Situațiile decizionale care

necesită argumente juridice mai dezvoltate tehnic sunt din ce în ce mai frecvente în realitățile juridice marcate de prezența Constituțiilor dotate cu caracteristicile specificate (democrațiile constituționale se caracterizează și prin pluralism politic, social, etnic și cultural), impunând asupra acceptarea subiecților din punct de vedere intern (participanții) pentru o înțelegere adecvată a dreptului ca practică socială (interpretativă și argumentativă) și, prin urmare, de neînlocuit (și nu exclusivitatea) abordării argumentative în analiza se subliniază fenomenul juridic. Se concluzionează că argumentele constituționale elaborate în susținerea deciziilor cu efecte erga omnes și obligatorii sunt de natură diferită de cele elaborate pentru a justifica decizii cu eficacitate limitată în cazuri specifice. Sarcina argumentativă este mult mai mare, deoarece este direct proporțională cu caracterul de autoritate al deciziilor luate. Curțile Supreme și Curțile Constituționale, pe lângă faptul că sunt factori de decizie ai celui mai înalt nivel al puterii judiciare, în primul caz, iar cele mai înalte organe politice, în cel de-al doilea caz, suportă enorma povară a justificării impusă hotărârilor judecătorești, care trebuie să fie urmărită și aplicată pe scară largă cu formarea sau modificarea consecințelor sistemului juridic însuși. Unele decizii luate în acest context nu conțin doar interpretarea, ci și reinterpretarea și reinterpretarea Constituției – conduc la un impact direct normativ asupra ordinii juridice. Proiecția argumentelor constituționale dezvoltate în aceste decizii se poate extinde dincolo de sistemul de drept însuși, cu implicații politice, culturale și morale pentru întreg statul. Rolul judecătorului în cauză este de importanță primordială, acesta fiind cel care elaborează hotărârea definitivă sub influența probelor și argumentelor prezentate de părți. Elementele care pot fi folosite de judecători în momentul luării deciziilor depind de analiza personală a cauzei, de aceea este importantă sistematizarea acestor elemente și aplicarea și utilizarea lor corectă în timpul procesului de pregătire și argumentare a unei decizii.

Caracterul rezonabil al deciziilor și concluziilor Curților Constituționale este o bază obligatorie pentru activitatea Curții Constituționale a Ucrainei și a României. În același timp, argumentarea juridică este o modalitate rațională de a convinge subiecții raporturilor juridice cu ajutorul influenței orale sau scrise asupra acestora, care se realizează prin prezentarea unei aprecieri juridice și critice a afirmațiilor, ipotezelor, propunerilor cu utilizarea de terminologie juridică pentru a-și schimba opiniile sau convingerile. Cu ajutorul înțelegerii juridice, bazate pe statul de drept și drepturile omului, Curtea Constituțională formează o nouă doctrină constitu-

țională și juridică. Elementele centrale ale mecanismului de asigurare a principiului validității hotărârilor judecătorești sunt: securitatea juridică, eficacitatea juridică și absența arbitrarului. Procesul de justificare a unei decizii este împărțit în două părți: raționament intern, care descrie decizia cazului, și raționament extern, care explică clar modul în care a fost luată decizia prin argumente care justifică alegerea ipotezelor și decizia luată. Se dovedește că principalele diferențe între argumentarea juridică și cea constituțională sunt subiectele argumentării și obiectul argumentării.

Literatura:

1. Alexy, Robert, "Die juristische Interpretation", Recht, Vernunft und Diskurs, Studien zur rechtsphilosophie, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995, p. 74.
2. Bobbio, Norberto. Teoria do ordenamento jurídico. 6. ed. Brasília: Universidade de Brasília, 1995. Cap. 4. p. 128. P. 115
3. Decizia № 297 referitoare la sesizarea de neconstituționalitate a Hotărârii Senatului nr.81/2022 pentru numirea unui judecător la Curtea Constituțională din 18 mai 2022 URL: https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2022/06/Decizie_297_2022.pdf.
4. Decizia № 648 referitoare la obiecția de neconstituționalitate a Legii privind aprobarea Ordonanței Guvernului nr.16/2022 pentru modificarea și completarea Legii nr.227/2015 privind Codul fiscal, abrogarea unor acte normative și alte măsuri financiar-fiscale, precum și a dispozițiilor art.I pct.68 [cu referire la introducerea alin.(56)-(59) în art.146 din Legea nr.227/2015 privind Codul fiscal] și ale art.I pct.107 [cu referire la art.457 din Legea nr.227/2015 privind Codul fiscal] din Ordonanța Guvernului nr.16/2022 URL: https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2022/12/Decizie_648_2022.pdf.
5. Decizie № 650 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art.XXIV pct.11 [cu referire la art.153 alin.(1) lit.f2)], pct.12 [cu referire la art.154 alin.(1) lit.h) sintagma „de până la suma de 4.000 lei lunar inclusiv”], pct.13 [cu referire la art.155 alin.(1) pct.a1)], pct.14 [cu referire la sintagma „venituri din pensii” din cuprinsul titlului secțiunii a 3-a din capitolul III al titlului V „Contribuții sociale obligatorii”], pct.16 [cu referire la art.1573], pct.17 [cu referire la sintagma „precum și al veniturilor din pensii” din cuprinsul titlului secțiunii a 4-a din capitolul III al titlului V „Contribuții sociale obligatorii”], pct.18 [cu referire la art.168 alin.(1) în privința trimiterii la art.153 alin.(1) lit.f2), alin.(5) în privin-

-
- ța trimiterii la art.1573 și alin.(71)] și pct.19 [cu referire la alin. (1) lit.a) în privința trimiterii la art.153 alin.(1) lit.f2)] și ale art.XXV alin.(1) lit.c) [cu referire la pct.12, 13, 16, 18 în privința alin. (1) și (5) ale art.168 și pct.19] din Ordonanța de urgență a Guvernului nr.130/2021 privind unele măsuri fiscal-bugetare, prorogarea unor termene, precum și pentru modificarea și completarea unor acte normative din 15 decembrie 2022 URL: https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2022/12/Decizie_650_2022.pdf.
6. Souza Filho, Carlos Frederico Marés de. O direito constitucional e as lacunas da lei. Revista de informação legislativa, v. 34, n. 133, p. 5–16, jan./mar. 1997. p. 5–7.
 7. Wróblewski, Jerzy, “Legal Decision and Its Justification”, *Logique et Analyse*, 14 (53), 1971, p. 412.
 8. Бзова Л. Особливості юридичної аргументації конституційних судів при обґрунтуванні рішень. *Visegrad journal on human rights* – № 4, 2020. 164 с. С. 12–16
 9. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.
 10. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні: монографія/ С.В. Різник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020, –542 с.
 11. Окрема думка судді Конституційного Суду України В.В. Лемака стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 11 червня 2020 року № 7-п/2020 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KS19003?an=656>.
 12. Постанова Пленуму Верховного Суду «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 року №12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text/>
 13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-п/2018. Справа № 1-22/2018 (762/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text>.

ПРОТОКОЛ У ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ФОРМІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА, ЙОГО МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

Перунова О.М.,

*к.ю.н., доцент кафедри обліку і оподаткування
Харківський національний автомобільно-дорожній
університет*

ORCID: 0000-001-8246-8800

e-mail: Snezkas79@gmail.com

Вступ.

Судова система влади для суспільства та держави відіграє важливе значення у регулюванні, вирішенні та здійсненні правосуддя на різних етапах розгляду цивільної справи. Згідно зі ст. 55 Конституції України права та свободи громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Останні роки незалежності нашої держави підкреслило головне – що система цивільного судочинства в Україні набула певної поваги і з боку застосування законодавства судом та іншими учасниками судового процесу, вивіреності послідовності здійснення процесуальних дій суб'єктами процесуальної діяльності, приймання та застосування характерних процесуальних актів-документів, ведення судового процесу, що ще раз підкреслює законність та обґрунтованість постанов, які приймалися та досить успішну професійну підготовку судій та персоналу судової системи.

Сьогодні цивільне судочинство стинулося з тим, що процесуальний зміст і форма цивільного процесу повинна залишатися законною та обґрунтованою в своєму веденні та стинається з певними об'єктивними причинами ведення справи в умовах воєнного стану.

На жаль, сьогодні ми вже можемо говорити про деякі особливості ведення такого процесу та певних змін на цей період ведення війни у нашій державі, але безперечно і важливим є те, що ця ситуація не повинна впливати на законне, історичне, технічне, функціональне

використання такої важливої дії суду, як фіксування судового процесу, та оформлення протоколу судового засідання.

Одним із найважливіших проявів судової влади є ведення цивільного судочинства, оформлення його в якості процесуальної форми і змісту цивільно-процесуального права, застосування законодавства, юридичної техніки оформлення, вивчення юридичних фактів, тільки тоді, вона набуває повноцінну процесуальну форму і відображає визначеність саме відносно конкретного спору між учасниками судового процесу.

I. Процесуальна форма цивільного судочинства під час воєнного стану.

Характерною особливістю цивільного розгляду є механізм його стадійного руху, усі суб'єкти повинні бути у взаємозв'язку процесуальних дій, суд регулює процес ведення спору та складання документообігу при вирішенні конкретного цивільно – правового спору.

Процесуальна форма – це зовнішнє вираження кожної цивільної справи, яка розглядається судом з застосуванням свого тільки йому притаманному змісту з застосуванням законодавства та внутрішнім судженням суду. Процесуальна форма – явище фактичного порядку, вона належить саме відповідній формі [1, с. 14].

Вона є певною гарантією українського процесуального законодавства, яка пов'язана з юридичною технікою оформлення, прийняття, ведення та винесення судового рішення, як основного процесуального акта-документа.

Суд (суддя) у порядку цивільного судочинства розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають у цивільних правовідносинах і вони розглядаються згідно Українського законодавства, яке передбачає велику уланку етапів, а саме: це прийняття позовної заяви до судового розгляду; провадження у справі до судового розгляду; сам судовий розгляд; винесення судового рішення; апеляційне провадження; касаційне провадження; провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами; процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів і т.і. [2, с. 37].

Але сьогоднішня Україна, положення воєнного часу диктує деякі зміни у проведенні, фіксуванні та винесенні судового рішення з цивільних справ, і тоді у суду (суддів) виникають досить аргументовані питання по зміні норм цивільного законодавства і застосування

їх в новій реальності учасниками розгляду справи, що в свою чергу вносить радикальні зміни у загальну процесуальну форму, особливо її зміст.

Отже, стан ведення судового судочинства у зв'язку з військовою агресією значною мірою змінив та переорієнтував діяльність ведення судом цивільної справи. ЦПК України передбачає у своїх нормах ведення цивільного судочинства за допомогою великої кількості процесуальних актів-документів та фіксування судового розгляду за допомогою технічних носіїв, з застосуванням певних правових правил, що надає цим паперам юридичної сили, але тепер, коли деякі території опинилися під окупацією, сторони та інші учасники цивільних справ у кращому випадку знаходяться у різних частинах світу, а у гіршому просто померли, дуже тяжким та відповідальним стає питання про можливість відкрити саму справу та вирішити її по суті судом.

Вважаємо, що цей факт сучасності впливає на застосування та використання норм цивільного – процесуального права, які сьогодні беруться до уваги судом (суддями) при вирішенні взагалі питання приймати чи не приймати судову справу до розгляду.

Так, згідно Закону України «Про правовий режим воєнного положення» він регулює повноваження суддів і зазначає, що суди не можуть припинити свою діяльність в положенні воєнного стану, а також зазначає, що скорочення та припинення різних форм судочинства забороняється.

Згідно рекомендацій Ради суддів України 02.03.2022 р., суддями рекомендовано по можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, зважати на те, що багато учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через засідання до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройній агресії проти України, або не можуть прибути до суду у зв'язку з небезпекою для життя.

У березні 2022 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статут суддів» щодо зміни підсудності суддів» (розмежування повноважень судів щодо розгляду справи), цим правовим актом передбачено, що у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, робота суду може бути припинена з одночасним визначенням іншого

суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено. Усі рішення про зміну підсудності ухвалюються Вищою радою правосуддя за поданням Голови Верховного Суду, а у разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя своїх повноважень за розпорядженням Голови Верховного Суду.

Таким чином, виходячи з цього, можливо зауважити, що особливості роботи суду у положенні воєнного стану орієнтовані на можливість прийняття судової справи до розгляду, але виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні, актуального обліку працівників апарату та суддів, з урахуванням особливостей нової форми ведення процесу – дистанційної (змоги підключення до розгляду) усіх учасників спору, гласності процесу, та можливості скласти протокол судового засідання, ведення відео і аудіо запису, а це перш за все наявність Інтернету, ознайомлення з матеріалами справи усіх суб'єктів цивільної справи, обов'язок на прийняття рішення покладається на суддю, який відповідальний за діяльність цього суду та бере на себе цю відповідальність за рішення приймати судову справу до розгляду.

Отже, право здійснення цивільного судочинства і у воєнний стан нашої держави не може припинитися, бо якщо це станеться, то громадяни нашої держави не будуть мати змоги захистити свої матеріальні та процесуальні права у суді, а це є порушенням конституційного права кожної людини. Згідно Конституції України ст. 55, яка зазначає, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені, або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист.

Тому, все це зобов'язує та покладає на суд (суддю) велику кипу процесуальних питань, пов'язаних з професійною діяльністю, об'єктивною оцінкою ситуації на місці та застосування законодавства на основі свого внутрішнього переконання, не порушуючи законодавства та приймаючи до уваги всі права і свободи учасників цивільного судочинства. Суддя повинен з'ясувати баланс вірогідності, можливості прийняття та розгляду цивільної справи, саме в цьому суді, а це не завжди є можливим при веденні воєнних дій.

Так, у випадку наявності клопотань про відкладення судового розгляду у зв'язку з воєнним часом, суди як правило відкладають такий розгляд, розуміючи становище учасників спору та всіляко їм у цьому сприяючи, але при наявності зв'язку, технічних засобів все ж таки можливим є розгляд справи, а найважливішим питанням є відсутність загрози життя осіб, які беруть участь у справі та самого суду. Згідно ст. 135 ЦПК України, справа, надіслана з одного суду до іншого в порядку, передбаченому статтею 133 цього Кодексу «Передача справи з одного суду до іншого межах України», повинна бути прийнята до розгляду судом, якому вона надіслана.

Але, відкритим залишається питання можливості передачі самої цивільної справи, та яким чином у воєнних час вона може бути передана у письмовому, машинописному, відео, аудіо записі, невідомо? Та і взагалі то, законодавство зіткнулося з загрозою збереження самої отої справи, якщо позовна заява була вже прийнята судом до розгляду.

Тому, вважаємо, що ст. 135 ЦПК України необхідно доповнити положенням в якому буде зазначено, або перераховано усі способи передачі цивільної справи іншому суду, звертаючи увагу на те, що фіксування судового процесу сьогодні ведеться відео записом та дублюється протоколом судового засідання, вважаю за необхідне зазначити це у ЦПК України. До речі суддя, який приймав цю справу раніш може допомогти, ввести у курс юридичних фактів по цій справі суддю, який приймає цю справу до розгляду.

Згідно нової редакції ст. 247 ЦПК України «Фіксування судового засідання технічними засобами»:

1. Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно – комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). За заявою будь-кого з учасників справи або за ініціативою суду повне фіксування судового засідання здійснюється за допомогою відеозаписувального технічного засобу (за наявності в суді технічної можливості та відсутності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу).

2. Фіксування судового засідання технічними засобами здійснює секретар судового засідання. У разі неявки в судові засідання всіх учасників справи чи в разі якщо відповідно до положень цього Кодек-

су розгляд справи здійснюється судом за відсутності учасників справи, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного запису не здійснюється.

3. Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу учасника справи, або за ініціативою суду.

4. Технічний запис судового засідання є додатком до протоколу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи. Порядок зберігання технічного запису судового засідання визначається Положенням про Єдину інформаційно-комунікаційну систему та/або положення, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

5. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу.

6. Розмір судового збору за видачу в електронній формі копії технічного запису судового засідання встановлюється законом [2, с. 91].

Також, треба зазначити, що сучасність технологій дозволила запровадити починаючи з 5 жовтня 2021 року у використанні судової системи офіційно три підсистем (модулів) це: Електронний кабінет, Електронний суд, та підсистема відеоконференцв'язку, та зафіксувати наявність цього положення у нормі права – цей факт, вважаємо, кардинально змінює документообіг суду, дає можливість більш ефективно використовувати час суду та учасників судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відео конференції, а також ця система передбачає можливість проводити відео конференцію між судами та іншими приміщеннями, наприклад при неможливості учасника, сторони справи буди присутнім у залі судового засідання, а тепер і у воєнний стан проводити ці включення.

Ознайомившись з системою застосування «Електронного суду» слід перейти до деяких висновків, які наводять на роздум відносно ефективності цього способу, а саме «дистанційного судочинства».

Так, у своїй праці Бринцев О.В., зазначає, що судочинство є одним із найконсервативніших напрямків людської діяльності. Вік більшості основних принципів судового процесу налічує сотні років. Більшість із таких принципів збережуть свій «конституційний» статус і в майбутньому «Електронний суд». Процес перетворення традиційної форми судочинства на новий електронний лад по суті є процесом перекладу цих традиційних процесуальних основ на нову «цифро-

ву» мову. Результат, котрий буде одержано в підсумку, зараз ще остаточно невідомий, це дослідження є спробою надати своє бачення такого результату на основі узагальнення аналізу сучасних тенденцій розвитку електронного судочинства в Україні [4, с. 6].

Електронний документообіг має суттєві системні відмінності. Що дозволяють вибудувати адміністративні процеси на основі нових принципів і технологій. Визнання необхідності слідувати новим принципам документообігу в умовах корпоративних інформаційних технологій є одним із чинників прийняття більш ефективних рішень, спрямованих на застосування електронних документів [5, с. 42].

Вважаємо, що форма дистанційного цивільного процесу уявляє собою певну альтернативну заміну класичній процесуальній формі ведення судового судочинства та створення з метою заміни судового засідання в режимі он лайн, однак на наш погляд, ця система для застосування на практиці учасниками судового процесу має певні недоліки, хоча б тому, що у деяких громадян України відсутні базові знання відносно застосування, та здійснення дистанційного розгляду у суді базових цифрових навичок.

А також, можливо зазначити банальні мережеві перешкоди, коли система з різних причин «підвисає», також може бути ситуація, коли сторонами провадження надається доступ до матеріалів справи в електронному вигляді, але з різних технічних причин учасник спору не може з ними ознайомитись. Внаслідок цього необхідно повторно відкласти розгляд справи для того, аби всі мали можливість ознайомитися з матеріалами.

Українська судова система продовжує функціонувати й гідно долати складнощі, викладені війною. Так, наприклад, у деяких випадках судді йдуть на зустріч сторонам і відправляють сканкопії справ та окремих матеріалів на вказану учасником спору електронну пошту.

Таким чином, слід зазначити, що складнощі воєнного стану нашої держави, прискорили реорганізацію судової системи цивільного судочинства, та зазначило нову форму ведення процесу, а саме «дистанційну».

Процесуальна форма – це зовнішнє вираження кожної цивільної справи, яка розглядається судом з застосуванням свого тільки йому притаманному змісту з застосуванням законодавства та внутрішнім судженням суду.

Процесуальна форма – явище фактичного порядку, вона належить саме відповідній формі [3, с. 14].

До цього часу українська процесуальна форма мала свою класичну структуру, яка була пов'язана з оформленням, документообігом, однак сьогодні ми вже можемо говорити про дистанційну форму ведення цивільного судочинства, яка на наш погляд є новою для суду і учасників судового процесу, її використання на практиці несе багато нових положень та звертає нашу увагу на вирішення суперечливих питань застосування цієї тепер уже правової форми ведення справи.

Отже, планування роботи в судах на відміну від інших органів державної влади має свою специфіку, яка пов'язана із процесуальним статутом цього органу та процесуальною формою цивільного судочинства, яку відображає ЦПК у своїх нормах, і які повинні застосовуватися усіма учасниками цивільної справи.

Так, суд (суддя) у порядку цивільного судочинства розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають у цивільних правовідносинах і вони розглядаються згідно Українського законодавства, яке передбачає велику кипу етапів, а саме: це прийняття позовної заяви до судового розгляду; провадження у справі до судового розгляду; сам судовий розгляд; винесення судового рішення; апеляційне провадження; касаційне провадження; провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами; процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів і т.ін.

Основним актом реалізації судової влади є судові рішення. Тому кожне судове рішення має свідчити про реалізацію конституційних принципів, на яких заснований весь судовий процес. Неякісне написане судове рішення тягне за собою порушення законності, прав, свободі інтересів особи, що не може мати жодного виправдання. Судове рішення мають доволі широке коло адресатів – від учасників процесу, які не знайомі з юридичною термінологією та змістом правових приписів, до громадян, що знайомляться із судовим рішенням. Для них судове рішення повинно бути не лише зрозумілим, але й переконливим як в часті встановлення обставин у справі на основі доказів, так і в їхній правовій оцінці [6, с. 9].

Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [7, ст. 127].

Сторони при зверненні та розгляді судової справи, можуть бути учасником цивільних процесуальних правовідносин не виходячи з дому, що може бути простіше, але не кожна людина в силу своєї професії чи знань може розумітися на форматі дистанційного ведення конференції. Більш того вона повинна зареєструватися, мати свій електронний підпис, встановити програму ZOOM на свій комп'ютер чи телефон, чи взагалі мати його, авторизуватись, налаштувати мікрофон, навушники та камеру, слідкувати, щоб не виникло технічних перебоїв і це не впливало на процес слухання справи. І при цьому всьому виступати на процесі та давати роз'яснення зі справи.

Це складно, це наводить на думку з приводу того, що перш ніж звернутися до суду у дистанційному режимі, позивач повинен бути різнобічним у знанні законодавства та цивілістики в цілому, та розумітися на веденні судового судочинства у дистанційному режимі, але від його спроможності залежить підсумок винесеного бажаного вирішення зі справи.

Вважаємо, що цей факт приводить до зміни самої стадії судового процесу, а саме підготовчої стадії, оскільки тепер від позивача залежать не тільки вірно складені процесуальні та матеріальні вимоги, які він зазначає у позовній заяві до суду, а й сам повинен бути впевнений в оформленні і вірному викладанні цих вимог, та повинен зорієнтуватися та підготуватися до ведення процесу у такому режимі.

Безперечно, формулювання позовної заяви є вищим проявом інтелектуальної діяльності позивача, де письмова форма надає йому чіткість відповідного характеру, дозволяє індивізувати позовну заяву шляхом зазначення предмета, підстави та суб'єктів правового спору. Це в свою чергу забезпечує прийняття суддею заяви та відкриття ним провадження у справі. А додержання процесуальної форми і змісту апеляційної скарги є однією з обов'язкових вимог цивільно-процесуального законодавства, що забезпечує подальший розгляд справи судом другої інстанції і т.і.

Таким чином, загальна процесуальна форма сьогодення орієнтується на ЦПК України та на Закон «Про електронний суд», тепер одні норми права не можуть існувати без інших – це певна революція нового погляду на загальну процесуальну форму, яка є сукупністю правил, встановлених чи санкціонованих законом, вона повинна бути характерна і притаманна лише державній діяльності по здійсненню правосуддя.

Ці дві види процесуальної форми ведення правосуддя відповідають за закріпленням правил, які регулюють порядок тієї чи іншої діяльності, припускають стабільність цих прав на певний проміжок часу.

Ефективність і правильність вирішення матеріальних вимог у значній мірі залежить від досконалості цивільної процесуальної форми, в межах якої забезпечується законність та обґрунтованість судових рішень у цивільних справах [8, с. 59].

Таким чином, вважаємо, що у юридичній літературі, цивілістики повинно закріпити поняття «дистанційна форма ведення цивільного процесу», тому, що неможливо ігнорувати те, що вже останні два роки використовуються у роботі суду та змінює відношення до ведення судового процесу, який в свою чергу повинен бути законним, обґрунтованим і неупередженим, справедливим для всіх учасників судового процесу. Доступ до правосуддя може бути забезпечений або безпосередньо участю в судових засіданнях або в режимі відео конференції. Водночас можна констатувати, що судді лояльніше ставляться до учасників спору, які з різних причин, що викликані військовим станом, не можуть прибути на судові засідання та вчасно готувати процесуальні документи.

II. Історичне минуле та сучасність протоколу судового засідання.

Суть процесуальних документів полягає в тому, що вони становлять матеріалізовану частину процесуальної форми. Судочинство передбачає використання письмових процесуальних документів, яке без них неможливе. Розумова, вольова, психологічна діяльність, матеріалізуються мовними, словниковими, граматичними засобами. Це дає можливість не тільки фіксувати прийняті рішення, а й зберегти їх у часі, передавати на відстань, довести, якщо це потрібно, до певного кола осіб [9, с. 50].

Зовнішнє вираження цивільної справи знаходить своє відображення у її оформленні, яке повинно чітко, та обґрунтовано зазначити зміст викладення юридичних доказів, їх обґрунтованість, а це в свою чергу неможливо без так званого механізму стадійного руху, усі суб'єкти повинні бути у взаємозв'язку процесуальних дій, суд регулює процес ведення спору та складання документообігу при вирішенні конкретного цивільно – правового спору.

Процесуальна форма – це зовнішнє вираження кожної цивільної справи, яка розглядається судом з застосуванням свого тільки йому

притаманному змісту з застосуванням законодавства та внутрішнім судженням суду. Процесуальна форма – явище фактичного порядку, вона належить саме відповідній формі [10, с. 14].

Вважаємо, що саме послідовність відображає ведення судового процесу, перетворення його на «якісну сутність», яка є важливою для винесення законного та обґрунтованого рішення суду та для всіх учасників судової справи, де фіксування та ведення протоколу судового засідання у цивільному процесі грає не останню роль, а відображає саме перетворення цих стадій руху на результат судової влади.

Отже, призначення кожного процесуального акта – документа для кожної стадії цивільного процесу різноманітне, тому різноманітні і вимоги, які висуваються до них, а отже, і значення (результат діяльності) цих процесуальних актів – документів є різноманітним. Значення цих актів – документів виявляється, на нашу думку, саме у здійсненні процесуальних дій (функціональному призначенні), для яких вони були створені шляхом перетворення і історичного розвитку і є закріпленими у діючому ЦПК України.

Історично, так виникло, що фіксація цивільного процесу постійно трансформувалася, це можна прослідити хоча б тому, що у різних ЦПК, різних років зазначалося різна форма фіксації судового процесу, це був і машинописний текст, аудіо, відео запис, а сьогодні, ще і дистанційна форма ведення справи у електронному суді.

Але, почнемо з початку, цивільне процесуальне судочинства має в своєму правовому арсеналі різні види процесуальних актів-документів, зазначення яких залежить саме від їх правової мети, за чого вони виникли у процесуальній формі цивільного законодавства, серед них ми знайдемо з Вами і:

- правозахисні процесуальні документи (позовні заяви, скарги, заяви з окремих питань), їх структура вказує на те, що всі вони є волевиявленням осіб, які беруть участь у справі і являють собою вимоги чи прохання, звернення до суду;

- правозастосовні процесуальні акти - документи, в яких фіксуються індивідуальні конкретні правові приписи, тобто визначається результат розгляду цивільної справи по суті, або визначається прийняття скарги та порушення цивільної справи чи відмову в цьому;

- процесуальні акти – документи в стадії перевірки законності та обґрунтованості судових постанов у судах апеляційної та касаційної інстанції. Можливість перевірки законності судових рішень у судах

другої і вищої інстанції є гарантією захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб і держави;

- процесуальні акти – документи в стадіях перегляду у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами рішень; ухвал суду, що набрали законної сили;

- процесуальні акти – документи у стадії виконання судових постанов ;

- допоміжні процесуальні акти – документи (ухвали суду про забезпечення позову, про призначення судової експертизи тощо);

- проміжні (ухвали про зупинення провадження у справі);

- інформаційні до яких ми відносимо фіксування цивільного процесу, журнал судового засідання, а також протокол судового засідання. Новацією викладення цього процесуального акта-документа – є його оформлення у форматі електронного суду України.

Зауважимо, що історично протокол судового засідання проходив свою правову трансформацію згідно технічного розвитку фіксування цивільного процесу. Існування цих інформаційних документів у цивільному законодавстві роблять більш досконалим ознайомлення з матеріалами справи учасників цивільного процесу, та містять в собі більш достовірну і розгорнуту інформацію для судів вищої інстанції.

В загалі, хотілося б зазначити, що протокол судового засідання повинен відповідати процесуальним нормам за формою, змістом, і призначенням, адже на основі них суди апеляційної та касаційної інстанції перевіряють законність складу суду, що розглядав справу, додержання ним законодавства при розгляді справи, наприклад, чи не порушив суд права сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; які доводи та клопотання заявляли сторони та інші особи, які беруть участь у справі на підтвердження своїх вимог та заперечення проти них, як суд їх вирішував, що показали свідки та про інші дії, які необхідні для перевірки законності і обґрунтованості прийнятих по справі судом рішень і ухвал. Журнал судового засідання та протокол процесуальних дій поза судовим засіданням є одними із важливіших процесуальних документів, вони повинні відображати повноту й об'єктивність даних про хід розгляду цивільної справи [11, с. 46].

Слід зазначити, що поряд зі становленням та розвитком процесуального законодавства, протокол судового засідання, як процесуальний документ, у якому фіксується хід процесу, пройшов також певну еволюцію та розвиток. Глава 11 Статуту цивільного судочинства 1864 року була повністю присвячена протоколу того часу. Так,

ст. 679 та ст. 680 цього Статуту вказувала на існування двох видів протоколу – це “загальні”, які складались секретарем судового засідання та його помічником, і в незалежності від загального протоколу, для зазначення обставин, які є вказаними в законі – спеціальні протоколи”.

У загальному протоколі містилось: час та місце засідання; вказувалося, було засідання публічним чи при зачинених дверях; імена суддів, секретаря і прокурора, якщо останній брав участь у засіданні; визначалася справа, яка розглядається у засіданні та ім'я судді, який її доповів; імена до засідання “тяжущихся”, які з'явилися, їх представників, а також перекладача, якщо такий брав участь у процесі; імена свідків, які з'явилися та “свидующих” осіб ; зроблені “тяжущимися” визнання, або відмова від позову; зроблені особами, зазначені у пунктах 5,6 ст. 679 вказаного Статуту, заяви і заявлені ними вимоги, з зазначенням цих обставин, на яких ці вимоги ґрунтуються, і на тих доказах, на які зроблені були посилання, а також ким саме з “тяжущихся” поданий той чи інший залучений до справи документ; усі дії, які вчинялись у засіданні, у тому саме порядку, у якому вони вчинялись, а також зміст висновку прокурора, який брав участь у засіданні; прийняті у засіданні окремі ухвали та резолюції, а коли оголошена резолюція відкладена, то вказівка – до якого саме дня, та також вказівка дня призначена для виготовлення рішення у остаточній формі; вказівка на додатки, які мають відношення до протоколу. Коли пояснення “тяжущихся”, вказані у пунктах 7 та 8 цієї статті, полягає у повторенні викладеного чи в поданих до суду паперів, то це зазначається у протоколі, без дачи самих пояснень; усе те, що визнає за потрібне внести до протоколу “представительствующий” [12, с. 133-134].

Другим видом протоколу був “спеціальний”, який за законом завжди додавався до загального. Значення цього протоколу полягало у допоміжній формі, він містив у собі прийняті у суді резолюції суду, а також викладені “на письме об'яснення тяжущихся”, вказані в пунктах 7 і 8 ст. 680 Статуту. При складанні протоколу сторони мали змогу вимагати внесення до протоколу зроблені протилежною стороною визнання позову, відмову від позову або визнання якоїсь обставини. Якщо зазначене не було внесене до протоколу, то сторони не мали змоги у подальшому посилатися на ці обставини.

Протоколи того часу також підписувалися усіма суддями, що брали участь у засіданні, та секретарем. Протокол повинен був склада-

тися не пізніше тижня після засідання і бути таким, який відображає увесь хід судової справи. У суді можна було перевіряти дотримання тих правил, порушення яких могло привести до скасування рішення. Згідно з цим Статутом сторони могли також заявляти про недоліки протоколу не пізніше 7 днів з дня складання протоколу, тобто внести зауваження на протокол.

Зауваження, які подавали сторони в ході справи, зазначалися у протоколі нижче підпису суддів. Після розгляду зауважень суд ухвалював за ним свій висновок, який підписувався суддями і скріплювався секретарем.

Такий правовий вигляд мав протокол судового засідання, передбачений першим вітчизняним нормативно-правовим актом з цивільного процесу. Він мав достатньо досконалий для того часу зміст, оскільки відображав хід судового процесу. У такому вигляді правові вимоги відносно протоколу судових засідань існували до радянських часів.

Першим вітчизняним цивільним процесуальним законом радянського періоду став ЦПК УРСР 1924 року, який містив також у собі правові норми-вимоги відносно змісту протоколу судового засідання. Так, ст.128 ЦПК УРСР 1924 року, передбачала, що: “ Про кожне засідання та про кожну окрему судову дію проведена поза засіданням складається протокол”. В цьому протоколі також зазначалось: місце та час засідання, склад суду, сторони, що з’явилися, суть пояснень та заяв осіб, які брали участь у справі, заперечення на них і постанови суду, подані докази та документи [13, с. 48].

Протокол вже не ділився на два види, як це передбачалось Статутом цивільного судочинства 1864 року. Його підписували свідки, сторони та суд. Особи, які брали участь у справі, мали змогу ознайомитися з протоколом, мали право протягом трьохденного терміну з дня його складання подавати на нього зауваження. Такий правовий вигляд мав протокол, передбачений ЦПК 1924 року, який проіснував без змін до 1938 року, коли у цивільне процесуальне законодавство УРСР були внесені зміни. Зокрема, у ст. 129 ЦПК зазначаються і пояснення свідків, експертів та окремі прохання осіб, які беруть участь у справі.

У липні 1963 року був прийнятий ЦПК УРСР, який набрав чинності з 1 січня 1964 року. ЦПК України 1963 р. передбачав обов’язковість складання протоколів судового засідання, їх зміст, порядок складання і оформлення, порядок внесення зауважень на протокол та порядок розгляду цих зауважень.

Стаття 199 ЦПК 1963 р. зазначала, що протоколи судового засідання веде секретар. Стаття 201 ЦПК 1963 р. покладала на головуючого обов'язок розглядати зауваження на протокол і у випадку згоди з зауваженням посвідчити їх правильність. У протилежному випадку зауваження розглядаються у судовому засіданні судом, який ухвалив рішення та постановлюється ухвала, якою посвідчується правильність зауважень або суд відхиляє їх [14, с. 75].

Стаття 198 ЦПК 1963 р. зазначала зміст протоколу судового засідання, а саме: рік, місяць, число і місце, проведення судового засідання; час початку судового засідання або проведення окремої процесуальної дії; назва суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання, прокурора; справа, що розглядається, повна і точна назва сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; відомості про явку осіб, які беруть участь у справі, представників, адвокатів, експертів, спеціалістів, перекладачів або їх неявку, причини відсутності та про вручення їм судових повісток; відомості про роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав та обов'язків; всі розпорядження головуючого та ухвали, постановлені без виходу до нарадчої кімнати, а також відомості про оголошення ухвал, постановлених у нарадчій кімнаті, дані про застосування технічних засобів фіксування судового процесу; заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, хід їх обговорення; основний зміст пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших осіб, які беруть участь у справі, а також показання свідків, усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на постановлені йому додаткові запитання; пояснення спеціалістів та роз'яснення висновків прокурора або органів державної влади, органів місцевого самоврядування, залучених для цього до справи; подані в судовому засіданні докази, звуко- і відео- записи, хід дослідження доказів, а у разі, якщо докази не додаються до справи, -номер, дата та зміст письмових доказів, а також ознаки і властивості речових доказів, звуко- і відеозаписів; зміст судових дебатів; відомості про оголошення рішення, ухвали; роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, змісту рішення, ухвали, порядку і строку їх оскарження, права та порядку подачі заяви про виготовлення обґрунтування висновків суду, а також на ознайомлення з протоколом судового засідання та подачу на нього зауважень; час закінчення судового засідання в даній справі (ст. 198 ЦПК 1963 р.). Вказані обставини

повинні були обов'язково відображені в протоколі судового засідання [15, с. 78–80].

Незалежна Україна у ЦПК 2004 р. фіксування цивільного процесу змінилось, воно переросло в зовсім нову форму. Так, ст. 197 ЦПК 2004р. зазначала, що:

1) Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

2) Фіксування судового засідання технічним засобом здійснює секретар судового засідання або за розпорядженням головуючого інший працівник апарату суду.

3) Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу особи, яка бере участь у справі, або за ініціативою суду.

4) Носій інформації, на який здійснювався технічний запис засідання (касета, дискета тощо), є додатком до журналу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи.

5) За клопотаннями особи, яка бере участь у справі, може бути за плату здійснено повне або часткове роздрукування технічного запису судового засідання за розпорядженням головуючого. Особа, яка бере участь у справі, має право отримати копію інформації з носія, на який здійснювався технічний запис цивільного процесу.

6) Розмір плати за роздрукування технічного запису судового засідання встановлюється Кабінетом Міністрів України [16, с. 84-85].

Втілення в життя цієї форми було обтяжливим для судового процесу, оскільки на той час потребувало іншої технічної підготовки суду та секретаря судового засідання, але правова судова система не зупинилась на цьому, а продовжувала нарощувати обороти застосування техніки у цивільному судочинстві та закріплення цього факту на законодавчому рівні. Так, наприклад, в кожному залі судового засідання встановлюється не менше п'яти мікрофонів: для судді, прокурора, адвоката, свідка, обвинуваченого. Звукозаписний пристрій обслуговував спеціаліст, який пройшов спеціальний курс навчання роботи на ньому. Велика увага приділялась зберіганню записаних касет і журналу.

Отже, перехід до цієї форми фіксування цивільного процесу був складним, але минув час і він став необхідним для учасників цивіль-

ного судочинства, оскільки зберігав час і робив більш достовірними та доступними матеріали цивільного спору.

Оскільки, принцип усності в поєднанні з письмовою та технічною формами документування робить, перш за все, цивільне судочинство простим та доступним для громадян, забезпечуючи при цьому необхідну фіксацію волевиявлення суб'єктів цивільних процесуальних відносин з можливістю всебічного й повного контролю за діяльністю судових органів.

Стаття 198 ЦПК 2004 р. на рівні з основною формою фіксуванням технічними засобами вводить нову допоміжну форму фіксування судового процесу, таку як журнал судового засідання.

У журналі судового засідання зазначаються такі відомості: рік, місце, число і місце судового засідання; найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання; справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, що беруть участь у справі; порядковий номер вчинення процесуальної дії; назва процесуальної дії; час вчинення процесуальної дії; інші відомості визначені цим Кодексом.

Журнал судового засідання також ведеться секретарем судового засідання та підписується ним невідкладно після судового засідання і приєднується до справи.

Отже, протокол судового засідання у новій редакції ЦПК України перетворився у зовсім нову форму фіксування цивільного процесу, а саме у журнал судового засідання. Але залишився протокол вчинення окремої процесуальної дії поза засіданням (ст. 200 ЦПК 2004 р.). При його складанні могли теж застосовуватись технічні засоби. У протоколі вчинення окремої процесуальної дії зазначаються такі відомості: рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії; час початку вчинення процесуальної дії; найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання; справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; відомості про явку осіб, які беруть участь у справі, експертів, спеціалістів, перекладачів, свідків; відомості про роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав та обов'язків; заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; основний зміст пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших осіб, які беруть участь у справі, а також показання свідків, усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на поставлені йому до-

даткові питання; консультацій та висновків спеціалістів; докази, а в разі, якщо докази не додаються до справи, - номер, дата та зміст письмових доказів, опис доказів; час закінчення вчинення процесуальної дії; інші відомості, визначені новим ЦПК. Протокол повинен бути оформлений не пізніше наступного дня після вчинення окремої процесуальної дії. Протокол приєднується до справи.

Якщо провести порівняльний аналіз протоколу судового засідання ЦПК 1963 р. і протоколу окремої процесуальної дії ЦПК 2004 р., то ми знайдемо багато спільного як за процесуальною формою, так і за змістом, між цими процесуальними документами. Так, ст. 199 ЦПК 1963 р. зазначає, що протоколи складає секретар в судовому засіданні або при вчиненні окремої процесуальної дії поза засіданням. На нашу думку, згідно аналогії законодавства слід доповнити ст. 200 ЦПК 2004 р. положенням, що: „ Під час вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням складається протокол, який веде секретар судового засідання ”. Це сформулює певну визначеність відносно складання та оформлення цього процесуального документа і узаконить дії секретаря судового засідання.

До внесення змін та доповнень до ЦПК законом від 21 червня 2001 року ст. 199 ЦПК 1963 р. чітко передбачала суб'єктів підписання протоколу судового засідання – це головуючий та секретар. Чинна редакція ЦПК 2004 р. передбачає підписання журналу судового засідання – секретарем. А от хто підписує протокол про окремі процесуальні дії? Адже це теж важливий процесуальний документ для розгляду цивільної справи. Вважаємо, що це є суттєвим недоліком. Судова практика йде таким шляхом, що протокол повинен бути підписаний секретарем, а раніше підписувався секретарем та головуючим.

Слід мати на увазі, що процесуальний закон специфічний тим, що кожна процесуальна дія повинна передбачатись певною процесуальною нормою, а вчиняти цю дію може тільки передбачений суб'єкт процесуальної діяльності. Таким чином, з суто формальних підстав, секретар не є суб'єктом підписання протоколу, а хто повинен його підписувати законом не зазначено.

Виходячи з цього, необхідно ст. 200 ЦПК 2004 р. доповнити положенням про те, що „протокол про окремі процесуальні дії підписується секретарем”. Крім того, на наш погляд, доцільно було б закріпити у процесуальному законодавстві право осіб, які беруть участь у окремій процесуальній дії, а також осіб, які беруть участь у справі, на ознайомлення з протоколом з правом підпису кожної сторінки в

знак згоди з його змістом. Це, на наш погляд, суттєво полегшило б вирішення питань при розгляді зауважень на протокол про окремі процесуальні дії.

Таким чином, із усього вказаного, слід зазначити, що протокол судового засідання, як засіб фіксування цивільного процесу пройшов певний історичний розвиток, і у наш час, перетворився у більш прогресивну структуру процесуальних документів при складанні яких можуть бути застосовані технічні засоби. Ці процесуальні документи з застосуванням технічних засобів, безсумнівно можуть доповнювати одне одного так, щоб не виникало питань відносно законності і обґрунтованості судового рішення, при ознайомленні з матеріалами справи. [3, с. 51].

У 2020 році особливо актуальним постало питання розвитку Електронного суду у зв'язку з поширенням на території України COVID – 19. Це дало змогу внести необхідні зміни у цивільне законодавство, зокрема щодо ведення судового засідання у режимі відео конференції із використанням власних технічних засобів, та спричинила виникнення у 2021 році окремих модулів Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Це положення визначило порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), були розроблені Державною судовою адміністрацією України та затверджуються з Радою суддів України. Процесуальні документи в електронній формі мають подаватися учасниками справи до суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в порядку визначеному Положенням про ЄСІТС та/ або положенням, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Так, стаття ст. 247 ЦПК України «Фіксування судового засідання технічними засобами» зазначає, що:

1. Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно – комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). За заявою будь-кого з учасників справи або за ініціативою суду повне фіксування судового засідання здійснюється за допомогою відеозаписувального технічного засобу (за наявності в суді технічної можливості та відсутності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу).

2. Фіксування судового засідання технічними засобами здійснює секретар судового засідання. У разі неявки в судове засідання всіх учасників справи чи в разі якщо відповідно до положень цього Кодексу розгляд справи здійснюється судом за відсутності учасників справи, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного запису не здійснюється.

3. Повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання здійснюється на вимогу учасника справи, або за ініціативою суду.

4. Технічний запис судового засідання є додатком до протоколу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи. Порядок зберігання технічного запису судового засідання визначається Положенням про Єдину інформаційно-комунікаційну систему та/або положення, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

5. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу.

6. Розмір судового збору за видачу в електронній формі копії технічного запису судового засідання встановлюється законом [2, с. 91].

Також, треба зазначити, що стаття 248 ЦПК України доповнено частиною четвертою згідно із Законом № 1416-ІХ від 27.04.2021:

1. у судовому засіданні секретар судового засідання забезпечує ведення протоколу судового засідання, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

2. у протоколі судового засідання зазначаються такі відомості. 1) рік, місяць, число і місце судового засідання;

3. найменування суду, який розглядає справу, прізвища та ініціали судді, секретаря судового засідання;

4. справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших учасників справи;

5. порядковий номер вчинення процесуальної дії;

6. назва процесуальної дії;

7. час вчинення процесуальної дії;

8. ухвали суду, постановлені в судовому засіданні, не виходячи до нарадчої кімнати;

9. інші відомості, визначені цим Кодексом.

Окрім цього, протокол судового засідання ведеться секретарем судового засідання та підписується ним невідкладно, але не пізніше наступного дня після судового засідання і приєднується до справи.

Під час здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами, а також проведення судового засідання в режимі відео конференції протокол судового засідання створюється Єдиною інформаційно-телекомунікаційною системою в порядку, визначеному Положенням про Єдину інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Протокол судового засідання скріплюється електронним підписом секретаря судового засідання і приєднується до справи.

Висновки:

Таким чином, суд проводить розгляд справи за матеріалами судової справи у паперовій або електронній формі. Документи і докази у паперовій формі переводяться в електронну форму та долучаються до матеріалів електронної судової справи. Вони зберігаються в додатку до справи в суді першої інстанції та у разі необхідності можуть бути оглянуті учасниками справи чи судом першої інстанції або витребувані судом вищої інстанції. Відомості, що зберігаються в системі, мають бути захищені від несанкціонованого доступу та втручання. Тим, хто зареєстрував офіційні електронні адреси в системі, суд надсилає будь-які документи виключно в електронній формі на ці електронні адреси.

Можна зробити висновок, що ведення цивільного судочинства технічними носіями заздалегідь накопичило в силу певних соціальних причин вимоги до такого ведення процесу і здавалось би це повинно тільки сприяти скорішому розгляду справи, а навпаки відкриває певні перешкоди для винесення об'єктивного та законного судового рішення, особливо зараз, коли на певних територіях нашої України ведуться боєві дії, і певні райони з систематичним відключенням світла не можуть повноцінно забезпечити роботу суду, яка не повинна зупинятися, людина повинна в будь-якій ситуації мати можливість захистити свої матеріальні та процесуальні права.

Згідно Закону України «Про правовий режим воєнного положення» він регулює повноваження суддів і зазначає, що суди не можуть припинити свою діяльність в положенні воєнного стану, а також зазначає, що скорочення та припинення різних форм судочинства забороняється.

Вважаємо, що сього можливо необхідно звернутися до старого, доброго машинописного, письмово текстув ведення судової справи

та фіксації юридичних фактів за допомогою протоколу такого типу. Відсутність електроенергії, вихід з ладу обладнання або комп'ютерних програм, не можуть бути перешкодою для перерви та зупинення ведення судового судочинства

Таким чином, вважаємо необхідним доповнити статтю 247 ЦПК України положенням: «що у разі необхідності та з певних технічних причин проводити фіксацію цивільного процесу машинописним/або письмовим способом». Такий протокол, хай складається на протязі 5 днів з дня закінчення судового засідання. Це дасть можливість певній альтернативі, можливості суду розглянути та винести судову постанову в короткий час, що влаштує безперечно всіх учасників судового процесу, особливо в екстремальній ситуації.

Література:

1. Правовые формы деятельности в общественном государстве. За ред. Професс. Горшенёва В.М. Х. 1985. 82 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: станом на 3 вересня 2021 року. Харків. Право, 2021. 220 с.
3. Перунова О.М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Олена Миколаївна Перунова; [наук. керівник В.А. Кройтор]; ХНУВС, Міністерство внутрішніх справ України. Харків, 2007. 205 с.
4. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. О.В. Бринцев. Х. Право, 2016. 72 с.
5. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. за заг. ред.. А.І. Семенченка, В.М. Дрешпака. К., 2017. 64 с.
6. Куйбіда Р, Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К. «Дрім Арт», 2013. 224 с.
7. Організація роботи суду: навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]. І.Є. Марочкін, Л.М. Москвіч, О.М. Овчаренко та ін.; за заг. ред.. І.Є. Марочкіна. Х. Право, 2012. 256 с.
8. Цивільний процес України: Підручник; [за загальною ред.. д.ю.н.. доцента М.М. Ясинка]. К. Алерта, 2014. 744 с.
9. Сердюк В.П. Практикум по складанню процесуальних документів (з застосуванням відеозапису під час проведення слідчих дій). Навч.посібник для курсантів слід-криміналістичного ф-ту. Національна академія внутрішніх справ України, Каф. розслідування злочинів. Київ. Атіка, 2000. 77 с.

-
10. Правовые формы деятельности в общественном государстве. За ред. Професс. Горшенёва В.М. – Х.: 1985. 82 с.
 11. Устав Гражданского судопроизводства. Петроград: Издание 1914, 447 с.
 12. Устав гражданского судопроизводства 1864 года. Проект новой редакции Устава гражданского судопроизводства. СПб. Сенатская типография, 1900. 784 с.
 13. Гражданское процессуальное законодательство СССР и Союзных республик. Москва: Госюриздат, 1957. 495 с.
 14. Гражданский процессуальный кодекс Украинской ССР. Киев. Госюриздат УССР, 1964. 178 с.
 15. Цивільний процесуальний кодекс України. Харків. Одіссей, 2002. 169 с.
 16. Цивільний процесуальний кодекс України. Харків: Одіссей, 2004. 171 с.